

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Toplumsal Sınıfların Psikolojisi

Maurice Halbwachs

Çeviri: Zuhall Karagöz

Maurice Halbwachs

Toplumsal Sınıfların Psikolojisi

Maurice Halbwachs (1877-1945): Daha çok Emile Durkheim'dan etkilenen ama Durkheimcı paradigmanın iddialarını dönüştüren ve genişleten bir Fransız sosyologdur. Halbwachs yetenekli bir toplumsal istatistikçiydi ve *Les Causes de suicide [İntiharın Nedenleri]* (1930) kitabında Durkheim'ın gözden kaçırdığı önemli yeni bulgulara değinmişti. Halbwachs aynı zamanda sistematik olarak toplumsal sınıfın doğası hakkında yazan ilk Fransız sosyologlardan biridir. İşçi sınıfı üzerine yazdığı araştırmasında Friedrich Engels Kanununun oldukça yaygın bir şekilde uygulandığını göstermiştir. Halbwachs'ın en etkileyici ve yenilikçi çalışmaları, Durkheim'ın kolektif temsiliyetler kavramından öte bir başarı getiren kolektif hafıza kavramı ile ilgilidir.

Zuhal Karagöz: Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde lisansını tamamladıktan sonra Fransa, Montpellier'de, Université Paul Valéry'de, sosyoloji yüksek lisans derecesini aldı. 2010 senesinde *Maison méditerranéenne des sciences de l'homme* adlı araştırma merkezinde sosyoloji doktorasına başladı. Çalışma alanları kentsel dönüşüm, uluslararası göç ve diasporada örgütlenme biçimleri gibi konuları kapsamaktadır. 2014 yılından beri Fransızcadan Türkçeye çeviri yapmaktadır.

PİNHAN YAYINCILIK

Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215

Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74

www.pinhanyayincilik.com

info@pinhanyayincilik.com

Sertifika No: 40676

Kaynak metin: Maurice Halbwachs'ın bu eseri ilk olarak 1938 yılında "Toplumsal yaşamda bireylerin eylemlerini yönlendiren baskın muharrik kuvvetlerin analizi" başlığı altında "Université libre de Bruxelles" [Özgür Brüksel Üniversitesi] (Institut de sociologie Solvay [Solvey Sosyoloji Enstitüsü]) kurumuna bağlı "Enquêtes sociologiques" [Sosyolojik Araştırmalar] içinde yayımlanmıştır.

© Pinhan Yayıncılık, 2019

Türkçe çeviri © Zuhâl Karagöz, 2019

Birinci Basım: Eylül 2019

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever

Çeviri Editörü: Kasım Akbaş

Kapak Tasarımı: Mahmut Sever

Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:

Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203

Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03

Sertifika No: 44865

Pinhan Yayıncılık: 216 Sosyoloji Dizisi: 18

ISBN: 978-605-9460-97-2

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

Ücretsiz PDF Kıtıp Arşivi - <https://www.pdfkitap.org>

Toplumsal Sınıfların Psikolojisi

Maurice Halbwachs

Çeviri: Zuhall Karagöz

İçindekiler

I Giriş ◆ 7

II Geleneksel Medeniyet ve Köylü Sınıfları ◆ 29 **Zirai Yöntemler ve Toprağa Bağlılık ◆ 29**

III Kentsel Çevreler ve Endüstriyel Medeniyet ◆ 51 **I. Kısım** **Müteşebbisler ve Burjuvazi ◆ 51**

IV Kentsel Çevreler ve Endüstriyel Medeniyet ◆ 79 **II. Kısım** **Büyük Sanayi İşçileri ◆ 79**

V Kentsel Çevreler ve Endüstriyel Medeniyet ◆ 119 **III. Kısım** **Orta sınıflar ◆ 119**

VI Sonuç ◆ 137 **Kolektif Temsilleri Olarak Sınıf, Vatanseverlik, Din, Bilim,** **Sanat, Siyaset, Toplumsal Ahlak ◆ 137**

Maurice Halbwachs Bibliyografyası ◆ 161 **Kitaplar ◆ 161** **Makaleler ve Dersler ◆ 162**

I

Giriş

Bizden önce, özellikle çok uzun zaman önce yaşamış olan insanlar ile kendimiz arasında bu denli derin ve neredeyse aşılabilir bir farklılık olduğuna dair genel kanımız nereden gelir? Elbette zaman geri döndürülemez. Tıpkı insan gibi toplum da zamanın akışında geriye gidemez. Fakat, geçmişin çehrelerinin bizde uyandırdığı tuhaflık hissinin tek nedeni bu değildir. Bu çehreler bize sadece zaman içinde uzakta görünmezler. Aynı zamanda, sanki dış biçim olarak bizle benzer ama aynı havayı solumadığımız; sanki düşüncelerin, duyguların ve duyuların kendilerinin bugünkülerle aynı olamayacağı bir atmosfere dalmış başka bir türe aitlermiş gibi, büyük varlık zincirinde de uzaktadırlar. Tarih kitaplarını ya da tarihî romanları okuduğumuzda, eski binaları, yarım asırdır hiç değişmeyen yerleri ziyaret ettiğimizde, hatta o dekorun içinde yaşamış, o duvarların yanından geçmiş ve bize hayaletler yahut erişilemez bir gezegenin tanımadığımız sakinleri kadar uzak kişiler söz konusu olduğunda tam olarak böyle düşünürüz.

Eğer insanın kendisi yani insan türü -toplumsal ortamda değişim geçirmiş olan her şeyden bağımsız olarak ve hatta toplumsal ortamın değişmediğini ya da az değiştiğini varsayarak- bir evrime tabi olsaydı, bunun gibi duyguları açıklamak kolay olurdu. O zaman, kendimizi aynı maddeden yapılmış, aynı organlara sahip olan ve maddi dünyadan gelen izlenimlere karşı aynı şekilde tepki verebilen varlıklar olarak kabul edemezdik. Her neslin bu organik evrimin belirli bir safhasına tekabül ettiği düşünülürdü. Her nesil dünya sahnesine, o dönemde gerçekleşmiş ama kalıbı kırılmış ve artık etrafımızda rastlamadığımız mizaçlar, vücut yapıları, yüz hat-

ları, bakışlar, sözler ve hareketlerden meydana gelen bir fiziki tipler bütünü çıkarırdı. Hesiodos ve diğer antik dönem yazarları, dünya üzerinde farklı insan ırklarının birbirini izlediğini, bu ırkların her birinin önce ortaya çıkıp, sırası gelince de devlere ait olduğu sanılan kemik kalıntıları ya da bizim artık sahip olmadığımız kuvvette organları gerektirmiş olan zaferanlarının haricinde geride hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolduğunu düşünüyorlardı.

Ancak tüm bunlar yalnızca bir yanulsamadan ibaret gibi görünüyor. Jules Michelet gibi, dünyanın başlangıcından beri tüm varlıklar ve şeyler içinde en az değişenin insan olduğunu iddia etmeksizin, yalnızca vücudumuzu, organizmamızı, organik hayatımızı, duyu organlarımızı ve hatta sinir sistemimizi dikkate aldığımızda; Herculaneum ve Pompei'in küllerinin, biçimlerini muhafaza ettikleri çağdaşlar, tarihöncesinin gölgesinde saklanan o kişiler ile bizim aramızda, o çehrelerde benzerlerimizi ve yakınlarımızı görebilmemizi sağlayacak kadar önemli bir ayrım olmadığını kabul etmemiz gerekir. Erişkin, çocuk ve ihtiyar insanların farklı dönemlerde resmedilmiş hatlarına kendi etrafımızda da rastlamaz, onları derhal teşhis etmez miyiz? Öyle oval bir yüzü, öyle bir başı, o gözlerin ve saçların renklerini, o beni; tüm bunları on altıncı yüzyıla ait bir portrede olduğu gibi pek çok çağdaşımızda da bulabiliriz. Kıyafetler değişmiş ama insanların fiziki tabiatı aynı: Yaşlı bir Galyalı, bir Frenk, *Oranjlı William* döneminden bir Flemenk, Fransız İhtilâlinin arifesinde Kraliyet Sarayı'ndaki erkek ve kadınlar hâlâ etrafımızda dolaşıyorlar ve onları selamlayabiliyoruz. İnsanlığı temsil eden bu büyük ağacın üzerinde büyümüş, birbirinin ardı sıra gelen tüm dallarının tözü aynı: Bu dallar üzerlerinde aynı hatlara sahip yapraklar ile aynı çiçek ve meyveleri taşıyorlar.

Henri Bergson şöyle söylemekte tereddüt etmemiştir: "Temel bir doğa vardır ve doğanın üzerinde birbirine eklenen, doğayla karışmadan onu taklit eden edinilmiş özellikler bulunur... İnsanlığın entelektüel ve ahlaki edinimlerinin bireysel organizmaların tözüne nüfuz ederek kalıtsal olarak aktarıldıkları ön yargısına fazlaca kapılıyoruz. Öyle olsaydı, atalarımızın oldukları hallerden tümüyle farklı bir şekilde

doğardık. Ancak kalıtımın böyle bir erdemi yoktur. Entelektüel ve ahlaki edinimleri muhafaza eden ve böylelikle nesilleri dönüştüren eğitim, gelenekler, kurumlar ve dilin kendisidir. Fakat güncel insandan, kendisine toplumun etkisiyle ve toplumsal faaliyetle dışarıdan verilen her şey çıkarılırsa; en uzak atalarıyla özdeş yahut neredeyse özdeş olduğu görülebilir".¹

O halde insanlar, canlı varlıkların hepsinden açıkça farklı olan temel özellikleriyle insan türünün ortaya çıkışından beri, aslen ayrıdırlar. Küçük bir çocuğun ilk iki yılını, hatta daha sonraki dönemlerini ele alalım: Söz konusu olan sadece fiziki varlığı değil; izlenimleri, zihnî tasarılarının karanlık ve şekilsiz dünyası, iştahları, arzuları, duyguları ve nihayetinde, nesneler ve insanlar karşısındaki davranışları da değil midir aynı zamanda? Bu ilişki bağlamında, yirminci yüzyılın köylü veya emekçi ya da burjuva sınıfından bir küçük çocuk ile ilkel diye adlandırdığımız, bize kıyasla başlangıç noktalarına biraz daha yakın bulunmaları sebebiyle daha az gelişmiş kabilelerden birindeki küçük çocuk arasındaki fark nedir? Her iki durumda da söz konusu olan, toplumsal çevresinin henüz tabiatının hâkimiyetini ele geçirmediği tüm o dönem boyunca, Rudyard Kipling'in eserindeki küçük insan ile aynı saiklere tâbi olan aynı varlıktır. Eğer toplumun faaliyeti, çocuğun ilk alışkanlıklarını edindiği ve özellikle de konuşmaya başladığı andan itibaren hissedilmemiş olsaydı, kendimizi yabarıltı insanlarla aynı durumda bulurduk ve davranışlarımızın onlarınkinden başka saiki de olmazdı.

Bu noktada, insanın toplum tarafından ne denli koşullandırıldığını ve Charles Blondel'in de söylediği gibi, özellikle biyolojik bir bakış açısına sahip olan ve vücut ile yakın ilişki içindeki psişik yaşamın rolüyle ilgilenen psiko-fizyoloji ile grupların psikolojisi ya da kolektif psikoloji arasında belirli bir mesafe olduğunu kavramız gerekir.² Psiko-fizyoloji bize,

¹ Henri Bergson (1932) *Les deux sources de la morale et de la religion* [Ahlakın ve dinin iki kaynağı], Paris: Librairie Félix Alcan, s. 169.

² Charles Blondel (1929) *Introduction à la psychologie collective* [Kolektif psikolojiye giriş], Paris: Armand Colin, s. 32 ve 193. Bu hususta şu raporumuza da bakınız: "La Psychologie collective d'après Charles Blondel" [Charles Blondel'in kolektif psikolojisi üzerine rapor] (Ucretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>)

izole durumda ve daha önce bir insan topluluğunun parçası olduğunu dahi hatırlamayan insanın davranışını, yani dış dünyanın farklı yönlerine karşı mekanik ve içgüdüsel tepkilerini açıklar. Az çok akılcı bir şekilde bir araya getirilen, ereği ve saikleriyle bağlantılı temsillerin eşlik ettiği düşünülmüş duygulanımlar ancak, bireyler, genellikle içinde bulundukları ve fikren bağlı oldukları gruplar kapsamında ele alınarak incelenip, açıklanabilir.

Toplumsal hayatta, bireyleri harekete geçiren, kendilerine toplum tarafından sunulan, telkin edilen ve hatta çoğunlukla dayatılan itkiler değilse nedir? Dinî eğilimleri inanç toplulukları içinde değilse nerede keşfedebiliriz? Ve ailevi duygular ailevi topluluk aracılığı olmadan başka bir şekilde ortaya çıkıp gelişebilir mi?

Elbette bir grubun farklı bireylere, şahsi doğalarına ve eşanlı olarak farklı bir topluluğun etkisine maruz kalmalarına göre eşitsiz bir şekilde etki ettiğini unutmamalıyım.

Dinî bir topluluğu ele alalım. Bu topluluğun ihtiva ettiği ve topluluğun talimatlarını mümkün olduğunca kabul eden müminler arasında; ılımlılar ya da kayıtsızlar kitlesi ile daha fazla şevke ve kendi inancını yayma zihniyetine sahip olanlar arasında bir ayrım yapmak mümkündür. Yakın zamanda Gabriel Le Bras tarafından,³ Fransa'daki dinî inanışlar hak-

del'e göre kolektif psikoloji], *Revue Philosophique* içinde, 1929. Auguste Comte'un düşüncesini özetleyen Blondel, şöyle der: "Tek bir psikoloji yoktur, aksine, üç psikoloji türü bulunur. Öncelikle, özellikle duyu-motor işlevleri inceleyen psiko-fizyoloji vardır. Bu; başka bir düzenin düşüncelerine ve toplum içinde yaşamın etkisine başvurmaya gerek duyulmaksızın, psişik olguların anahtarlarını ve mevcudiyet nedenlerini morfolojik ve fizyolojik koşullarında buldukları, tamamen biyolojik bir bilimdir... Daha sonra, psiko-sosyoloji yani tarihin ve toplumsal yaşamın ortaya çıkardığı şekliyle insanın psikolojisi gelir. Bu psikoloji kaynağını sosyolojiden almaktadır ve o olmadan var olamaz. Topluluğun psikolojisi ya da kolektif psikoloji olmaktan ziyade, türün psikolojisi çünkü hakikatte bize genel olarak insanın psikolojisini sunar çünkü yalnızca bir insan doğası vardır ve toplumsal olan biyolojik olanın uzantısıdır. Ve son olarak, tam anlamıyla bireysel bir psikoloji vardır." (a.g.e., s. 32). Biz ise, ilk türü daha ziyade "tür psikolojisi" olarak adlandıracacağız.

³ Gabriel Le Bras (1937) "Les transformations religieuses des campagnes françaises depuis la fin du XVIIe siècle" [17. yüzyılın sonundan itibaren Fran-

kında, kilise ve piskoposlukların düzenli olarak güncellenen ve bir anlamda ruhanî nüfus idaresi anlamına gelen rapor ve verilerine dayanarak gerçekleştirilen son derece önemli ve bütünüyle yeni araştırma, hayli basit bir çerçeve ortaya koyuyor: Müminlerin kaçî dinî pratikleri yerine getiriyor; her Pazar gerçekleştirilen kilise ayinlerine, akşam dualarına katılıyor ya da en azından Paskalya Bayramı'nda ekmek ve şarap ayinine katılıyor; kaçî dört mevsimin de gözlemcisi, yani doğum, olgunluk çağı, ergenlik ve ölüm gibi hayatın önemli mevsimlerinde vaftiz, ilk komünyon, evlilik ve cenaze töreni için kili-seye gidiyor ve son olarak; kaçî, vaftiz olmuş olmalarına rağmen dinî tören yapmadan evleniyor veya toprağa veriliyor?

Bu araştırmanın sonuçlarına tekrar döneceğiz. Ancak burada, bu tutum farklılığının iki tür nedenle açıklandığını göstermekle yetinelim. Bu nedenlerin birincisi, kişinin mizacına, karakterine ve ruhsal durumuna bağlıdır. Bir kişi, tasavvufa ya da tefekküre meyilli doğabilirken, bir diğeri ritüellere ve bir örgütlü kilise yapısına dâhil olma ihtiyacı hissedebilir. Bu bakımdan, inanç gruplarının çerçevelerinin dışına taşan ve üyelerine, zamansal ya da mekânsal olarak birbirlerine en uzak dinlerde rastladığımız gerçek ruhani aileler vardır. Böylesi insanlar tümüyle dine göre hareket ederler zira mizaç itibarıyla bunu kabullenmeye hazırdırlar; uzun zamandır bu tohumun ekilmesini bekleyen toprak gibidirler. Dinî saik bu kişilerin içine işleyerek, ortaya çıkmaya hazır bir dizi eğilimi uyandırır ve bireysel bir biçim alır.

Kimileri ise ya daha fazla ruh ve hassasiyet kuraklığından ötürü ya da aksine daha başka duysal eğilimlere, heves ve tutkuların coşkunluğuna maruz kaldıkları için dinin tutunabileceği daha az bir imkân sunarlar. Hâlihazırda dinî bir grubun parçası bir ailede dünyaya geldikleri için, alışkınlık nedeniyle ve talimatlara uyar gibi o grubun üyesi olan bu kişi-

sa'nun kırsal bölgelerindeki dinî dönüşümler], *Annales sociologiques*, seri E, cüz 2, s. 12. [Bu araştırma 1937'den itibaren büyük ölçüde ilerlemiştir. Aynı zamanda aynı yazarın şu eserine bakınız: *Introduction à l'étude de la pratique religieuse en France* (Fransa'daki dinî pratiklerin incelenmesine giriş), Bibliothèque de l'École des Hautes Études, section des Se. religieuses, cilt LVII, 1943-45, 2. bölüm ve çok sayıda dergi makalesi] -Editörün notu.

ler, akıntıyı izleyen edilgen sürünün içine karışırlar. Onların dininin dışarıdan geldiğini, onlara dayatıldığını ve onların gerçekten haricinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Dinî saik, gücünü başkalarının katılımından aldıkça bu gibi müminler, mecburi hareketleri gerçekleştirir ve gruplarının ismini, bu etiketi taşımayı kabul ederler. Her şey, etraflarındaki inançların şiddetine ve aynı zamanda inananların sayısına bağlıdır.

Diğer nedene gelince; bu neden, meslek, ilişkiler çemberi ve hatta yaşamsal ortam aracılığıyla inanca dayalı saikin teşvik edildiği veya engellendiği gruplara olan aidiyettir. Bu, bir anlamda, bireyin kişiliğinin, kendisinin dinî gruba kattığı şeylerin dışında kalan tüm kısmıdır.

Diğer pek çok kolektif kontrol unsuru için de aynı şey geçerlidir. Öncelikle, aile ruhunu ele alalım. Besbelli ki, bu ruh, ailevi grubun üyelerinin her biri için ortaktır. Nadiren bir baba, anne, oğul kendi ailesinin üyelerinden nefret eder veya dahası onlar hakkında hiçbir duyguya sahip olmaz. Ailesinden uzaklaşmasıyla övünen bir yazar "Aile, senden nefret ediyorum" demektedir. Bununla beraber, *Poil de Carotte*'ün yani kendi çocuk halinin çektiği acılara üzülmemizi sağlayan Jules Renard'ın günlüğünde, babasının ölümünden bahsettiği satır ve sayfalara baktığımızda şunu görürüz: Yazar samimi, derin acısını ve dokunaklı pişmanlıklarını saklamaya çalışmaz; hatta bunları başkalarını düşünmeden, kısıtlanmamış ve adeta bir karakteri oynamaktan bir süreliğine vazgeçmişçesine tekrar tekrar aksettirir.

Buna karşılık aile ruhu, kendimizi yuva sıcaklığı ve aile ortamı içinde bulmaya bir anlamda meyilli olup olmamamıza bağlı olarak eşitsiz oranlarda hissedilir. İşte bu nedenle, bir aile içinde daima diğer üyelere kıyasla ailevi geleneklere daha bağlı, onları anlayan ve devamlılığını sağlayan birini gösterebiliriz ve bu kişi daima "aile babası", anne ya da büyük oğul olmak zorunda değildir; bazen yaşlı bir teyze ya da uzak bir kuzen de olabilir. Ailenin ruhu, bir nevi merkezini oluşturan o kişinin etrafında farklı yoğunluklarda tezahür eder. Ailenin pek çok üyesi için bu duygu yalnızca alışkanlığın gücü ile beslenir ve eğer aile üyeleri birbirlerine yakın durmazlarsa ya da bir araya gelme fırsatlarını artırmaya gayret etmezlerse, kısa sürede solarak sönebilir ve dağılabilir.

Demek oluyor ki, doğuştan gelen eğilimler daima etkilidir. Herkes, aile üyelerini sanki onları kendileri seçmişçesine sever ancak ailevi bağlar bireysel ve neredeyse seçici yakınlıklarla güçlenir.⁴ Öte yandan bazı kişiler de kendilerini yalnızca baba, anne, eş, kardeş vb. roller vasıtasıyla tatmin ederler. Aile, âdeta doğanın kendisine lütfettiği böyle kişiler tarafından beslenip canlı tutulmasaydı, tesirsiz kişiler koleksiyonundan ibaret olurdu.

Son bir örneği de siyaset alanından verecek olursak; son derece yaygın bulunan, bazı anlarda insanın benliğini tamamen ele geçiren, ona nasıl konuşacağını ve davranacağını dikte eden, onu en iyi arkadaşlarıyla karşı karşıya getiren ama başka pek çok insan için arka planda kalan, bizi bir siyasi partiye ya da mücadeleye bağlayan duygular hakkında ne söyleyebiliriz?

Doğrusunu söylemek gerekirse burada söz konusu olan geçici ve yüzeysel meşguliyetler değildir. Bir ülkedeki siyasi kanular (derinlikleri ne olursa olsun ve pek çok insanın hayatındaki konumu ne denli kısıtlı görünürse görünsün) ve devlet meseleleri hakkında bizim gibi düşünen insanlara bağlı hissetmemizi sağlayan duygular, görece hayli istikrarlıdır ve çok yavaş değişir. Farklı dönemlere ait seçim sonuçları arasında yapılan bir karşılaştırma bunu gösterir. André Siegfried, Fransa'nın belli bir bölgesindeki siyasi partilerin oy dağılımını uzun bir dönem boyunca incelemiş ve siyasi konumların yarım yüzyıl boyunca bu anlamda ne denli istikrarlı kaldığının altını çizmiştir.⁵

Demek ki siyasal tutumlar bireysel mizacın, ruh halinin, kişiliğin sonuçları değildir; aksine, kalıcı ya da çok yavaş dönüşüm geçiren kolektif koşullar ile ilgilidir. Siegfried araştırmasında bu koşulları şu şekilde belirtir: Anjou ve Maine bölgelerinde, Brötonya'nın, Normandiya'nın ve İhtilâl sonrasında bölünmeyen geniş çaplı mülklerin büyük bir kısmında ka-

⁴ Kişiliğin ve ailenin çeşitli üyelerine tekabül eden kişiliklerin rolü için şu esere bakınız: "La mémoire collective de la famille", *Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925, Paris, s.222. [Türkçede: "Ailenin kolektif hafızası", *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*, Çev.: Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları, 2016]

⁵ André Siegfried (1913). *Tableau politique de la France de l'Ouest* [Batı Fransa'nın Siyasî Tablosu], Paris: Armand Colin.

lılık; geçmiş dönemlerin soylu gruplarının devamı olan (ya onların isimlerini taşıdıkları veya onların mülklerinin mirasçısı olarak kamu nezdinde onların yerlerini aldıkları için) büyük ailelerin kuvvet ve saygınlığı. Her hâlükârda bu aileler, yeni yasalarla uyumlu oldukları ölçüde imtiyazlarını muhafaza edebilmiştir. Kırsal bölgelerdeki halkı ahlaki olarak bağumlu kılmaya devam eden eski âdetlerin pek çoğunu diri tutmayı başarmışlardır.

Bu bölgeler kapsamında kalanlar da dâhil olmak üzere, başka yerlerde kıyılarda, büyük nehir kaynaklarında, demir yollarının kesişim noktalarında yeni bir ruh ortaya çıkmaktadır. Halk, geleneklerden uzaklaşmaktadır; artık ona hâkim olan, sınıf temsilcileri olarak adlandırabileceğimiz şeydir. İşçiler, fabrika çıkışlarında ve yaşadıkları semtlerde birbirleriyle yakınlaşıyorlar, yüzleşiyorlar ve diğer toplumsal grupların aksine, içinde bulundukları durumun kimliğinin ve menfaatlerinin topluluğunun bilincine varıyorlar.

Netice itibarıyla, bu eski zıtlıkları siyasî yaşamın ve düşüncenin doğduğu dönemde, beşinci ve altıncı yüzyılın Atina'sında da bulabiliyoruz. O dönemde dahi, örneğin Platon gibi, veraset ilkesine bağlı ve Girit ile Peloponez'de kalıntılarına hâlâ rastlanılan kast düzeninin özlemini çeken muhafazakârlar vardı. Ziraatla uğraşılmasını, basit ve sade bir hayatı, zenginliklerin sınırlandırılmasını salık veriyorlardı. Peşi sıra yeniliklere duyulan zevki taşıdığı için ticarete şüpheyile yaklaşıyor ve aynı zamanda yabancılarla olan ilişkileri son derece azaltmaya ve mümkünse tamamen ortadan kaldırmaya gayret ediyorlardı. Öte yanda demokratlar sırtlarını, ihtiyarlar ve ruhban sınıfının hâkim olduğu arkaik bir ülkenin geçerliğini yitirmiş imgesine dönerek, kendilerini modern yaşamın akışına kaptırmayı tercih ediyorlardı. Tüccarlara her türlü kolaylığı sağlıyor, ticari filolarını geliştiriyor, adalarda ve uzak kıyılarda yaşayanlarla temasta kalmaya devam ediyor ve yabancılarla kurdukları ilişkiler vasıtasıyla kamusal refahı arttırmaya çalışıyorlardı.⁶

⁶ Von Wilamowitz Moellendorff (1920) *Platon*, cilt 1, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Böylelikle, zaman içinde siyasi eğilimler ile partiler arasında ortaya çıkan ayrımlar, dönemler veya toplumlara göre karşılaştırılabilir; çünkü bunlar, çeşitli ekonomik ve toplumsal durumlara tekabül ederler ve bu çeşitliliğin kendisi de kentlerin ve millî yaşamın kalıcı bir niteliğidir.

Bununla birlikte, tıpkı dinî inançlar ve aile ruhu için olduğu gibi, burada da siyasî saiklerin, fikirlere ve yaşam koşullarına farklı derecelerde etki ettiğini görebiliriz.

Bu etki odağına fazla yaklaşanlar, tüm ışınları alanlar, bu ışımayı ilk olarak ve en etkin biçimde besleyenler ve bazen orada kendini tüketenler vardır. Diğerleri ise kendilerini bu ışımaya kısmi olarak maruz bırakırlar ya da ona sadece uzaktan bakarlar ve hatta belki de onunla hiç ilgilenmezler, ona yaklaşmak için hiçbir çaba göstermezler. Dört mevsim din-darlarında olduğu gibi, siyasette de konuyla yalnızca uzak aralıklarla, örneğin belki seçim döneminde ilgilenenler vardır.⁷ Bunların dışında, kayıtsızlar olarak tabir edebileceğimiz dört yılda bir oy vermeye bile gitmeyenler de bulunur. Bunların ötesinde, “bilinçli vatandaşlar”, açık bir biçimde belli bir eğilimi yansıtan gazeteleri okuyan ya da haber gazetelerinde özellikle parlamenter ya da sendikal seçim sütunlarını okuyanlar ve hatta bir partiye üye olanlar da vardır. Son olarak, en uç kısımda ise, siyaseti meslek olarak icra edenlerin yanı sıra, siyasete karşı büyük bir ilgi duyanlar ve başkalarına kıyasla siyasetin uyandırdığı duygu ve heyecanları yoğun bir biçimde hisseden kişiler yer alır. Bu örgütçü ve propagandacılar; söylem, gazete ve sohbet aracılığıyla rakiplerini zayıflatmaya ve bıktırmaya, kararsızları mücadelelerine katmaya ve gücü azalanları geri getirmeye çabalarlar. Tüm bu gayretler, baş koydukları yolda ve görevde kendilerini güçlendirmek için de birer fırsattır aynı zamanda.

⁷ Durkheim'ın araştırması [*Suicide, étude sociologique* (İntihar, Sosyolojik çalışma) (1897, 21. baskı, 1930). Türkçede: İntihar, Çev.: Zühre İlkelen, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2013], seçim yıllarında, seçim döneminin sürdüğü aylarda, iradi ölümlerin oranının önemli derece azaldığını ve daha sonra yeniden yükseldiğini göstermektedir. Bu konu ile ilgili aynı zamanda şu eserimize bakınız: *Les Causes du suicide* [İntihârın nedenleri] (1930), Paris: Librairie Félix Alcan, ss. 336-349.

Modern ve antik dönem tarihine göz atarsak, siyaset alanında baş rolleri oynayanların, bireysel tabiatlarının bazı hususiyetleri nedeniyle o alana yöneldiklerini görebiliriz. Bunlar, açık yürekli ve tutkulu bir mizaç; rekabetçi eğilimler; Charles Fourier'nin de söylediği gibi entrikaya yatkın bir akıl; hizipçilik ya da bugünkü tabiriyle partizanlık; hareketlilikleri, durgunlukları, söylentileri ve tıpkı deniz gibi geniş ufuklarıyla kamusal hayattan alınan tat ve son olarak; "doğuştan siyasi"nin kendisini, düşünce akımlarının mayalandığı ve dönüştüğü, sıklıkla başkalarıyla bir birlik oluşturma ya da en azından onlarla temas ve ilişki içinde olmanın hayalinin kurulduğu küçük ya da büyük topluluklarda evinde hissetmesidir.

Kamu işleriyle uğraşanlar da genellikle ait oldukları çevrelerin, toplumsal durumların, ailelerin ve bağlı bulundukları meslek grubu vasıtasıyla bu meşguliye hazırlanır ve yatkınlashırlar. Bu, iki yönde ve birbirinden bir hayli farklı iki düzlemde gerçekleşir.

Örneğin, Cicero'nun *Pro Sestio* isimli çalışmasında *iyimserleri*, her türlü olumsuz imayı bir kenara bırakarak "iyi düşünenler"i diyelim, nasıl tanımladığını hatırlayalım: "Bunların arasında Halk Konseyi listesine ilk kaydolanlar (*principes concilii publici*) vardır. Onların ardından senatörler gelir. Bunlar arasında, toplumsal düzenin en üst sıralarında yer alan ve senatoya erişimi olan vatandaşlar, şövalyeler, âşarcılar ve hazine temsilcileri vardır. Kentlerde ve kırsalda yaşayan vatandaşlar (*municipales tusticique Romani*) vardır. Sonuç olarak akılselim, hali vakti yerinde bu insanlar, kamu işlerinin yönetiminde, dürüst insanların görüş, menfaat ve arzularına körü körüne bağlı kalırlar". Siyasi personel olarak adlandırabileceğimiz grubun kaynaklarından biri de işte burada yatar. Ama başka bir kaynak daha vardır; daha az saf, hatta Latin hatibin fikrince çamurlu ve kirlenmiş bir kaynak. Bu grup "(koşulları itibarıyla) iktidara yaklaşamayan ve hükümeti ele geçirmeyi isteyen; onların ahlaki bozukluklarının ve suçlarının bilincinde oldukları için siyasi bir dönüşüm ya da devrim olmasını arzulayan; bir anlamda isyankâr bir ruhla doğdukları için sivil anlaşmazlıklar ve ihtilaflarla beslenen ya da işlerinin kar-

maşık vaziyeti nedeniyle, genel bir yangında ölmeyi sadece kendilerine dokunan bir yangında ölmeye yeğleyenler”den oluşur.

Burada tarafgir, iki kanatlı tablo ortaya çıkıyor: Cicero dostlarını yüceltirken, düşmanlarını karalıyor ve aslında sınıf farkına ahlaki bir mana yüklüyor. Özellikle yöneticilerin ya da öyle olmayı arzulayanların bir araya geldikleri toplumsal ortamlar olduğu gibi, içinden devrimcilerin ya da en azından muhaliflerin çıktığı ortamlar olduğu da doğrudur elbette. Bununla birlikte, tam anlamıyla siyasî bir yaşama ve eyleme son derece elverişsiz Fransız monarşisinin yönetimi altında, siyasi yaşamın “iki kaynağının” bir hayli açık biçimde ayırt edilebildiği kriz dönemleri yaşanmıştır. Örneğin, Étienne Marcel’in dönemindeki savaşları, Armagnac ve Bourgogne bölgeleri arasındaki iç savaşı, on altıncı yüzyıldaki belediye ayaklanmalarını ele alalım. Daha sonra, ılımlı ve sert “siyasiler” ile kamu menfaati adına arabuluculuk edenlerin öfkeli yobazlar ve Katolik Ligi’nin^[8] entrikacıları ile karşı karşıya geldikleri dönemi düşünelim. Bu, siyasi ve dinî bir harekettir, siyasete dinin karışmasından ziyade, dinî nedenler siyasi renge boyanmıştır. Ancak bu hareket, siyasi nedenlerin açık bir biçimde ön plana geçeceği, birinci sınıf ve doğuştan entrikacı bir siyasi olan Retz Kardinali’nin kimliğinde mükemmel bir şekilde vücut bulan ve bir nevi geç kalmış bir çalkantı olan Fronde’u^[9] doğurmuştur.

Ancak, yapıcı ve yıkıcı olarak adlandırabileceğimiz iki siyasetçi türü, bir buçuk yüzyıl sonra, Fransız İhtilâli döneminde daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Fakat, bu bir hayli yoğun siyasi dramın her eyleminde, her aşamasında her iki türden siyasilere de rastlanmıştır ve ayrıca, bu görünürde hızlı değişimler boyunca, geçmişte yıkıcı olan birinin sonraki

[8] Katolik Ligi ya da Kutsal Lig, Reform hareketini müteakip Din Savaşları sırasında Fransa’da Katolikler tarafından Protestanlığa karşı savaşmak amacıyla kurulan ve on altıncı yüzyılın sonlarına kadar uzanan dinî ve siyasi hareketin adıdır – *Türkçeye çevirenin notu.*

[9] *La Fronde*, 1648-1653 yılları arasında Anne d’Autriche ile Kardinal Jules Mazarin’in yönetimi altındaki Fransa’da baş gösteren ayaklanmalar dönemine verilen isimdir – *Türkçeye çevirenin notu.*

dönemde bir düzen adamı niteliğine sahip olduğu ve hatta bu iki zıt mizacın, iki siyasetçi türünden birine ait olan bir kişide geçici olarak bir arada tezahür ettiği de olmuştur.

Şunu eklemeyen geçmeyelim: Yüksek sınıfların içinde ajitatorler olduğu gibi, halkın alt kademelerinden de yönetime istidadı olan ve yapıcı bir siyaset güdebilen istisnâî kişiler yetişebilir. Böylelikle, bireysel nedenler ile toplumsal koşullar, farklı oranlarda ve öngörülemeyen yönlerde olmak üzere, başkalarına kıyasla siyasî saiklerin eylemine daha fazla maruz kalan ve hatta çoğunlukla bu saiklerin tecessümü ve canlı imgesi haline gelen böylesi karakterler ile bireysel akıllar geliştirmeye ve şekillendirmeye yardımcı olurlar.

Elbette, bireylerin tabîî yatkınlıklarını ve aynı grup içinde olsalar dahi yalnızca bireysel oluşumlardan ileri gelen farklılıkları hesaba katmak gerekir ama bu yatkınlıklar başka bir "iklimde"- yani eğer birey kendini böyle bir toplumsal ortam ya da örgütün içinde bulmasaydı- bu şekilde ortaya çıkamazdı ve gelişemezdi.

Gerçekten de bahsettiğimiz çeşitli nedenler, sanki sadece onları önceden şekillenmiş biçimde içinde bulabileceğimiz bir tohumun gelişmeleriymiş gibi, bir insanın ya da diğerinin düşüncesinde oldukları gibi belirmezler. Öyle olsaydı, bir insanın noter kâtabi, saatçi ya da kimyager olarak dünyaya geldiği söylenebilirdi.

Doğduğumuz andan itibaren içine girdiğimiz dünyaya, değişmez dinî eğilimleri de beraberimizde götürdüğümüz fikrini savunabilir miyiz? Öyleyse bu, hangi dine yönelik bir eğilim olur? Kilisede tahayyül ettiğimiz haliyle, dindarlık ve hatta azizlik idealini bütünüyle gerçekleştiren, karakterinin ve kişiliğinin köklü bir gelenekle şekillendiği ateşli bir din yayıcısının, bir Katolik'in; bir Protestan ya da daha ziyade Budist veya Müslüman olarak; yahut totemlere inanan ve barbar ayinleri düzenleyen bir klan ya da kabilenin bir üyesi olarak dünyaya geldiğini varsayalım. Tüm bu grupların içinde ve onların gözünde davranışının, örnek alınacak kadar değerli olduğuna ve bu denli farklı, hatta zıt tapınma ve ibadet biçimlerine doğru aynı gayretle yöneldiğini hissettiğine ina-

nabilir miyiz? İlk Hristiyanlar, paganlığın en inançlı ortamlarının içinden çıkmamışlardır. Tercih yapma şansı olan, yani bir inanç grubuna giren pek çok insanı belirli bir dine doğru çeken şey, tam olarak, başka bir dine bulamadıklarıdır.

Her türlü dinin din adamları arasında elbette benzerlikler ve yakınlıklar bulunur: Tarlalar ya da sürüler için Tanrı'nın hayır duasını almak isteyen bir köy papazının faaliyeti, paganlık döneminde bir aile ya da kent için adak sunulmasını arımsatır. Günümüz Papa'sı, Antik Roma'nın en büyük rahibini arımsatan bir tutuma ve ayin yapma şekline sahiptir. Bununla birlikte, Romalılar döneminde rahipliğin genellikle sadece bir yıl süren bir görev olduğunu ve ibadetin, tıpkı Yunanlarda olduğu gibi, son derece belirgin bir siyasi niteliği olduğunu da unutmayalım.¹⁰

Eğer dış görünüme, hareketlere, sözlere dikkat etmezsek; çeşitli ibadet biçimlerinin çok farklı içgüdüleri ve duyguları tatmin etme imkânı sunduğunu ve özellikle de millî mahiyet ve gelenekler ile ne kadar uyum içinde olduklarını görerek şaşırabiliriz. Dinî örgütlenme ve temelinde yatan inançlar sistemi asla, belirli bir sayıdaki insanlar için müşterek tabî eğilimlerin gelişimi gibi değildir. Dinî grup, daha ziyade, kendine en yakın gördüğü üyelerini seçmeyi, kendine çağırmayı ve amaçları doğrultusunda kullanmayı bilir. Bu grup, aynı zamanda, onları değiştirir, kendine göre biçimlendirir ve böylece, başlangıçta aslında hiç de öyle olmayan, belki de başka yerlerden aldığı ve kendi ruhuyla beslediği unsurlar yardımıyla kendi içinde biçimlendirmek zorunda kaldığı temsilciler meydana getirir.

Şayet tüm hayatına pagan olarak devam etseydi basit bir asker olarak kalacak Aziz Martin Hristiyanlığı kabul ettiğinde, muhtemelen eğilimlerini kısa sürede anladığı Katolik örgütlenmenin ön sıralarında saf tutmuştur. Hristiyanlar da onun, Hristiyanlık dini adına kötü ruhları kovabilecek ve tövbekârlık yolunda diğer insanlara örnek olabilecek kişilerden biri olduğunu anlamışlardır. Aziz Martin bu bağlamda

¹⁰ Fustel de Coulanges (1864), *La Cité Antique* [Antik Kent], ve Jules Martha (1882), *Les Sacerdotes athéniens* [Atina papazları sırası].
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

daha yüksek bir seviyeye davet edilmiştir. Ancak, dünya işle-riyle meşgul olan, rafine bir eğitim ile daha üstün ve tama-men pagan bir akla sahip, her türlü biçimci ve törensel dine yabancı bazı kişiler, Hristiyanlığın en katı ve dar yorumları-na, örneğin Jansenciliğe ilgi duymuşlardır. İlimli ve sağ duyulu düşüncelere göre onlar, daha alt bir düzleme inmişlerdir.

Dinî grup, katılımcılarını, toplumsal hiyerarşinin en üst sı-ralarından olduğu kadar en altlarında yer alanların arasından ve kültür derecelerine bağlı olarak seçer. Başka toplumsal grup ve ortamlardan aldığı unsurlarla kendi yapısını inşa eder, kendine göre yeni modeller ve araçlar üretir. Ve hatta bu esnada aradığı biçimlere daha iyi uyum sağlayan ve tesa-düf eseri ilk taslağına sahip olan nitelikli malzemelere rastla-maktan ötürü sevinç duyar.

Burada türün temeline; yani daha ilkel, daha organik ya da daha hayvani bir temele temas ediyor gibi görünsek de aynı şey, aile ruhu yani kökleri keşfedilmeyi bekleyen bu duygu demeti için de geçerlidir. Bu kökler insan tabiatına ol-dukları gibi mi nüfuz eder? Bir aile grubunun üyesi, doğuştan itibaren bu grubu anlamak ve onunla özdeşleşmek için gere-ken her şeye sahip olarak mı doğarız? Fiilen evet; çünkü her erkek oğuldur, kocadır, babadır, büyükbabadır: Erkeğin bir-birini takip eden bu rollere doğal bir biçimde girmesi için yaş merdivenlerinden yavaş yavaş çıkması yeterlidir. Peki ama rol, eyleyen için mi tasarlanmıştır yoksa eyleyen mi kendini rolüne benzetir? Klanlar dönemine ve sınıflandırıcı akrabalık-lar diye tabir ettiğimiz ilişkilere kadar uzanmadan, tarih bo-yunca farklı aile türlerinin var olduğunu ve var olmaya de-vam ettiklerini söyleyebiliriz. Ataerkil geniş aileden, aile ve çocuklardan oluşan bir gruba dönüşmek üzere küçülme eği-limi gösteren, tek eşliliğe dayalı aileye doğru uzanan açık bir evrim yaşanmıştır. Oysa, bu iki tür aile içinde ne baba ne de çocuk aynı yere sahiptir ve birbirinin yerine tam olarak geçe-bilir.

Birinci tür ailenin aile ruhu, soy geleneğidir; soy isme dair gurur ve köklere duyulan bağlılıktır: Hiçbir şey doğuştan de-ğildir, tüm bunlar edinilmiş, öğrenilmiş ve aktarılmış şeyler-

dir.¹¹ Bunun gibi duyguların kuvveti doğal içgüdülerin gücünü taklit eder. Bununla birlikte, yoğunluğu, bu grubun uzun ömrü, üyelerinin sayısı ve aynı zamanda istikrarı ve tutarlılığı ile açıklanan temsillerde ve duygusal durumlarda içgüdüsel hiçbir şey bulamayız. Üyelerin her biri, geniş ailenin zaman ve mekân içindeki toplam bütünlüğüne ve genişliğine karşı duyarlıdır. Bu topluluklarda babanın saygınlığı o kadar büyüktür ve çocukların itaati o kadar sarsılmazdır ki, bireyi işlevinden ve şahsına özgü niteliklerini ise işlevi yerine getirecek elde ettiği niteliklerden ayırt etmek hayli zordur. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, tüm bu aile üyeleri arasında daha fazla ön plana çıkanlar, rehber ve örnek görevi görenler vardır. Aklın yanı sıra tecrübe, daha buyurgan bir karakter ya da kuvvetli bir irade, kendini gruba daha cömert bir şekilde sunma, hassasiyet, kendisi için şansı ya da şanssızlığı temsil eden her şeye karşı daha büyük bir duyarlılık; geniş aile grubu içinde bazı üyelerin diğerlerine göre aile ruhu denilen bu güdünün etkisine daha fazla maruz kalmalarını açıklayan şey işte budur. Her hâlükârda, bu niteliklerin teşekkül etmesi ve ortaya çıkması için uzun bir eğitim ve ailevi imgelerle dolu bir ortam gerekmiştir.

Ancak evlilikle kurulan aile, farklı kalıp özellikleri taşır; farklı bir duygular düzeni meseleye dâhil olur.¹² Eğer genç bir erkek kendini büyük ve geleneksel bir ev ortamında, büyük anne ve babaları, uzak kuzenleri ile birlikteyken baskı altında hissediyorsa böyle bir ortamda ne iyi bir oğul ne de iyi bir aile babası olabilir. Ancak bu aileden ayrılıp kendi ailesini kurarsa, geniş ailesinin fertlerinden uzakta çocukları ve karısıyla birlikte yaşarsa, bu yeni ortamda iyi bir eş ve baba olmasının

¹¹ Geleneksel aile, büyük aile hakkında bakınız: Frédéric Le Play (1878) *Les Ouvriers européens* [Avrupalı İşçiler], 5 cilt ve özellikle de bakınız: "Population stables soumises aux meilleures coutumes de l'Orient et du Nord" [Doğu'nun ve Kuzey'in en iyi geleneklerine tabi istikrarlı topluluklar], aynı eser içinde 3. cilt.

¹² Émile Durkheim, "La Famille conjugale" [Evlilik ailesi], *Revue philosophique*, Ocak-Şubat 1921. Paris Üniversitesi'nde aile üzerine verdiği bir dersten alıntı. Aynı zamanda bakınız: Georges Davy (1931) "La Famille et la parenté d'après Durkheim" [Durkheim'e göre aile ve akrabalık], *Sociologues d'hier et d'aujourd'hui*, Paris: Librairie Félix Alcan, s. 103.

önünde hiçbir engel kalmaz. Bu, daha dar bir yuva olabilir ama bu yuvanın üyeleri onun etrafında birbirlerine daha çok yakınlaşırlar, gelenekleri kısa süreli olsa da renkli ve sahici-
dir.

Üstelik, sert çekirdeğini evli çiftin oluşturduğu bu basit aileler tüm benzer küçük gruplar tarafından meydana getirilen bir ortamın içine girerler. Bu bütünün içinde müşterek bir hayat vardır ve bu hayattan, komşu aileler üzerinde hayli kuvvetli bir etkisi olan ve her ailede bir dizi uyum sağlama süreci ortaya çıkaran eğilimler doğar. Dolayısıyla aile ruhunu beslemek için kendi ailesinin içine kapanmak yeterli değildir. Geniş bir biçimde, her hâlükârda sık sık ya da en azından aile henüz gençken başka ailelere, dış dünyaya doğru açılmak, biraz yayılmak *monogamik* [tek eşliliğe dayalı] ailenin koşuludur. Babanın ve çocuğun, geniş aile kabileleri dönemine kıyasla bu modern ortamda ne denli farklı olduklarını ve aynı zamanda, onların da rollerini düzgün bir biçimde yerine getirmek üzere bir dizi toplumsal etki vasıtasıyla şekillendirildiklerini görebiliriz. Bir anlamda, bir grup insanın içinden günümüzün yaşam koşullarına uygun evlilik birliği ve aile hayatı şekilleri üretme ve geliştirme kabiliyetleri çıkarmayı başaran, modern toplumdur. Bu nitelikler, başka her türlü medeniyette eylemsiz ve erişime kapalı kalırdı.

Son olarak, insanların toplumsal hayata karıştıkları dönemden bile önce onların doğasında var olduğu söylenen siyasi eyleme ve düşünceye yönelik tüm eğilimlerin, birtakım koşulların dışında gelişebildiklerini düşünebilir miyiz? Bu eğilimlerin günümüzde sahip oldukları ve bu şekilde düzenlenmiş insan doğalarının asla tamamına uymayan/insan doğalarının yalnızca bir kısmına uyan biçimlerinin; kurumların, inançların ve grubun ulaşmış olduğu evrim anının sonuçları olmadıkları söylenebilir mi?

Fransız Devrimi dönemindeki insanları düşünelim. Birkaç ay içinde halk kitlesinin, daha doğrusu çok daha sınırlı bir grup olan küçük burjuvazinin içinden meclislerde, parti şubelerinde, komitelerde doğan tüm tutkuları yoğun bir şekilde hissedebilen o kadar çok insan çıkması ve olayların baskısı altında, tüm bu siyasi gayret, duygu ve düşünceler toplamının

bu kadar küçük bir insan topluluğunda yoğunlaşmış olması dikkate şayandır. Üstelik, başlıca figürleri tek tek incelediğimizde, onları bu oyundaki rollerine hazırlayan hiçbir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu kişilerin pek çoğu, daha önce taşra kentlerinde mutedil bir yaşam sürerken kamu işlerinin işleyişi ile pek az ilgileniyordu. Ancak bu meselelerle çalkalanan yerlere gidip kendilerine benzer kişilerle yakınlaştıklarında içlerinden bazılarının başı çekmesi ve diğerleri ile grubun temsilcileri haline gelmesi gerekmiştir.

Ama belki de genelin içinden seçilmelerinin, diğerlerinden ayrılarak öne çıkmalarının nedeni; inançlarının kuvvetinden ötürü diğerlerinden farklı olmaları, daha büyük bir kuvvetle tepki veriyor olmaları, tartışmalara daha özgün bir hava ve daha şahsi bir ifade katıyor olmalarıdır. Ancak grup onları bu şekilde öne çıkardıysa bu, grubun kendisini o kişilerde buluyor olmasındandır çünkü onların düşüncesine yön veren ve onların duygulanımına bu tonu katan yine kendisidir. "Beni en iyi şekilde temsil eden takip ederim, onun ardından yürürüm": Kuvvetli bir kolektif tutkuya hâkim olan insan topluluğunun tutumu işte budur. Bu seçimlerde ve siyasi başarılarda tesadüfün ve şansın da payı vardır ve bundan faydalanan kişinin artık genellikle tek yapması gereken kendini onun akışına kaptırmaktır. Kişiliği, bu tartışma ve mücadeleler boyunca bambaşka bir ortam ve bambaşka bir zamandaki halinden çok farklı olarak açığa çıkacaktır.

Çağımızın siyasilerini düşündüğümüzde ise bazen onların, doğaları itibarıyla onları tanıdığımız halde olduklarını sanırız; içinde bulundukları ortamlardan ne denli etkilendiğine yeterince dikkat etmeyiz. Oysa; yavaş yavaş ve farkında olmadan zihniyetini özümstedikleri köy ya da kentlerdeki yerel meclislerden, kendi geleneklerini onlara nüfuz ettirmeyi ve onlardan çok iyi birer müşterek eğilim ve fikirler sözcüsü yaratmayı başaran parlamenter komitelere varana kadar, tüm bu ortamların onlar üzerindeki etkisi büyüktür.

Sonuç itibarıyla, bu analizden aklımızda kalması gereken şey; din, aile ruhu, vatanseverlik, siyasi düşünce gibi davranışlara ilişkin çeşitli genel saiklerin (ve diğer tüm saikler hak-

kında da aynı şey söylenebilir), tüm insanlar ve bir grubun tüm üyeleri üzerinde, ormandaki bütün ağaçların üzerine düşen yağmur damlaları ya da güneş ışınları gibi, aynı eylemi icra etmediğidir ve bu, son derece aşikârdır. Ancak aynı zamanda, tüm toplumlarda müşterek fikir ve duygulara daha duyarlı olan ve onları daha iyi ortaya koyan kişilerden, daha kayıtsız ve bu konularda sarsılması ve onlara ilgi duyması daha zor kişilere doğru giden bir nevi derecelendirme olması gerekir. Gruba ayırt edici özelliğini katan eğilimler ile temsil ettiği ve anladığı insanlara benimsetmeye çabaladığı toplumsal saiklerin devamlılığını sağlamayı ve kuvvetini muhafaza etmenin tek yöntemi, üyeleri arasındaki bu çeşitlilik ve yapısındaki bu farklılaşmadır.

Gerçekten de bu eğilimlerin ve inanışların muhafazası eylemsizlik kuvvetinin ortaya çıkan bir süreci değildir; kendi kendine gerçekleşmez. Aksine, zaman ilerledikçe inanışlar zayıflamaya meyleder ve düşünceler belirsizleşir çünkü hayli edilgen ve doğası itibarıyla onları muhafaza etmek için gereken çabayı göstermeye yatkın olmayan bir topluluk içerisinde yayılırlar. Dolayısıyla, söz konusu grubun içinde bu fikir ve inanışların aksine güçlenebilecekleri ve daha açık bir hale bürünebilecekleri bir bölgenin olması gerekir. Ve bu bölgede, bu fikir ve inanışları bünyelerinde toplayan birkaç kişinin olması, o kişilerin de bu fikir ve inanışları tüm topluluğa yayacak bir kuvvete sahip olmaları şarttır.

İnanç grupları, aile ve siyasi parti örneklerinde gördüğümüz gibi, bu toplulukların her birinde daima, müşterek eğilimleri daha belirgin bir biçimde temsil etme ya da en azından onları güçlendirme rolünü üstlenen birkaç kişi vardır. İnsanların düşüncesi kendileri gibi -ancak zihinlerinin ve içgüdülerinin tabiatı vasıtasıyla kendilerinin çok üstünde hayal ettikleri- varlıklarda vücut bulmaya ve bu eğilimleri, sanki onların sahipleri ve kaynakları o varlıklarmış gibi, onlarda vücut buldurmaya ihtiyaç duyar.

Yeni yıla girerken, sarayın ana yönlere bakan odalarında dolaşan ve hem imparatorluğunu hem de dünyayı yeniden düzene sokmak ve dengelerini kurmak için sırasıyla kuzeye,

doğuya, güneye ve batıya karşı duran Çin İmparatoru'nu, Göklerin oğlunu düşünelim.¹³ O anda, tüm toplum imparatorun varlığında yoğunlaşıyor gibi görünmektedir. Aynı şekilde, kilisede inancı, aile grubu içinde aile ruhunu, partiler içinde ise siyasi inançları ortaya çıkarma rolünün belli birtakım kişilere düştüğü farz edilir.

Bu eylem, bireylerden topluluğa ve merkezden kenarlara doğru şu veya bu biçimde sürekli ifa ediliyorsa da özellikle tesirli olduğu -devresel ya da değil- dönemler vardır. Öyle görünüyor ki kolektif bilinç, belirli uzunluklarda aralıklarla uyandırılmaya, bir anlamda yeniden doldurulmaya ihtiyaç duymaktadır ve genel saiklerin âdeta yeni bir kariyere başlamak üzere bireysel düşüncelere yeniden nüfuz edebilmelerinin yegâne koşulu budur. Peki toplumsal hayatın içindeki insanlara etki edenler hangi saiklerdir? Bu sorunun yanıtını vermek için öncelikle insanların hangi andan itibaren birey olarak kabul edildiğini bilmek gerekir. İnsanların ikili ya da üçlü hayatlar sürdürdüklerini iddia etmiyoruz. Elbette ki, bir bireyin bilincini yahut -sınırlı ancak bir dizi art arda gelen dönemi kapsayabilen bir süre boyunca- ya kendi kendimizi gözlemleyerek ya da ifa ettiğimiz eylemleri değerlendirerek kendi bilincimizi incelediğimizde üzerimizde etki etmiş ya da etmeye devam eden saiklerin çeşitliliğini fark edebiliriz. Ancak elbette bazı anlarda bu saiklerden birinin daha fazla etkisi altına girildiği ve diğerlerinin eylemlerinin ancak çok zayıf olarak devam ettiği de doğrudur.

Aksine, bireyin bakış açısından değil ama, üyesi olduğu farklı grupların bakış açılarından bakarsak ve bu grupları, kolektif hayatın en yoğun olduğu anda incelersek, her grubun hayatının, dönemlere ya da birbirini takip eden uzunlu kısıklı aşamalara (coşkulu yaşam aşaması, uyanış ve olgunluk aşaması, daha sonra yavaşlayan bir yaşam aşaması, gündelik meşguliyet ve düşüncelerin monotonluğu içinde duygusuz-

¹³ Marcel Granet (1929), *La civilisation chinoise. La vie publique et la vie privée* [Çin medeniyeti. Kamusal hayat ve özel hayat], Paris: Albin Michel, s. 446. Ayru zamanda bakınız: Marcel Granet (1934) *La Pensée chinoise* [Çin felsefesi], Paris: Albin Michel, s. 92.

luk ve kayıtsızlık aşaması) göre geliştiğini fark ederiz.¹⁴ Dinî tören anları; evlilik, doğum ya da doğum günü vesilesi ile gerçekleşen aile toplantıları; siyasi mücadele dönemi ve onları müteakip yaşanan duyguların ve eylemlerin görece unutulması ve dinlenme zamanı da bu çeşitli dönemler arasında sayılabilir.

Bununla birlikte, şayet kolektif hayat bu şekilde dönemsel olarak ve sanki bir çevrimi izliyormuşçasına geliyorsa bunun nedeni, duygusal ya da fizikî gayretin ancak süreli olarak gerçekleşebilmesi ve dinlenmek ile yeniden güç toplamak için zamana ihtiyaç duyulmasıdır. Fakat aslında bunun en önemli nedeni, daha önce de gördüğümüz üzere, tüm toplumlarda grubu temsil eden ve diğerlerine kıyasla onun ruhunu daha fazla özümseyen unsurlar ile daha edilgen, dönem dönem onları ayaklandıran ve sürükleyen düşünce akımları tarafından şöyle bir dolaşılan ancak kendi kuvvetlerine indirgendiklerinde kaybolacak olan unsurlardan oluşan bir ikilik olmasıdır. İşte bu nedenle en aktif unsurlar onları dönemsel olarak yenilemek ve hatta yeniden yaratmak zorundadır.

Ancak bundan, toplumsal hayattaki davranışlarımızı düzenleyen kuvvetlerin sadece böyle bireyler tarafından icat edilmiş ve diğerleri tarafından alınıp yayılmış, Gabriel Tarde'ın¹⁵ savunduğu gibi icatları müteakip taklitlere tekabül eden bireysel saikler olduğu sonucunu çıkarmayalım. Çünkü en aktif unsurlara sahip olduğunu düşündüğümüz bireylerin, grubun yegâne aktif üyelerinin grup tarafından kendi imgesine uygun bir biçimde şekillendirildiklerini ve; bu bireylerin tüm özgünlüklerinin ve saygınlıklarının, kolektif temsillerin daha büyük bir kısmının onların bünyesinde yoğunlaşıyor olmasından ve onları daha uzun bir süre boyunca muhafaza edebiliyor olmalarından ileri geldiğini gördük. Elit kesim ile halk, tekil kişilikler ile anonim gruplar yani şekilsiz ya da şeklini yalnızca onu yayanlardan alan madde arasında fazla basit

¹⁴ Maurice Halbwachs (1933), "La loi en sociologie" [Sosyolojide yasa], *Science et Loi. Cinquième semaine internationale de synthèse* [Bilim ve Yasa. Beşinci Uluslararası Sentez haftası] içinde, Paris, s. 187

¹⁵ Gabriel Tarde (1895, 4. baskı, 1904) *Les Lois de l'imitation* [Taklidin Yasaları], Paris.

bir karşıtlık kurmakla yetinmeyelim. Daha ziyade, herhangi bir toplumsal grubun ürettiği birey ya da kişilik sayısına, onların niteliklerine ve aynı zamanda grubun tamamındaki bilincin yoğunluğuna ve canlılığına dikkat edelim.

O halde, eğer insanların toplumsal hayatın içinde esinlendikleri başat saikleri gözden geçirmek istersek nasıl bir yol izleyeceğiz? Psikologların adlandırdığı gibi “davranışlarımızın” temel muharrik nedenlerinin listesinden yola çıkmaya-cağız. Bir psikoloğun hazırlayabileceği böyle bir listeyi pek çok sosyoloji kitabında da bulabiliriz ama elbette böylesi bir sunumun didaktik yararlığını sorgulamıyoruz.¹⁶ Ancak bu araştırmanın izleyeceği yol farklı, hatta bambaşka olmalı. Bu genel saikler; aile ruhu, hırs, tasarruf, maddi varlık ve seçkinlik arayışı, koşullarını iyileştirme arzusu hiçbir yerde, hiçbir bireyde izole ve soyut bir eğilim ya da yatkınlık niteliği olarak ortaya çıkmaz. Her bir bireyin içinde yer alırlar çünkü bireyin üyesi olduğu grubun içindedirler ve biçimleriyle yoğunlukları gruba özgü koşulların, grubun yapısının ve onun diğer gruplarla olan ilişkilerinin sonucudur. Bu bağlamda okuru toplumsal dünyanın içinde bilimsel bir geziye davet ediyoruz. İnsan türünün, hayvanat bahçesindeki kafeslerin içindeki yırtıcılar ya da bir akvaryumun camlarının arkasındaki bölmelere kapatılmış deniz hayvanları gibi izole birtakım temsilcilerini görmeye gitmeyeceğiz. İnsanlar karşımıza daha ziyade doğal yaşam biçimleriyle çıkacaklar ve bu biçimler, toplumsal bir tabiat olan insan tabiatını tüm içgüdüleri ve eğilimleriyle birlikte ifşa edecek.

Dikkatimizi farklı beşerî gruplara vermeye, bu topluluklar içinde hangi kolektif temsillerin hâkim olduğunu, kuvvetlerinin ve yayılma alanları ile sınırlarının ne olduğunu anlamaya

¹⁶ William Mac Dougall (1921), *An Introduction to Social Psychology* [Sosyal psikolojiye giriş], 1921, Londra ve *The Group Mind: a Sketch of the Principles of Collective Psychology with Some Attempt to apply them to the Interpretation of National Life and Character* [Grup aklı: Kolektif psikolojinin ilkelerine dair bir eskiz ve onları ulusal yaşamın ve karakterin yorumlanmasına tatbik etme denemesi], 1920, Cambridge. Aynı zamanda bakınız G. Davy (1931), *a.g.e.* içinde 3. kısım: “La Psychologie sociale de Me Dougall et la Sociologie durkheimienne, ss. 159 ve devamı.

gayret edeceğiz. Bu kolektif temsilleri, aynı zamanda içinde bulundukları ilişkiler bağlamında da inceleyeceğiz ve bunların, günümüz toplumlarında ardışık dönemlerini yan yana gördüğümüz toplumsal evrimin farklı aşamalarına tekabül edip etmediklerini anlamaya çalışacağız ve böyle bir karşılaştırmadan yakın gelecek hakkında ne gibi tahminler çıkarabileceğimizi araştıracağız. Saiklerin kolektif biçimlerine ilişkin incelememizi, toplumsal sınıflar çerçevesinde -ki bu, toplum içinde yaşayan insanlara dayatılan çerçeveler içinde en geniş, en doğal ve en az yapay olandır- sürdüreceğiz. Ancak daha sonra, hiçbir şeyi atlamamak adına, farklı kategorilere ve farklı topluluk biçimlerine geri dönebiliriz.

II

Geleneksel Medeniyet ve Köylü Sınıfları

Zirai Yöntemler ve Toprağa Bağlılık

İstatistikçilerin en yakın tarihli tahminlerine göre, 1932 yılında dünya nüfusu ortalama iki milyar kişiye ulaşacak ve bu nüfusun yaklaşık olarak yarısı Asya'da, çeyreğinden biraz fazlası (545 milyon) Avrupa'da, 250 milyonu Kuzey ve Güney Amerika'da ve belki 150 milyonu da Afrika'da toplanacak.¹ Dünya çok büyük. Amerika'yı da içine katarak Batı medeniyeti diye adlandırabileceğimiz alan, dünya nüfusunun yaklaşık sekizde üçlük bir kısmına ev sahipliği yapıyor. Bununla birlikte, bu alanın, yaklaşık 200 milyonluk bir nüfusa sahip olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği [SSCB], Güney Amerika ve hatta Avrupa'nın güneydoğusu gibi çeşitli bölgelerindeki gelenekler, kurumlar ve toplumsal örgütlenme hakkındaki bilgilerimiz hayli yetersiz. Netice itibarıyla, insan nüfusunun ancak dörtte biri hakkında görece emin bir şekilde konuşabiliriz.

Şüphesiz bu topluluk modern dünya için nicelikten çok daha fazlasını ifade ediyor. En gelişmiş kültür biçimlerini içeriyor; medeniyet ve dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisi daha güçlü ve daha yaygın hale geliyor. Batı medeniyetinin

¹ Walter. F. Willcox (1931) "Population of the Earth" [Dünya nüfusu], *International Migrations* içinde, 2. cilt, New York: National Bureau of Economic Research. – Aynı zamanda bkz: L'Encyclopédie française, 7. cilt: L'Espèce humaine [İnsan türü], 3. kısım: Le point de vue du nombre [Sayısal bakış açısı], 1935, ss. 7-78-3, Maurice Halbwachs. – [Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi'nin sunduğu verilere göre yakın dönemli rakamlar (1950 ortası): Dünya nüfusu, 2 milyar 400 milyon; Asya (SSCB hariç), 1 milyar 272 milyon; Avrupa (SSCB hariç), 396 milyon; Afrika, 198 milyon; Kuzey Amerika, 216 milyon; Güney Amerika, 111 milyon; Okyanusya, 12,9 milyon; SSCB (1946 yılına ait rakamlar), 193 milyon.] – Editörün notu.

bu özelliği, eskilerin bildiği dünyadaki Yunanistan ve Roma'nın durumunu anımsatıyor.

Öte yandan -özellikle dikkate almamız gereken de budur; araştırmamız sınırlı bir zaman dilimi yani çağdaş dönem hakkında olsa dahi, yalnızca gözlem vasıtasıyla tanıdığımız şeyle yetinirsek Batı dünyası bugün bize son derece gelişmiş toplumsal hayat biçimlerinin yanında, yakın ya da uzak bir geçmişten kalan çok sayıda biçimi de kapsayan, geniş bir tablo sunar. Çok sayıda ülkede ve bazı ülkelerin kimi bölgelerinde hâlâ, on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Fransa'sına ve hatta feodal düzene, Orta Çağ'a tekabül eden üretim yöntemleri ile hayat tarzlarına rastlanmaktadır. Bu zıtlıklar, insanlığın kat ettiği yolu ve bu yolda ilerlerken hangi engellerle karşılaştığını, evrimin ritmini toplumdaki hangi eylemsizlik kuvvetlerinin yavaşlattığını daha iyi anlamamızı sağlar.

Gerçekten de düşünme biçimleri, kavrayışlar ve inanışlar üzerinde kuvvetli bir şekilde etki eden, tüm yaşam koşullarının sürekli, hızlı ve derin bir dönüşümü ile tanımlayabileceğimiz bir dönemde yaşıyoruz. Kimi topluluklar çözünür, gelenekleriyle birlikte artık onlara uygun olmayan bir ortamda hayatta kalma imkânlarını yitirir, gerilediklerini hisseder ve bazen gözlerimizin önünde ölürken kimileri de yeni doğuyor ve kaybolmakta olan unsurların bazılarını yavaş yavaş nüfuz ederek, insanlara yeni bir çevre yaratarak ve onlara yeni fikirler ile hissetme biçimleri benimseterek gelişiyorlar.

Şayet birkaç nesil evvelini, on dokuzuncu yüzyılın ortalarını anımsamaya çalışırsak, o dönemden itibaren meydana gelen değişimlerin, beş ya da altı asır kadar ve hatta daha da geriye gittiğimizde gözlemlediğimiz değişimlere kıyasla belki de daha büyük ve belirleyici olduklarını görürüz.

Geçmişteki insanın durumunu diğerlerinden ayıran, her şeyden önce, geleneklere bağlılığı, istikrar arzusu ile yeni ve geleneklerin dışında olan her şeye muhalif olmasıydı. Varlıkları bize pitoresk, muhtelif, doğaya yakın ve ateşliymiş gibi gelen bu insanlar; eylemlerimize, düşüncelerimize, ihtiyaçlarımıza yani her şeye artan bir tek biçimlilik getiren mekanik yöntemlerin hâkim olduğu kentli medeniyetlerimize o kadar yabancıdırlar ki, onları uzak atalarımız gibi değil, farklı bir tür gibi görürüz.

Oysa; kırsal bölgede ve küçük şehirlerde, orta büyüklükteki şehirlerde, eski zamanın koşullarının çok sayıda kalıntısını ve o geçmişten geriye kalan bir hava bulabildiğimizi biliyoruz. Öyleyse, dikkatimizi öncelikle genel tekamüle diğer topluluklara kıyasla çok daha az katkıda bulunan ve içinde, kentsel bölgelerdekilerden farklı saiklerden esinlenen yaşayış ve kolektif davranış biçimlerini bulma fırsatı yakaladığımız köylü nüfusuna çevirelim.

İlk olarak köylülerin genel nüfus içindeki sayısal önemi hakkında bir fikir edinmemiz gerekiyor çünkü bu konuda, herhangi bir incelemeye tabi tutmadan kabul edemeyeceğimiz bazı genel fikirler bulunuyor.

Kuşkusuz, on dokuzuncu yüzyıl boyunca çok sayıda köylü kentlere yerleşerek ziraî işlerden endüstriyel mesleklere geçti ancak, kırsal bölge nüfusu hâlâ azımsanamayacak ölçüde. Fransa'daki erkek ziraî nüfusunun toplam aktif nüfusa oranını hesaplayalım.² 1921 yılında, ortalama olarak her yüz aktif kişiden otuz dokuzu erkek çiftçiydi.³ Ancak özellikle Alpler ve Pireneler'deki illerde, orta plato ile civarındaki bölgelerde ve hatta Brötonya'nın büyük bir kısmında ve doğu kısmında yer alan bölgelerdeki illerde, bu oranın daha yüksek olduğunu görebiliyoruz. Söz konusu bölgelerde bu oran yüzde elli beş, altmış ve hatta yetmiş beş ve üzerine çıkıyor. Ancak Seine, Nord ve *Bouches-du-Rhône* illeri çok büyük kentleri kapsadıklarından, erkek çiftçi/toplam aktif nüfus oranı yüzde on altının altına düşüyor.⁴

² François Simiand, *Cours d'économie politique* [Siyasi iktisat dersi], 1. yıl, 1930-1931, s. 351. Ziraî nüfusun oranının Fransa, Norveç, İsveç, Çekoslovakya, Danimarka ve Kanada'da aynı seviyede; İngiltere, Belçika, Almanya, Hollanda ve hatta İsviçre, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri ve Arjantin'de çok daha düşük ve İtalya, İspanya, Polonya, İrlanda ve bilhassa da Portekiz, Sovyetler Birliği, Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Britanya Hindistanı'nda çok daha yüksek olduğunu ekleyelim.

³ [Millî İstatistik Enstitüsü'ne göre güncel rakamlar. 10 Mart 1946 tarihli genel nüfus sayımı. Nüfus idaresi ve güncel nüfusun mesleki faaliyetleri: toplam aktif nüfus, 20.520.466; ziraî aktif nüfus, 7.290.794; öyleyse bu oran %35,5'tir.] -Editörün notu.

⁴ Bkz. Centre d'Études sociologiques (Sosyolojik Çalışmalar Merkezi) tarafından düzenlenen İkinci Sosyoloji Haftası çalışmalarının Georges Friedmann

Söz konusu oran, 1866 yılından 1921 yılına kadar karmaşık ve kesintisiz bir biçimde gelişmiş. 1880 yılına kadar önemli derecede azalmayan bu oran, endüstriyel mesleklerin oranının arttığı 1881 ve 1901 yılları arasında net bir düşüş yaşıyor. Ancak 1901'den 1921 yılına kadar tekrar istikrar kazanıyor. 1921 ile 1926 yılları arasında küçük bir düşüş yaşanmasının nedeni ise, savaş sebebiyle yaşanan erkek ölümlerinin ziraî alanda diğer ekonomik alanlara kıyasla daha az telafi edilmiş olması (çünkü aynı dönem boyunca ziraî faaliyetlerle uğraşan kadın nüfusunda bir azalma yaşanmıyor).⁵

Genel olarak ziraî faaliyetlerin sanılandan daha küçük/düşük oranda azaldığını/sanıldığı kadar azalmadığını söyleyebiliriz. Elbette on dokuzuncu yüzyıl boyunca görece bir azalma yaşanmıştır ancak bu mutlak bir azalma değildir çünkü toplam nüfus üç çeyrek asır boyunca artış göstermiştir.

On dokuzuncu yüzyılın tamamı boyunca ve özellikle de sonlarında, ziraî bir meslek sahibi olan ve kırsal bölgede yaşayan azımsanamayacak miktarda erkek, büyük şehirlere giderek orada endüstri alanında işçilik yapmaya başlamıştır. Bu kent çalışanlarının ancak küçük bir bölümü yeniden kırsala dönmüştür. Onları toprakla ilişkilendiren geleneksel bağları koparmaya bu şekilde karar vermiş olmalarının arkasındaki neden, işçi sınıfının onların gözündeki bazı avantajlarının onlara daha cazip gelmesi olmalı. Öte yandan, köylülerin hepsinin aynı yolu izlememiş olması, büyük çoğunluğunun bilinçli olarak köyde kalmayı tercih etmesi, köylü sınıfının da parçası oldukları sınıftan ayrılınca vazgeçilecek birtakım avantajlara sahip olduğunu kanıtlamaz mı? Sanayi alanlarında ihtiyaç duyulan iş gücünün temin edildiği bu kırsal nüfus, köylü halkın ancak ziraî varlığın yalnızca en zahmetli yönlerini bilen alt

tarafından derlemesi: *Villes et campagnes* [Kentler ve taşralar], A. Colin [1953], ss. 124 ve 125, ziraatla geçinen nüfusun oranını gösteren iki harita. Bu oranın %12'nin altında olduğu altı il bulunmaktadır: Seine, Nord, Bouches-du-Rhône, Seine-et-Oise, Meurthe-et-Moselle ve Rhône -Editörün notu.

⁵ Bkz. Milli İstatistik Enstitüsü'nün 1946 genel nüfus sayımı hakkındaki raporu, s.750 "1936 ve 1946 yılları arasında, 14 yaş ve üzerindeki nüfusun içindeki çiftçi oranı kısmen düşmüştür. Buna karşılık, ziraî olmayan mesleklerde çalışan aktif erkeklerin oranı artmıştır." -Editörün notu.

kısmını temsil ediyor gibi görünüyor; bu grup özellikle bir iş-
çinin kendini bir köylüden üstün kabul etmesine neden olan
şeye karşı duyarlı olmuştur.

Muhtemelen köylü halk düşündüğümüzden daha büyük
bir birlik hissiyatına sahip olmuştur. Köylülerin soyunun serf-
lere dayandığını ve serflerin de Orta Çağ boyunca ve eski re-
jimin^[6] sonuna kadar iyi tanımlanmış bir hukukî sınıfı teşkil
ettiklerini unutmayalım.

Pierre-Joseph Proudhon, köylü ile kentli arasında bir kar-
şılaştırma yapıyordu. Biri (köylü) için mülkiyet her türlü ver-
giden muaf toprak iken diğeri (kentli) için ise yurtluktur.
“Geçmişte olduğu gibi, köylünün ruhu vergiden muaf tam
mülk fikrindedir. İçgüdüsel olarak kent insanından, loncadan,
yargıçlardan ve avukatlardan; feodal haklara sahip efendiler-
den nefret eder gibi nefret eder. Eski hukuki terimdeki ifade-
siyle, aklından çıkaramadığı en büyük derdi, yabancı mülk
sahibini kovmaktır. Toprağın yegâne hâkimi olmak ve bu
hâkimiyet aracılığıyla kentlerin efendisi olarak kanunları be-
lirlemek ister”.⁷

Köylülerin doğdukları, kök saldıkları ve ailelerinin kendi-
lerine belirsiz gelen bir süredir içinde yaşadıkları o küçük
yerden ayrılmak istememelerini açıklayan esas muharrik ne-
den ya da saik; toprağa, *pays*’ye [köye] bağlılık (Fransızcada
“köylülük [*paysan*]” kelimesi buradan gelir) gibi görünüyor.
Ancak toprağa bağlılık ifadesi fazla genel ve aslında birbirin-
den ayırt edilmesi gereken birden fazla kavramı kapsıyor.

Fransız sosyolog René Maunier, eski müşterek yaşam tür-
lerini temsil ettiklerini düşündüğü, gerçekten de kırsal çevre-
lerde çok canlı ve dayarıklı bir şekilde var olan, akrabalık bir-
likleri ile mahallî toplulukları sırasıyla incelemiştir. Kırsal

[6] *Ancien Régime* [Eski Rejim] Fransa’da, I. François’nın hükümdarlık döne-
miyle (1515-1547) başladığı kabul edilen ve Fransız Devrimi’ne (17 Haziran
1789’da Ulusal Meclis’in ilanı ile 4 Ağustos 1789’da ayrıcalıkların kaldırılma-
sı) kadar süren dönemi kapsayan siyasal, iktisadi ve toplumsal rejimdir –
Türkçeye çevirenin notu.

⁷ Proudhon’un yayımlanan son eserlerinden biri olan *La Capacité politique des
classes ouvrières* [İşçi sınıflarının siyasi yeterliği], s. 18 (Œuvres complètes, Bo-
uglé ve Moysset (ed.), Maxime Leroy’un açıklayıcı notları ile, s. 67.]

topluluklarda aile, en üstün topluluğu teşkil ediyor gibi görünüyor: Aile bu topluluklar dâhilinde en kapsamlı haline ulaşıyor, insanlar akrabalarını ve akrabaları birbirine bağlayan soy zincirlerini, kuzenlik ve evlilik ilişkilerini, belki de en iyi o topluluklar kapsamında biliyorlar. Ancak, ileride göreceğimiz üzere, ailevi duyguların yoğunluğu köylü yaşamının genel koşullarıyla açıklanıyor gibi görünüyor.⁸

Öte yandan, eğer kırsal bölgedeki komşular ile tanıdıklardan oluşan grupları ele alırsak, onları diğer topluluklardan ayıran şeyin aynı bölgede oturmak ve yaşamak olduğunu görürüz. Böyle bir grubun üyeleri, bir anlamda onların ve grubun kendisinin de parçası olan bir toprağı, köyü, araziye işgal ederler. Böylelikle, diğer iki saike yani aileye olan bağlılık ile örneğin, bir köydeki komşu ailelere olan bağlılığın sahip olduğu önemin temel nedeni gibi görünen toprağına bağlılığa yeniden dönmüş oluyoruz. Burada ön planda olan, yine topraktır.

Elbette, bir süre önce kırsal bölgeden göç etmiş bir sanayi işçisi doğduğu yeri zihninde canlandırdığında; yeni bir ülkede kendine yer edinmiş ve içinde yaşarken aslında yalnızca sefillik çekmesine rağmen hakkında genel bir fikre sahip olduğu eski kıtayı düşünürken gurur, küçümseme ve acımayla karışık duygular hisseden Amerika'daki bir göçmen ile aynı hisleri taşır. İşçi, köylüyle alay eder, ona acır; çünkü köylünün geri kalmış ve değişimin dışında, eski rutinlerin alışılmış yollarında hareketsiz kalmış, zamandan ve zahmetten tasarruf edilmesini sağlayan modern yöntem ve araçları kullanmaktan aciz olduğunu düşünür. İşçiler bu bakımdan kendilerini köylülere göre daha ileride, teknik ve ekonomik yaşamın üstün biçimlerine daha yakından katılmış görürler.

Ama köylü, toprak işinin daha alt bir meşguliyet olduğunu hissetmez. Çünkü ziraat, sanayinin bilmediği birtakım güçlüklerle karşılaşır. Ziraat, insanlara değil toprağına ve ürünlerine bağlı nedenlerden ötürü, işi azaltıp üretimi aynı seviyede huzlandıramaz. Sanayi, daima, durağan bir madde üze-

⁸ René Maunier (1929) *Essais sur les groupements sociaux* [Toplumsal gruplar hakkında denemeler], Paris: Librairie Félix Alcan.

rinde çalışır. Ziraî üretimin tüm dalları ve bölümlerinin ortak özelliği ise, aksine, organik bir tabiata sahip varlıklar, hayvanlar ve bitkiler üzerinde çalışıyor olmasıdır. Oysa organik olan, bu zamana kadar, insanların dönüştürücü eyleminden çok daha fazla kaçabilmesi itibarıyla inorganik olanın zıddıdır.⁹

Doğrusunu söylemek gerekirse, köylünün işlediği toprak en ilkel halindeki toprak değildir. Toprağı işleyebilmek için buna en uygun arazilerin seçilmesi gerekmiştir. Toprağın tarıma elverişli hâle getirilmesi, kurutulması, sulanması, derin bir şekilde sürülmesi, ıslah edilmesi ve gübrelenmesi gerekmiştir. En iyi verimin elde edilmesini sağlayacak münavebeli ekim yöntemlerini bulmak gerekmiştir. Öte yandan, köylü de aletlerden ve makinelerden faydalanır. Ancak şimdiye dek bu alet ve makineler ziraî işin teknik koşullarında devrim niteliğinde bir değişiklik yaratmamıştır. Ancak, örneğin Amerika'da, iş gücünden tasarruf edilmesini sağladıklarını biliyoruz. Son olarak, ziraat alanında makineleşmeye en iyi uyan şey belki de toprakların, toprağın tabiatına ve diğer doğal koşullara daha iyi uyum sağlayan organizmaların yetişmesini sağlamak amacıyla giderek daha akılcı bir şekilde dağıtılması ve düzenlenmesidir.¹⁰

Ancak, bununla beraber, insanın; ekim işlemlerinden sonra, mevsimlerle alakalı sıcaklık, nem, vb. doğal etkenlerin etkisiyle, toprağın derinliklerindeki tohumların filizlenmesini, bitkinin başaklanmasını ya da meyve vermesini beklemekle yetinmesi gerektiği de doğrudur. İnsan, doğanın yerine geçemez ve ziraî iş bölümünü sanayi alanında olduğu kadar iletir götürmez. Hayvancılık, kümes hayvancılığı, vb. için de aynı durum geçerlidir. Gübre kullanarak; biçerdöverden, harman makinesinden ve araçla ulaşımın tüm modern imkânlarından faydalanarak verimi ikiye, üçe, dörde ve hatta beşe katladığımızı farz edelim. Yine de yarım asırdır sanayi alanında gerçekleştirilen üretim artışlarının ve iş gücü tasarruf-

⁹ François Simiand, *a.g.e.*, s. 336.

¹⁰ Maurice Halbwachs (1913), *La classe ouvrière et les niveaux de vie, recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines* [İşçi sınıfı ve yaşam seviyeleri, çağdaş endüstriyel toplumlarda ihtiyaçların hiyerarşisi üzerine araştırmalar], Paris: Librairie Félix Alcan, s. 17.

larının uzağındayız: Bu seviyeye ulaşmak için önceden elde edilen ürünün ona, yüze, bine katlanması hatta daha fazlası gerekirdi. Ama hayvanlar ve bitkiler cansız şeyler gibi zorlanamazlar.

Netice itibarıyla, ziraî teknik, üzerinde uygulandığı nesnelerin ve ürünlerin tabiatından ötürü, olması gerektiği halde-
dir. Eğer köylü tekdüze görünüyorsa bunun nedeni, haklı olarak, kendi iş alanında bugüne dek eski usullerden açıkça üstün yöntemler bulunamamış olduğunu düşünüyor olmasıdır. Köylülerin işlerini kente göre değil kırsala göre değerlendirmek gerekir çünkü kırsal, kent değildir. Bu denli geride kalmış gibi görünebilen çok sayıda meslek ve işletmecilik de vardır. Ve bu alanlarda çalışan işçiler kendilerini diğerlerinin altında görmezler. Aynı şekilde köylüler de kendilerini işçilerin altında kabul etmezler.

Fakat öte yandan, bir göçmen, daha karmaşık bir yapıda ve daha hızlı dönüşümlere tabi olduğu için daha üst bir seviyede kabul ettiği bir medeniyete katılsa dahi en azından zaman zaman, gölgesinde kendini dünyanın geri kalanından bağımsız hissettiği eski geleneklere; en azından hepsi aynı ülkeden geldiği, aynı dili konuştuğu ve aynı ahlaki havada yaşadığı için kendini diğerleriyle eşit gördüğü bir ortama dair özlediklerini düşünür. İşçi ve köylü arasında, ilkinin patrona tabi maaşlı bir çalışan olması, çalışma araçlarının sahibi olmaması, hatta ürettiği ürün üzerinde hiçbir mülkiyet hakkı olmaması ve ikincinin, en azından bizim ülkemizde, ister küçük bir arazi sahibi ister çiftçi olsun, çalışma koşullarını kendisinin düzenlemesi, topraktan çıkan üründen dilediği gibi yararlanması kendi kendinin efendisi olması ya da en azından büyük ölçüde bağımsız olmasından ötürü, temel bir fark da yok mudur?

Köylünün toprağa bu denli bağlı olmasının nedenlerini değerlendirmek için köylü sınıfını en iyi temsil eden toprak işçilerinin sayıca en kalabalık olduğu ülkeyi ele almak gerekir. Fransa'daki istatistikler bu bakımdan bize ne anlatır?

François Simiand, ziraat alanında yer alan "daha ziyade işçi kategorisindeki" kişiler ile "daha ziyade işveren kategori-

sindeki" kişiler arasında bir ayırım yapmıştır. Birinci kategoride, bir yandan ziraî hizmetçileri (bunlar işçilerden farklıdır, çünkü genellikle bütün bir yıl için işe alınırlar ve çiftçinin evinde yaşarlar) diğer yandan da yevmiyeli ziraî işçi dediğimiz, çoğunlukla aynı zamanda toprak sahibi olmalarından ötürü sanayi alanındaki işçiden ayrılan çalışanları sayar.

Daha ziyade işçi nitelikli bu kategori bu şekilde genişletildiğinde dahi, 1851 ile 1921 yılları arasında ziraî aktif (erkek) nüfusun genelinde yüzde 30 ile 45 arasında değişen hayli düşük bir orana sahiptir. Halbuki, sanayi alanındaki çalışanların ve işçilerin toplam aktif erkek nüfusa oranı bugün yüzde 78'dir.¹¹ Ancak ziraat alanında çalışanların hepsinin, hayatları boyunca aynı toplumsal statüde kalmadıklarını da ekleyelim. Hayatı boyunca işçi sınıfında kalanların genele oranı yüzde 10 ila 20 arasında değişirken, sanayi alanında bu oran yüzde 40 ila 60'a çıkmaktadır. Dolayısıyla, asla bağımsız toprak sahibi olamayacak ziraî işçilerin sayısı çok azdır; bu grup genelinde yüzde 15'inden azına tekabül etmektedir.

Toprak sahiplerinin haricinde aynı zamanda çok sayıda çiftçi ve daha az sayıda ortakçı vardır. Çiftçi ve ortakçı, işlettikleri toprağın tam anlamıyla sahibi değildir. Toprağın bakımı ve ıslah edilmesi işlerini gerçekleştirmeleri karşılığında onlara düzenli aralıklarla belirli miktarda ödemeler yapmakla yükümlü toprak sahibine bağlıdırlar. Ancak kira sözleşmeleri uzun sürelidir ve sıklıkla yenilenir. Toprak sahibi genellikle uzakta yaşamaktadır ve köylünün üzerinde, işçinin yöneticiler ve ustabaşılar tarafından sürekli olarak tabi tutulduğuna benzer bir denetim kurmaz: Toprağı işgal eden de işleten de köylüdür. Öte yandan; köylünün geliri, toprak sahibine vermediği payın sonucu olduğu ve toprak sahibinin payı ile kendi payı (ki bu pay daha belirsiz ve daha değişkendir) köylünün çalışmasından doğduğu için, köylü kolaylıkla kendi hesabına çalıştığını düşünür ve geliri, tıpkı eski aşar vergisi ya da yirmide bir oranında vergi gibi, çalışması sonucunda ortaya çıkan ürünün üzerinden alınan bir vergi olarak görür.

¹¹ François Simiand, *Cours d'économie politique* [Siyasi iktisat dersi], 2. yıl (1928-1929) s. 449.

Bu bağlamda, çiftçi ve ortakçılar hukuken olmasa da fiilen az çok toprak sahibidirler ve öyleymiş gibi davranırlar.

Ülkemizde küçük köylü mülkiyetinin ağır basıyor olması bir hayli dikkate şayandır. Henri Truchy'ye göre, ziraî işletmelerin yaklaşık yarısı hiçbir maaşlı eleman çalıştırmamaktadır.¹² Toprak sahibinin, çiftçinin ya da ortakçının ailesi ile çalışması bu işletmeleri ayakta tutmaya yeterli gelmektedir. İşçi çalıştıran işletmelere gelince, onlar da işletme başına ortalama iki işçiden fazlasına sahip değildir.

Peki neden bir yöneticinin idaresi altındaki çok sayıda işçi tarafından işletilen geniş arazilere daha sık rastlanmaz? Bunun nedeni şüphesiz ziraî üretimin tabiatından ileri gelmektedir. Ziraî üretim, mekanik yöntemlere ve iş bölümüne sınaî işlem kadar elverişli değildir. Fabrikadaki işlerin zincirleme seyri ve makinelerin ritmi işçiyi, daima aynı çabayı sarf etmeye ve aynı hızda çalışmaya mecbur kılar. Öte yandan, üretimin hem tün ayrıntıları hem de bütünü öngörülebilir ve önceden tespit edilebilir. Kontrol ve denetim işçilerin ilgilenmek zorunda olmadıkları apayrı bir işlevdir. Ziraat alanında ise zamanlamayı ve işleyişi ayarlamak zorunda olan yine işçinin kendisidir. Ziraî işçi, mevsimi ve önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan pek çok doğa koşulunu hesaba katmak zorundadır. Gayretinin kalitesi sadece ve sadece kendisine bağlıdır. Daima tarlasını, hayvanlarını düşünmesi ve bir anlamda işletmesi ile özdeşleşmesi ve onunla bir olması gerekir. Ve bunu ancak tamamen menfaat sahibi ise yani toprak sahibi ise ya da az çok öyleymiş gibi hissediyorsa başarabilir.

İngiliz seyyah Arthur Young, zamanında Fransa hakkındaki gözlemlerinden bahsederken "evlerin, yeni inşa edilmiş ahırların, küçük bahçelerin, çitlerin, kümes hayvanlarının kulucka kafeslerinin ve delikli çatıların çağrışım yaptığı temizlik, refah ve rahatlık"tan söz ediyordu ve şöyle söylüyordu: "Zahmetli ve aralıksız bir iş için en enerjik uyaran, toprak mülkiyetidir ve ben, dağların zirvesine değer katmanın onu köylüler arasında paylaştırmaktan daha iyi bir yolunu bilmiyorum".

¹²A.g.e, 1. cilt, s. 256.

Bu toprak aşkı aslında yalnızca bir kandırmaca mıdır? Elbette, farklı bölgeler arasında insanların zenginliği ve toprağın randımanı bakımından ayrımlar bulunmaktadır. Normandiya'nın, Beauce, Anjou ve Poitou bölgelerinin bol verimli arazilerinde, Kuzey ovalarında, Picardie bölgesinde ve tüm Seine havzasında toprak, insanların çalışmalarının karşılığını verir. Fakat başka yerlerde daha az bir verim elde etmek için çok daha fazla gayret göstermek gerekir. Köylü, birden çok yerde hâlâ, Jean de la Bruyère'in de sözünü ettiği kara, soluk benizli, cildi güneşten tamamen kavrulmuş; yenilmez bir sebatla kazıp karıştırdıkları toprağa bağlı; karnı su, kara ekmek ve köklerle doyuran; geceleyin inlerine çekilen ve çehresi neredeyse insanlıktan çıkmış o yabancı hayvanları çağırıştırır. Köylünün tüm bu fizikî ve ahlaki sefaletinin ve daima yinelenen ve çok düşük ücretlendirilen emeğinin izine Jules Renard'ın katıksız yazılarında da rastlarız.

Köylülerin verimsiz, çorak ve yürek karartan bölgelere bile, belki de orada yaşadıkları acı nedeniyle, bağlandıkları doğrudur. Dağlık bölge ya da Brötonya halkları bu duruma örnek teşkil eder. "Fundalıklar", der Paul Vidal de la Blache, "korular, tarlalar, boş alanlar insanın hatırasını kendisiyle birlikte taşıdığı birbirinden ayırlamaz bir bütünün içinde yer alır."¹³ Çamurlu patikaların içinde ve ağaçların altında kaybolmuş çiftliklerinde izole bir yaşam süren Brötonlar, uzak diyarlarda daha verimli tabiat dileme ihtiyacı hissetmezler.

Köylüyü, ister yaşamını büyük ölçüde topraktan elde ettiği ürünlerle idame ettirsin, ister bazen yorucu bir çalışmaya rağmen ancak geçimini sürdürmesine yetecek kadar ürün elde etsin, yaşamaya alıştığı yerde tutan bu hissin karmaşıklığıdır. Bununla birlikte, köylü, verimli topraklarda bile piyasaya, bazen epey uzaklarda, başka kıtalarda meydana gelen ve köylünün içinde bulunduğu piyasada fırtına etkisi yaratan fiyat hareketlerine bağımlı olduğunu gayet iyi bilir.

Köylü yine de ekonomik düşüş ve durgunluk dönemle-

¹³ Ernest Lavisse (1903) *Tableau de la géographie de la France* [Fransa coğrafyasının tablosu], *Histoire de la France depuis les origines jusqu'à la Révolution* [Kökenlerinden İhtilâl'e Fransa'nın Tarihi], 1. cilt, 1. kısım, Paris.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranitey.org>

rinde de yaşamayı başarmıştır çünkü ziraat işi, endüstriyel mesleklerden farklı olarak, herhangi bir araca ve para harcamaya ihtiyaç duymadan topraktan karnını doyurmak için gereken bir miktar buğdayı ve birkaç patatesi çıkarabilen insanı her halükârda besler. Böyle zamanlarda, kırsal bölge insanları bağımsızlıklarına yeniden kavuşmuştur. Artık piyasaya bağımlı değildirler ve zanaatkârlar ile tüccarların hizmetlerini satın almaya ihtiyaç duymazlar. Aracısız, değiş tokuş ilişkisi olmayan ev ekonomisine, doğal ekonomiye geri dönmüşlerdir. Değişimin yalnızca kaybettireceği bir durumda, bu ekonomi türüne geri dönebilmek azami bir güvence ve kıymetli bir teminattır. Dolayısıyla bu güvenliliğin yararını gördüklerini ve toprağa bağlı olmalarının, orada, toprağın yakınında bir arada kalmalarının temel nedeninin belki de bu olduğu son derece anlaşılırdır. Toprak bazen üvey annelik de yapsa, adeta bir süt anne gibidir ve çocuklarını asla terk etmez.

Fransız köylülerinin toprağa olan bağlılıklarının kökenini işte burada aramak gerekir. Amerikalı çiftçilerin düşünce yapısı on dokuzuncu yüzyıldan bugüne dek hayli farklı olmuştur. Onlar hakkında Simiand 1790'dan 1820'ye kadar olan döneme dair şöyle söyler: Onlar Avrupalı köylüler gibi canla başla çalışan, temkinli ve tutumlu işçiler değil, daha ziyade, toprağın sürekli olarak değer kazanması gerektiğini düşünen spekülâtör çiftçilerdir.¹⁴ Onlar için bu, en iyi tasarruf ve yatırım biçimidir. Toprak satın almak için borçlanırlar. Tüccarın, mahsulün satış neticesine göre miktarına karar verdiği avanslar karşılığında ihtiyaç duydukları şeyleri satın alırlar; gerekirse borçlarını erteleyebilir ve yeniden borç alabilirler. Böylelikle, toprağa bir nevi değişim nesnesi gibi davranırlar. Destansı zamanlarda yer için çekişen altın arayıcıları gibi, ya da daha sonraki dönemlerde imtiyazlı ya da yükselişte olan menkul kıymetler ve tahviller elde etmek için çabalayanlar gibi toprağa sahip olmayı arzular ve açgözlülükle onun peşi-

¹⁴ François Simiand (1934) *Inflation et Stabilisation alternée : le développement économique des États-Unis (des origines coloniales au temps présent)* [Münavebeli Enflasyon ve İstikrarlaşma: Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik gelişimi (Sömürge kökenlerinden günümüze)], Paris: Les Éditions Domat-Montchrestien.

ne düşerler. Satışı kârlı bir işlem haline geldiğinde de onu elden çıkarırlar. Çoğunlukla topraklarını kendileri işletmezler, ondan uzaklaşırlar ve onun hakkında yalnızca bir iş adamından öğrendiklerini bilirler. Karşlarına başka bir fırsat çıktığında çiftçiliği hemen bırakırlar, ziraatı unuturlar ve tıpkı sadece biraz rahatlamak ve spor yapmak için kırsal bölgeye gitmeye ihtiyaç duyan Bay Babbitt^[15] gibi sanayi, ticaret ve bina satışı ile ilgilenmeye başlarlar.

Ancak bizimki gibi Avrupa ülkelerinde toprak, köylüler için, ellerinden geçip giden ama kalıcı olmayan bir çeşit soyut değer teşkil etmez. Aksine. Elbette spekülasyon yapan satıcılar vardır ancak bunlar asla köylüler değildir. Köylünün tüm hayatı ve düşüncesi, aksine, kopmazcasına toprağa bağlıdır ve şüphesiz, köylü ailesinin ve birliğinin temelini oluşturan eve olan bağlılık gibi başka muharrik nedenleri ve kolektif duyguları açıklayan da budur. Kentlerde yaşayan insanlar oturdukları yerleri, daireleri onların rahatlığını, erişiminin kolaylığını, sakin ya da hareketli, fakir ya da zengin bir semtteki konumunu göz önünde bulundurarak seçerken bir köylü için ev, her şeyden önce işletmesinin merkezidir.¹⁶ Köylünün evinin çalıştığı yere yani sahip olduğu parsellere ya da toprağa yakın olması gerekir. Köy evi genellikle içinde yaşayanın mülküdür. Bu mülk ona ailesinden miras kalmıştır ve onun gözünde pek çok hatırayı ve insanların mekânlarla bütünleştikleri koşulları çağırıştır. Köy evi, boyutları ve büyüklüğü vasıtasıyla köylünün sahip olduğu malların kapsamı ve değerini en iyi temsil eden şeydir; köylünün geniş, büyük ve görece lüks bir eve sahip olmakla gurur duymasının nedeni, bu evin varlıklı bir aileyi içerdiğini ve önemli mülklere bağlı olduğunu düşünmesidir.

Köy evinin durumunun yalnızca mülkün konumu ile belirlenmekle kalmadığını, iç düzeninin de sahibinin olağan meşguliyetlerine bağlı olduğunu da ekleyelim. İşte köy yaşa-

[15] Yazar burada, Sinclair Lewis'in "Babbitt" isimli eserindeki Amerikan orta sınıfına ait, toplumsal hiyerarşinin basamaklarını tırmanmak istemesine rağmen Amerikan rüyasından tatmin olamayan *Babbitt* isimli karaktere gönderme yapmaktadır -Türkçeye çevirenin notu.

¹⁶ Maurice Halbwachs, *a.g.e.*, ss. 40 ve 73.

munun kent yaşamından açık bir şekilde ayrıldığı bir nokta daha. Kentte, işçinin yaşadığı yer çalıştığı yerden neredeyse daima ayrıdır. Şayet aynıyorsa bunun nedeni muhtemelen rastlantısalıdır. Hatta işçinin evinde çalışma aletlerine ve araçlarına nadiren rastlanır. Oysa kırsal bölgede, ev hayatı ya da mesleki hayata bağlı olmaları bakımından odalar, mobilyalar ve ürünler arasında açık bir ayrım bulunmaz. Ahır ve çiftlik genellikle evle birleşiktir ve her hâlükârda genellikle diğerlerine tabi olan evdir. Köylüler, hayvanların ve tohum torbalarının yakınında yemek yerler, orada uyurlar. Çiftliğin avlusu neredeyse aile üyelerinin yaşadığı odalara kadar girer. Bu özellikleri, Hollandalı ressamlar tarafından resmedilen pek çok köy evi tablosunda görebiliriz ve hatta bugün hâlâ, ülkedeki pek çok köyde bu manzaraya rastlayabiliriz. Sonuç olarak, köylü varlığına mesleki meşguliyetler yön verir ve ona tamamen nüfuz ederler.

Tüm bunlardan, köylü ailenin kentli ortamlardaki ailelere kıyasla daha geniş ve daha sağlam yapılı olması gerektiği neticesi çıkar. Gerçekten de kentli ortamlarda yaşamın mesleki uğraşlara ayrılan kısmının tamamı ev ortamının dışında; atölyede, bankalarda, bürolarda cereyan eder. Ancak eskiden böyle değildi. Sonradan ticaret alanında çalışanlara ve sanayi işçilerine dönüşecek olan kişiler iş yerlerinin, mağazaların, büroların ve fabrikaların içine kapanmadan önce ellerinden geldiği ölçüde uzun bir zaman boyunca, ailelerini yakınlarında hissettikleri ve usta çırak ilişkisinin ataerki yönünü koruduğu butiklerinde, dükkanlarında ve evlerindeki atölyelerde kaldılar. O dönemlerde, mesleki gelenekler yalnızca mesleki yaşamın teknik yanını ilgilendirmekle kalmıyordu; aile içinde meydana gelen tüm olaylar, komşu ve arkadaş toplantıları, evlilikler ve yaslar da bu geleneklerin izlerini taşıyordu. Günümüzde ise mesleki faaliyet ile aile yaşamının iki alanı birbirinden ayrılmıştır. Çalıştığımız yerler ev ve aile hayatının maddi çerçevesini oluşturan evlerin alanından ayrı ve genellikle de uzaktır. Üstelik, bu iki yaşam tarzına ayrılan dönemler de birbirlerinden açık bir şekilde ayrılır ve birbirlerinin sınırlarına tecavüz etmezler. Aile artık atölyeden, dükkândan kopmuştur ve kendi kendine yetmek zorundadır. Bu nedenle, çoğunlukla daha hassas ve daha istikrarsızdır.

Kırsalda ise aksine iş, aile grubunun içinde, ona ait tarla ve çayırda ve genellikle evin civarındaki yerlerde yerine getirilir. Köylüler birbirleriyle karşılaştıklarında, düşüncelerini paylaştıklarında, birbirlerine havadisleri aktardıklarında, türlü duygular onları bir araya ya da karşı karşıya getirdiğinde bu iki meşguliyet düzeni yakınlaşır ve birbirinin içine girer. Söz konusu kişiler arasında bir akrabalık bağı olmasa dahi bu durum değişmez çünkü köy, bir anlamda geniş bir ailedir.

Köylü topluluğunun hayatı bütünüyle ve derin bir şekilde doğaya vakfedilmiştir. Buradan, belirli bir keskinlik ve haşinlik, daha fazla kendiliğindenlik, ilkel bir coşku ve hatta yabaniyet doğar. Ancak bu hayat, toprağın ağırlığı altında güçleşir, köylülerin işlerinin yavaşlamış ritmini izleyerek cereyan eder. Bu hem çok kuvvetli hem de çok basit yahut çok basitleşmiş bir kolektif hayattır. Gelenekler kuvvetlerini bu hayatın içindeki akrabalık duygularından ve müşterek meşguliyetlerden alır. Onların istikrarını ve devamlılığını sağlayan da budur.

Bununla birlikte, aynı nedenden ötürü, aile ve dine teka-bül eden iki büyük kolektif kuvvetin köylüler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamak bir hayli zordur. Bu iki kuvvet bütünlüklerini, kırsal bölgede içinde diğer yerlere kıyasla daha iyi muhafaza etmiş gibi görünüyor. Ancak bunu genel olarak, kırsal bölgede bozulmadan sürdükleri şekilleriyle, geleneklere borçlu değiller mi? Düzenli dinî törenler köylüler için bir araya toplanma fırsatıdır. Ancak erkekler, pazar günleri genellikle kilisenin kapısında ya da meydanda kalırlar. Başka geleneklere olduğu gibi dinî geleneklere de geleneksel ruhla bağlanıyor gibidirler çünkü bu gelenekler uzun zamandır onlara ait olan, küçük köy cemaatlerinin kendi içlerine kapalılığı sayesinde korunan bir hayat türünün parçasıdır ve kentlerde şekillenen ve gelişen düşünce ve inanç akımlarının, kolektif alışkanlıkların etkisinden büyük ölçüde uzak kalırlar.

Bir köylünün köyünden ayrılrsa, tren yoluyla uzun veya kısa bir yolculuk yapsa bile, tarlaları ve ekinleri ile ilgili olmasına yol açan toprağa bağlılığını, memleketine olan bağlılıktan ayrı tutmak gerekir. Köydeki evler aşağı yukarı bir araya toplandıkları için, köylüler gerçekten de fiilen cemaatler

meydana getirirler. Vidal de la Blache, Fransa'nun batısı ile doğusu arasındaki köylüler arasında bir ayrım yapıyordu.¹⁷ Batıdaki çiftlikler, etrafı çevrili küçük araziler, otlaklar, göl ve su birikintileri arasına serpiştirilmiş ve birbirlerine uzak bir şekilde inşa edilmiştir: Buralarda yaşayanlar birbirleriyle ancak bayram ya da panayır günlerinde karşılaşır ve yağmurlu uzun mevsimler boyunca birbirlerinden ayrı yaşarlar. Doğuda; Lorraine, Bourgogne, Champagne ve Picardie bölgelerinde ise, aksine, kırsal bölge nüfusu kilisenin etrafında toplanmıştır. Ufku ne denli sınırlı olursa olsun, dışarıdan gelen sesler ne denli zayıflamış olursa olsun köy, genel etkilerin erişebildiği küçük bir toplum meydana getirir. Genellikle toprağın parçalı olması ve suyun az bulunmasıyla açıklanan bu yerleşim türü aslında bir örgütlenme değildir. Evler birbirine komşu olsa dahi insanlar, toprağın aynı parçalarına bağlı olmayan ve genellikle dayanışmacı hiçbir yönü olmayan menfaatleri ve meşguliyetleri bakımından birbirlerinden ayrı dururlar.

Elbette, köylüler kış mevsimi boyunca akşam toplantılarında, bayramlarda ve pazarın kurulduğu günlerde bir araya gelirler. Hasat zamanında, bağ bozumunda birlikte çalışırlar ancak bu aileler, geri kalan zamanlarda birbirlerinden uzakta yaşarlar. Her köylü sadece kendini ya da ailesini düşünür. Nasıl ki, bir köy bazen komşu bir köyü tanımazlıktan gelir, ona imrenir ya da ondan nefret eder; aileler de sıklıkla başka bir evi kıskanırlar ya da bir çiftlikler arasında dayanışmayı reddederler.

Haşinlik, bencillik ve ferdiyetçilik temelde olduğu gibi zirvede de kendini gösterir. Köylü, tasarruflu ve idarelidir. Toprağını genişletmeye çabalar. Ancak başkalarını düşünmez. Aynı köyün, aynı bölgenin sakinleri arasında dahi müsterek bir menfaat düşüncesinde toplanmaya doğru doğal bir eğilim yoktur.

Yine de mübalağa etmeyelim: Genel eğilim bu yönde olsa da yaklaşık on beş yıldır dikkate şayan ve yalnızca küçük, or-

¹⁷ *Tableau de la géographie de la France*, a.g.e.

ta ve büyük kentlerle her şeye rağmen artan ilişkiler; okullar, basın, askeri hizmet, ulaşım araçlarının gelişimi, vb. ile açıklanmayan bir değişimin ortaya çıktığı da doğrudur. Söz konusu değişimde, gelişen ziraî üretimin ihtiyaçlarından doğan ekonomik nedenlerin de etkisi olmuştur.

Küçük ve orta hacimli ziraî işletme, küçük mülkiyet türü başka ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da ziraî üretim koşullarına iyi uyum sağlayabildiği için ayakta kalmıştır. Bununla beraber, hayli geniş bir pazarda ve aynı zamanda birtakım uzmanlaşmış üretimler çerçevesinde satış yapmak söz konusu olduğunda bazı sınırlarla karşılaşılıyordu. Böyle bir durumda, işletmenin ticari yönüyle ilgilenmek, avans almak gerekiyordu ki, bu da izole durumdaki bir çiftçinin araç ve olanaklarını aşıyordu. Böylece kimi bölgelerde ve kimi üretim alanlarında, ziraî kooperatifler dikkate şayan bir şekilde gelişmiştir. Çiftçiler örgütlenmeyi ve gayretlerini ortaklaştırmayı başarmışlardır ve bu toplumsal saik son derece faydalı olmuştur.¹⁸

Öncelikle, hayli eski bir örgütlenme biçimi olan satış kooperatiflerindeki Jura peynir üreticilerini ele alalım. Bunlar, hacmi nedeniyle tek başına çalışan bir çiftçinin ürettiğinden daha fazla süt gerektiren ve üreticileri, tek başlarına erişebileceklerinden daha geniş bir pazarla iletişime girmeye mecbur kılan *gruyère* isimli bir peynir üretiyorlar. Köy cemaatleri de bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar belki de eski kırsal cemaatlerin farklı aşamalardan geçerek dönüşüm geçirmiş halleridir. Bu ortak çiftlikler ilk olarak, altın çağda, işi herkes adına dönüşümlü olarak halletmiş ve daha sonra, farklı çiftliklere giderek müşterek dönüşüm işlemini gerçekleştiren bir uzmanı yani bir peynirciyi işe almışlardır. Son olarak, içinde özel bir tertibatı olan ortak bir tesis seçilmiş ve ürün, grubun bir çalışanı tarafından imal edilmeye başlanmıştır. Köylü topluluğu genellikle sütü toplamak ve onu çiftliklere satmakla yetinir ve peynirci, bir sanayici ya da bağımsız bir tüccardır. Nitekim, kooperatif örgütlenmenin özellikle hedeflediği şey, her çiftçinin ürününün satışının ticari işlemidir.

¹⁸ François Simiand, *Cours d'économie politique, 1930-1931*, s. 672
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kooperatif tereyağı üreticileri için de aynı durum söz konusudur. Tek bir çiftçi tarafından elde edilen süt miktarı, o çiftçinin her gün tereyağı çırpması için yeterli değildir. Bu şekilde ancak daha kalitesiz ve daha az miktarda tereyağı elde eder. Tek başına çalışan çiftçinin ne fiyatları düşürme ne daha büyük çaplı bir yetiştiricinin elinin altındaki üretim araçlarını kullanma ne de tortulardan elde edilen alt ürünlerden (gözeneklerin yağlandırılması için kullanılan peynir altı suyu, kuru peynir, kazein) faydalanma imkânı vardır. Böyle bir durumda, küçük işletmeci, şayet güç birliği yaratacak bir örgütlenmeden faydalanmazsa, piyasada kendisinden daha büyük bir üretici tarafından saf dışı bırakılır. Dernek ilk aşamada sütü toplar, fiyatını belirler ve bu sütü tereyağına bağımsız bir işletmeci çevirir ve onu, riski kendine ait olmak üzere, satar. İkinci aşamada ise, tereyağını üreten, ondan homojen kalitede bir ürün meydana getiren, düzenli satış yerlerini tayin eden, markasını belirleyen ve onu tanıtan kooperatif olur.

Fransa'nın haricinde de satış için takdire şayan ziraî kooperatif örgütlenme örneklerine rastlanabilir. Örneğin Danimarka, ziraî ürünlerinin kalitesi sayesinde ihracatını geliştirerek İngiliz pazarına hâkim olmayı başarmıştır. Uzun süre bireyci işletme yöntemlerine sadık kalan İrlanda da bir süre sonra onu izlemiştir. Savaş öncesi dönemde, bu tarz oluşumlar için Sibirya'daki örgütlenmeler de örnek gösteriliyordu. Savaş öncesi ve sonrasındaki dönemlerde, Belçika, Almanya, Çekoslovakya gibi başka pek çok ülke de bu tür örgütlenmelere ev sahipliği yapmıştır.

Oysa şüphesiz, kooperatif örgütlenmenin, kaliteli ürünler elde etmek için hayvanların yetiştirilme, beslenme ve uyuma koşullarıyla ve aynı zamanda soyun gelişimi, kullanılan hayvanların, süt ineklerinin seçilmesi gibi konularla ilgilenmek durumunda kaldığı ve hatta, ahır teftişleri düzenlediği de görülmüştür. Bu sayede, üreticilerin tutumu üzerinde kati bir etkiye sahip olmuştur. Ancak ziraî kooperatifçilik şimdiye dek daha ileri gidememiştir. Birbirinden ayrı ve bağımsız konumda kalmaya devam eden çiftlik işletmelerini bünyesine katmayı başaramamıştır.

Bireysel üretime ve özellikle, yüksek fiyatlar ve iyi satışlar

başta olmak üzere iyi ya da kötü olasılıklarıyla birlikte bireysel satışa almış olan ve bunu tercih eden bağ sahipleri arasında kurulan şarapçılık kooperatifleri için de aynı şey söz konusuydu. Bağların genişlemesi, uzun süreli durgunluk deneyimi, özellikle kentsel bölgedeki müşteriye ulaşma zorunluluğu satış topluluklarını açıklayan nedenlerdendir. Bu topluluklar aynı zamanda, her sene (çeşitli doğal şaraplardan oluşan bir karışımla üretilen) "aynı şarabı" talep eden tüketicilerin ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde, üretim üzerinde de etkisini göstermiştir. Hatta böylece daha bütünlüklü bir aşamaya geçilmiştir. Bağcılar hasatlarını üzüm olarak kooperatife getirirler, şarap yapma işlemini yerine getiren kooperatiftir. Kooperatif şarap mahzenleri işte böyle doğmuştur. Bununla birlikte, burada da dönüştürme işleminin sanayiye yaklaşan kısmının tamamı için iş birliği yapılır ve ortak çalışılır ancak kooperatif ruh, bağımsız işletmeler çerçevesinde ifa edilmeye devam eden tam anlamıyla ziraî işlemlere ulaşamaz.

Buğday üretimi alanında Kanada'daki kartel ya da tröst şeklini almayı bile deneyen büyük "yetiştirici" kooperatifleri gibi oluşumları ya da meyve, et, vb. üretimi alanlarından başka pek çok örnek gösterebiliriz. Bu durumlarda da çiftçilerin ticari zorunluluklardan (özellikle de daha geniş bir pazara ulaşma ve ürünlerin kalitesiyle tüketiciler arasında düzenli ve istikrarlı bir talep yaratma zorunluluğundan) ötürü satış için iş birliği yapmak zorunda kaldıkları açıktır. Söz konusu satış iş birliği, üreticileri, üretim tekniklerini geliştirmeye bile itmiştir. Ancak bunun ötesinde, işletmeleri bütünleştirmeyi başaramamıştır. Başka bir deyişle, bir araya gelen çiftçiler, ürünlerinin satışı söz konusu olduğunda ticari koşullarını iyileştirmek için ellerinin altında bulunan tüm araçları kullanmışlardır ancak, küçük toprak sahipleri olmaktan öteye geçememişlerdir.

Ham maddelerin ve üretim araçlarının satın alınması için de aynı açıklamayı yapabiliriz. Ziraat, uzun zaman boyunca, ham maddelerini büyük ölçüde kendi bünyesinden elde edebilmiş ve kendi araçlarını üretebilmiştir. Ancak giderek -söz konusu araçlar geliştikçe- daha fazla alet ve makine gibi satın alınan araçlara ihtiyaç duyar ve tohum, gübre, verimlileştiren

maddeler, vb. satın almak zorunda kalır. Fakat tek başına çalışan küçük işletmecî tüm bu iş birliklerine karşın daha aşağı bir konumdadır çünkü bu alanda bilgi eksikliği çeker; en iyi nakit, fiyat ve kalite koşullarında nereden ve nasıl satın alınabileceğini ayırt edemez ve son olarak ödeme ve kredi güçlüğü çeker. Fransa'da ziraî sendika biçiminde, başka ülkelerde ise başka biçimlerde ortaklıklar işte bu safhada ortaya çıkmıştır. Tüm katılımcılar tarafından aynı zamanda kullanılamayan biçer döver gibi önemli ve maliyetli üretim araçları yahut elektrik gücü kullanımı söz konusu olduğunda, kolektif olsa dahi böylesi araçların kullanımıyla sınırlı bir örgütlenme biçimi benimsenmiştir.¹⁹

Son olarak, kooperatif kredi ortaklıklarına gelince; bu örgütlenme biçimleri de öncelikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yani daha yoksul ve az gelişmiş tarım ülkelerinde, devlet ya da *Raiffeisen* ve *Schultze Delitzsch* sandıkları gibi hayırsever kuruluşların dışarıdan müdahaleleri sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fransa'da, ziraî kredi oldukça yakın bir tarihte yayıldı ve önemli sonuçlar doğurdu ancak bu sonuçlar, bütün çiftçiler tarafından gerçekleştirilen ödünç borç alımı ve ödenmesi işlemlerinin tamamına tekabül etmiyor. Çiftçiler bu alanda, mümkün olduğunca resmi kuruluşlara başvurmadan kaçınmayı tercih ediyorlar. Bu da bağımsız işletme düzeniyle ilişkili geleneksel kredi ve borç âdetlerine bağlı kaldıklarını gösteriyor.²⁰

Böylelikle, birkaç zamandır çiftçiler arasında kooperatif, sendika ve dernek çatısı altındaki birtakım örgütlenme biçimlerini kullanmaya doğru ciddi bir eğilim görülmüştür ancak bu, söz konusu örgütlenme biçimleri bağımsız mülkiyet ile işletme özerkliğinin sınırlarını aşmadığı ölçüde gerçekleşebilir.

Elbette, tarih boyunca, cemaat ruhunun çiftçi ortamlarına hâkim olduğu birkaç asır süren dönemler yaşanmıştır. Marc Bloch, tarlaların uzun şeritler halinde düzenlenmesinin ve parsellerin dağılım biçimlerinin, bağımsız işletmelere çok yavaş bir biçimde yer açan bir kolektif ziraî örgütlenme yakla-

¹⁹ A.g.e., s. 680.

²⁰ A.g.e., s. 681. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

şımıyla açıklanabileceğini göstermiştir.²¹ Ancak günümüzde çiftçinin en belirleyici özelliği, en azından Avrupa ülkelerinde, toprağa bağlılık ile malını, mülkiyetini muhafaza etme ve büyütme arzusudur.

Bunun nedeni sadece, daha önce de gösterdiğimiz gibi, ziraî işin bütünüyle kendi sorumluluğumuz hissiyle uyarılması gereği ve ortaya çıkan randımanın çiftçinin gelirini etkilemesi değildir. Endüstriyel ham maddelerin ve ürünlerin aksine, bitkilerin, hayvanların taşınmadığını ve büyümelerinin, yetiştikleri ve beslendikleri yer dışında idare edilemediğini ve denetlenemediğini de ekleyelim. Bitkiler ve hayvanlar toprağın yüzeyine dikilmek veya yayılmak zorundadır. Çiftçiler bu nedenle toprağa bağlı oldukları kadar, toprakla birleşen her şeye yani hem yerleşim alanı hem de işletmenin merkezi olan eve, köye ve özellikle de toprağın bereketi ve ürünlerinin doğası ile ilişkili olarak, orada gelişen yaşam tarzına, çiftçi topluluğunun istikrarını ifade eden ve güçlendiren âdet ve geleneklere de bağlıdırlar.

Bu çerçeve kendini, okul, basın, ulaşım araçları, telsiz telgraf gibi dışarıdan uygulanan birkaç genel etkiye açmaktan da geri kalmaz. Öte yandan, ziraî üretim, kent sakinlerinin ihtiyaçları ile daha fazla ilişkilendikçe endüstriyelleşir ve daha ticari bir biçime bürünür. Böylece kırsal faaliyetin bazı parçalarını örgütlenmeye elverişli hale gelir ve çiftçi topluluğuna yavaş yavaş karşılıklı bir yardımlaşma ve iş birliği ruhu nüfuz eder.

Ancak, hayatlarının ve faaliyetlerinin onları toprakla temas ettiren tüm kısımlarında yani tam anlamıyla ziraat sahasında ve ona uygun olan çiftçi yaşam tarzında bireycilik devam eder. Elbette çiftçiler arasında da yoksullar ve zenginler, yani sınıf farkları vardır. Köylülerin toplumsal davranışlarının büyük bir kısmını açıklayan şey, kendi zümresinde ve seviyesinde kalma ve hatta toplumsal hiyerarşide yükselme kaygısıdır. Fakat kent sakinlerinin karşısında daha ziyade

²¹ Marc Bloch (1934) *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* [Fransa kırsal tarihinin orijinal karakterleri], Paris: Armand Colin. Ayrıca bakınız: Jules Sion (1937), "Note sur la notion de la civilisation agraire" [Tarım medeniyeti kavramı üzerine bir not], *Annales sociologiques* içinde, seri E, fasikül 2.

köylü olma hissine sahiptirler ve onları yönlendiren güdüyü kendine özgü kılan şey, nihayetinde, bu iki medeniyet türü arasında var olmaya devam karşıtlıktan ileri gelir.

III

Kentsel Çevreler ve Endüstriyel Medeniyet

I. Kısım

Müteşebbisler ve Burjuvazi

Toplumsal hayat en karmaşık haliyle kentlerde, bilhassa modern büyük kentlerde zuhur eder. Ve bu kentsel çevrelerdeki¹ nüfusun bir kısmı ortak faaliyetin yönünü, ana konularını belirler ve herkes için ortak olan yönelimleri, diğerlerine kıyasla daha iyi bir biçimde ortaya koyar. Bu, en önemli işlevleri yerine getiren, en üst ve en zengin sınıftır. Yalnızca daha fazla güce ve maddi, siyasi ve ekonomik otoriteye sahip olduğu için değil, daha az seçkin sınıflarda taklit edilen ve esinlenilen düşünme biçimlerinden ötürü de yönetici sınıf olarak adlandırılabilir. Bu bölümde dikkatimizi öncelikle burjuvazi çevrelerindeki davranışların temel saiklerine yönelteceğiz.

Burjuva (*bourgeois*) kelimesi etimolojik bakımdan kentte (*bourg*) yaşayan anlamına gelmektedir. Burjuvazi, eski yani korporatif rejimin, günümüzdekilere kıyasla daha küçük ve orta ölçekli kentlerinde doğmuştur. Burjuvazinin bugün ne olduğunu ve bugüne dek izlediği yolu anlamak için, öncelikle geçmişteki burjuva ve zanaatkâr çevrelerinin kolektif psikolojisine dair bir fikir edinmemiz gerekir.

Eski rejimin burjuvaları için en önemli saik neydi? Bu, esasen, güvenlik kaygısıydı. Her şeyden önce, maddi güvenlik. Burjuva, barışçıldır. Sivilin askerin karştı olduğu gibi, burju-

¹ 1846-1946 yılları arasında kentsel nüfusun toplam nüfusa olan oranının grafiği için bakınız, *Villes et Campagnes*, a.g.e., s. 9.

va da soylunun karşıtıdır. Ancak silahlanmayı ve surlarla kendisini korumayı bilir. Barışa ihtiyaı vardır. Henri Pirenne'in haklı olarak ortaya koyduğu üzere; ticaretin gelişebilmesi için, tüccarların ve zanaatkârların derebeylerinin sömürüsüne, yağmacıların akınlarına ve silahlı çetelere karşı; deniz kıyısındaki bölgelerde ve deniz ticaretinde de korsanlara karşı korunuyor olmaları gerekir.²

Burjuvaları en çok ilgilendiren ise bilhassa ekonomik gvenlikti. Adam Smith'e göre, korporatif kentlerin düzenleyici rejimi kentlere, daha az miktarda çalışmanın karşılığında kırsal bölgelerde daha fazla çalışılarak kazanılacak ürünü elde etme imkânı sağlama eğilimindeydi. Söz konusu rejim, kentlerde üretilen ürünlerin fiyatlarını ve ücretlerini, burjuvaların, karşılığında yalnızca hayatlarını idame ettirmeye yetecek ziraî besin ürünlerini değil, köylülere kıyasla daha iyi giyinmelerini ve daha iyi yerlerde oturmalarını ve ayrıca, köylülerin talep edemeyecekleri birtakım üstünlüklere sahip olmalarını sağlayacak şekilde saptama amacını güdüyordu.³

Ancak Werner Sombart'ın da gösterdiği üzere, burjuvaların en çok arzuladıkları şey toplumsal mevkilerini iyileştirmek değil, o zamana dek olduğu şekilde muhafaza etmekte.⁴ Zanaatkârlar ve tüccarlar, gelenek ve genel kanı tarafından belirlenen bir yaşam tarzına alışmışlardı ve mesleklerinin onlara bunu -ne daha azını ne de daha fazlasını- kesin olarak sağlayacağını düşünüyorlardı.

Bu nedenle geleneksel yöntemlere bağlıydılar ve bunları değiştirmek istemiyorlardı. İşin doğru biçimde yerine getirilmiş olmasına, ürünün zanaatkârın şahsi izini taşımasına

² Henri Pirenne'in *Les villes au moyen ge* (1932, Paris) [Orta ağ'da Kentler] isimli çalışması, özellikle, Akdeniz'in Avrupalı gemilere kapalı kaldığı süre boyunca yani Muhammed'in fethinden Haçlı seferlerine dek, Avrupa'nın içinde gerçek bir ticaret yapılmadığını doğru bir şekilde göstermiştir. Ticaret, bilakis, deniz yeniden zgrleştiğinde tekrar başlamıştır.

³ Adam Smith (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of the Nations* [Ulusların Zenginliğinin Tabiatına ve Nedenlerine dair bir Araştırma], 1. kitap 1, 10. bölüm, 2. kısım: Inequalities occasioned by the Policy of Europe [Avrupa Politikasının yol açtığı eşişsizlikler]. [Türkçede: Ulusların Zenginliği, ev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006].

⁴ Werner Sombart (1902) *Der moderne Kapitalismus* [Modern Kapitalizm], 2 cilt.

önem veriyorlardı çünkü ancak bu koşulda müşterilerini muhafaza edebilirlerdi. İçlerinden her birinin kendi müşteri çevresi vardı ve düzenlemeler, her zanaatkârın ve her tüccarın yeterli bir alıcı sayısına bel bağlayabileceği şekilde, belirli bir usta, kalfa ve çırak sayısı belirliyordu. Ne yenilik vardı ne de rekabet. Maliyet fiyatını düşürerek ya da tanıtım yaparak işlerini artırmaya çalışmıyorlardı. Bu nedenle, bu gruba bir cemaat ve yardımlaşma ruhu hâkimdi. Başka bir deyişle, hayatlarını, anne babaları ve komşularıyla aynı toplumsal seviyede kalacak şekilde kazanmakla yetinen bu insanların davranışlarını güdüleyen maddi kazanç, ne pahasına olursa olsun kazanç ve kazancın sınırsız artışı değildi. Kilise'nin öğretisi bu tür kabulleri ve davranışları cezalandırıyordu. Aşırı kazancı yasaklıyordu ve şayet ticareti hoşgörüyü karşılıyorduysa bile bunu, satıcıların mevcut toplumsal mevkilerinde kalmalarına yetecek şekilde makul bir kâr bırakan kişiye doğru fiyattan satış yapılması şartıyla yapıyordu.

Bu tablonun eski ve görece ideal bir duruma tekabül ettiği, o dönemden itibaren, diğerlerine göre daha maceracı, kazanmak için risk almaktan tereddüt etmeyen tüccarlar olduğu doğrudur. Sombart şöyle der: Orta Çağ Avrupa'sında dahi "Sadece geçimleriyle yetinmemiş, kazançlarını artırmak amacıyla işlerini genişletmiş ve ekonomik faaliyetlerini yoğunlaştırmış olan, para tutkusuyla hareket eden zanaatkârlar daima var olmuştur". Ancak şunu da ekler: "Bu kişiler, kapitalizm öncesi ekonomik hayatın ruhunun özünü sarsmayı başaramamışlardır". Bu da ona göre, salt kazanç arayışının o dönemin insanlarına yabancı olduğunu kanıtlamaktadır: "Her kazanç tutkusu, her açgözlülük kendini, malların üretim, taşınma ve hatta, büyük ölçüde, ticaret alanının dışında doyurmayaya çalışır. Hazine bulma ümidiyle madenlere doğru koşuyor ve oraları kazıyoruz, siyacyılık ve başka büyü sanatlarını uyguluyoruz ve bunun nedeni, açıkça, gündelik ekonomik faaliyetler çerçevesinde istediğimiz kadar para kazanamayacak olmamız".⁵

⁵ Werner Sombart (1926) *Le Bourgeois, Contribution à l'histoire morale et intellectuelle de l'homme économique moderne* [Burjuva, Modern ekonomik insanın ahlaki ve düşünsel tarihine katkı], Fransızca çevirisi, Paris, s.23

Sonuç olarak ve bu bakımdan, istisnalar kaideyi bozmaz. Her dönemde istisnai tabiatlar, haydutlar, korsanlar, Sombart'ın da dediği üzere, aldatmacalara başvuran (çok sayıda simyacı gibi) şarlatanlar ve hatta (meslek alanlarında her türlü yeniliğe karşı tarafgir bir şekilde muhalif olunan bir topluma fazla erken gelen) mucitler, kumarcılar ve vurguncular var olmuştur. Ancak o dönemin zanaatkârları ile tüccarlarının büyük çoğunluğunu harekete geçiren güdülerin tamamını dikkate alırsak, teşebbüs ruhu ile kazanç için kazanç arayışının, o zamanın ekonomik eğilimleri ve örgütlenmesiyle uyumsuz olduğunu kabul etmek gerekir.

Dolayısıyla tarihçi, gelişimin istim üstünde olduğu on sekizinci yüzyılın sonundan günümüze kadar olan dönemdeki biçimiyle kapitalist ekonomi olarak adlandırdığımız sistemi incelerken sanayi ve ticaret çevrelerinde bambaşka bir psikoloji keşfettiğinde derin bir şaşkınlık içine düşer. Şimdi bu çevrelerin, öncekilerin karşısı gibi görünen davranışlarının saiklerini sıralayalım:

1. *Mali kazanç ve sınırsız kâr artışı sağlanması kaygısı.* Aristoteles, doğal ihtiyaçları aşan bir sermaye birikiminin iktisadi faaliyetle uyumsuz olduğunu düşünüyordu.⁶ Para yönünden zenginlik, ekonomik amaçlara hizmet etmekten (gerekli asgari geçimi sağlamaktan) uzaktır; yalnızca ahlaka aykırı, ekonomik faaliyet dışı kullanımlara uygundur. Her ekonominin sınırları ve ölçüleri vardır; para kazanımı bunlardan kaçınır. Elbette, altın ya da para aşkı, *auri sacra fames*, her döneme aittir. Ancak geçmişte para, sahip olunmalarına olanak verdiği mallar için elde edilmek isteniyordu. Biriktirme zevki için biriktiren, bir altın yığını üzerinde açlıktan ölen cimri, daima yalnızca bir istisna, bir tür zihinsel hasta olmuştur. Sadece bir mesleğin icra edilmesi vasıtasıyla para kazanılabilen, düzenlemelerin ve geleneğin kazanabilecek para miktarını, içinde bulunulan toplumsal mevkiine göre yaşamak için gerekli olanı dikkate alarak saptadığı, paranın yalnızca tüketim malları

⁶ Aristoteles, *Politika*, 1. Kitap [Türkçede: *Politika*, Çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayınları, 2018].

satın almak üzere kullanılabildiği bir toplumda insanlar, hayatlarını kazanmak için çalışırlar; paraya para olarak sahip olmaya çalışmazlar.

Paranın daha fazla para kazanmak için kullanılabildiği, paranın bir faiz getirdiği dönemde ise işler tamamen değişir. Elbette, daima tefeciler olmuştur ancak bunlar, tüketim mallarına harcamak için para talep edenlere, müsriflere ya da kumarcılara borç para vermişlerdir. Zaten, tefecilik geçmişte, kazancın aşırı kazanç karşısı kanunlar tarafından sınırlandırıldığı ve aslında başka bir mesleği olmayan kişilerin icra ettikleri bir meslek olarak kabul ediliyordu. Yeni olan ve kapitalist rejimin belirleyici özelliği olan şey ise üretim kredisi, yani bir üretim teşebbüsü için gereken parayı sağlamayı amaçlayan öndeliklerdir.

O gün bugündür, paranın içinde para yaratma gücü aranmaktadır. Ancak böyle bir arzu, doğduğu andan itibaren, onu hissedeni kişinin içinde süresiz olarak büyümeye mahkûmdur. Bu arzu nerede bir sınırla karşılaşabilir? Sağladığı tüketim malları için arzulanan para, bu malların içinde, onların tüketiminde kaybolur. Mallara karşı duyulan arzuya gelince; o da biz tatmin olur olmaz yok olur ve şayet daha sonra yeniden ortaya çıkarsa, yine eskiden olduğu şiddette hissedilir çünkü artık onu tatmin edecek paraya sahip değildir. Fakat para üretmek üzere yatırım yaptığımız para, öncelikle, yok olmaz; aksine, artar. O parayı ve faizini, ilk başta olduğu gibi aynı nedenle -bu neden de yok olmamıştır- yeniden faize yatırırız. Başka bir ifadeyle: Bizi durdurabilecek bir sınır yoktur çünkü ilk başta peşine düştüğümüz şey somut bir mal ya da belirli bir tatmin değil; tabiatı ve var oluş nedeni daima büyümek olan, mevcudiyeti yalnızca artmaktan ibaret olduğu için arzuladığımız bir şeyin sahipliğidir.

Paranın böyle bir kapasiteye sahip olması onu ön plana yerleştirir. Artık her şey; mallar, hizmetler ve zamanın kendisi bile para bakımından değerlendirilmektedir. Oysa eskiden malların kendisinin hayali kurulurdu. Kişinin dikkati bu malların parasal değerine ancak, onları başkalarıyla değiştirmek istediğinde, kısa bir süreliğine yöneliyordu; zira kişi esas olarak malların kendisiyle ilgileniyordu. Artık tüccar malları,

başka malları temin etmek için değil de yalnızca daha fazla para kazanmak ve sahip olduğu paraya faiz ürettirmek için elde ettiğine göre, mallar sadece paranın kendini gösterdiği biçim haline gelmiştir. Tüm ekonomik hayat ve hatta toplumsal hayat parasal temsillerin tahakkümü altındadır. Yemek yediğimizde, lüks kıyafetler giydiğimizde aklımıza şöyle bir soru gelmektedir: Eğer yediklerimden ya da kıyafetlerimden kıssaydım, gerekli parayı kenara koysaydım, bu parayı, yatırım olarak kullanıldığı takdirde daha fazlasını kazandıracak olan bir sermaye için faiz olarak ödeyebilirdim.

Benjamin Franklin'ın söylediği gibi: "Unutmayın, vakit nakittir. Çalışarak her gün altı şilin kazanabilecek olan ve gezintiye çıkan ya da zamanının yarısını odasında geçiren bir kişi, kendi zevki için yalnızca altı peni gerekirken beş şilin fazladan harcamış olduğunu düşünmelidir".⁷ Franklin başka bir yerde de şöyle der: "Yılda altı sterlin karşılığı yüz sterlinlik fayda elde edebilirsiniz; yeter ki, çevren seni ihtiyatlı ve dürüst bir adam olarak tanınsın. Her gün fuzuli olarak bir *groat*^[8] harcayan biri yılda altı sterlin harcar ki bu, yüz sterlinden yararlanmak için ödediğimiz miktardır. Her gün, zamanının bir *groat* değerinde olabilecek kısmını (belki iki dakikayı) boşa harcayan biri, yılda yüz sterlin tasarruf etme fırsatını kaybeder".⁹ O halde, kazanç insanın tatminlerine değil, insan kazanca tabidir. Tüketeceğimizden daha fazla malı elde etmek için değil, daha fazla zenginleşme aracına sahip olmak için zenginleşme ödevi: kapitalist ahlakın temelinde yer alan koşulsuz bir buyruk gibi yeni ödev işte budur.

2. *Müteşebbis ruh*. Eski rejim, üretim ve ticaret alanında her türlü yeniliğe karşıydı. Elbette, korporatif çerçevelerin dışında, ekonomik ilişkileri mekân içinde yaymayı ve tüzükleri banka ve kredi vasıtasıyla kolaylaştırmayı da hedefleyen yeni faaliyetler ortaya çıkmıştı. Ancak eski sistem, onun dışında ve

⁷ Benjamin Franklin (1748) *Advice to a young tradesman* [Genç bir tüccara öğüt], *Œuvres* içinde, cilt 2, Sparks (ed.), s. 87.

^[8] Dört penilik eski İngiliz gümüş parası -Türkçeye çevirenin notu.

⁹ Benjamin Franklin (1736) *Necessary hints to those that would be rich* [Zengin olmak isteyenlere gerekli ipuçları], a.g.e. Bir önceki metin gibi bu da aşağıda alıntılanan denemenin içinde Max Weber tarafından yeniden yayınlanmıştır.

ona neredeyse yabancı kalan bu girişimler tarafından pek değiştirilmemişti.

Modern sistemde ise, aksine, büyüme, yenilenme ve dönüşüm ruhu içeriden hareket eder. Günümüzün en güçlü iktisat kuramcılarından biri olan Joseph A. Schumpeter, toplumların nasıl üretim ve tüketime gelenek tarafından düzenlendiği, her dönemin önceki dönemi aynen tekrar ettiği bir yapı olan statik sistemden, aksine, değişmeyi ve ilerlemeyi temsil eden dinamik sisteme geçtiğini açıklamıştır.¹⁰ Bunun nedeni, davranış kurallarını, içinde bulundukları ortamdan elde etmeden kendileri belirleyen ve özellikle yaratmanın verdiği hazza duyarlı, kuvvetli şahsiyetlerin ortaya çıkmış olmasıdır. Onların başlıca rolü, verimi artırmayı mümkün kılan yeni modeller icat etmektir. Bunlar, modern müteşebbislerdir. Müteşebbis, ayrıca, kendisine kredi yoluyla sermaye avansı veren bankacının da yardımını görür. Bu iki işlev bazen aynı kişide toplanır.

Eski zanaatkâr, tekniğini mükemmelleştirme ve bu sayede verimi yükseltme kaygısı taşımıyordu. Mesleğinde, ürünün kalitesini sağladığına göre kendini ispat etmiş sayılan geleneksel kurallara uyuyordu. Oysa, satış fiyatını giderek maliyet fiyatının üzerine çıkaracak ya da maliyet fiyatını giderek satış fiyatının altına düşürecek şekilde hareket etmek söz konusu olduğunda bu durum tamamen değişir. O halde, sanayi ve ticaret alanlarına mutlaka yeni yöntemler getirmek gerekir.

Müteşebbis gelenekleri hesaba katmadan, onlara sırtını dönerek ilerler. Hâlihazırda var olan, yalnızca önceki uygulamaların yeniden üretimi ve devamı onu asla tatmin etmez. Şüphesiz, her yenilik bir risk taşır. Ancak, artık ardına düşülen güvence değil, kazanç artışıdır. Müteşebbis daima endişeli, huzursuz ve ateşlidir, yeni icatların ve henüz sınanmamış tasarıların peşindedir. Bu, hiç istisnai ve anlık bir ruh hali de-

¹⁰ *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 1912, Leipzig. Fransızca çevirisi: *Théorie de l'évolution économique, recherches sur le profit, le crédit, l'intérêt et le cycle de la Conjoncture* [İktisadi gelişim kuramı; kâr, kredi, faiz ve konjonktür döngüsü üzerine araştırmalar], François Perroux'un kaleminden bir giriş ile. -Eser hakkındaki raporlarımız için bakınız, *Année sociologique*, 1913, cilt 12, s. 574 ve *Annales sociologiques*, 1937, seri 1, cüz 2, s. 126.

ğildir. Yaratıcılığının hakkı tamamen verilmese de bu yola bir kez girdikten sonra devam etmesi gerekir. Gerçekten de eğer durulursa eski sistem yeniden ortaya çıkar. Ancak üretim ve satış yöntemlerini iyileştirme koşuluyla sermaye artırılabilir, onu artırmaya yetecek kâr elde edilebilir. Elde edilen ilk başarı, başka başarıları aramak için bir sebeptir. Yoksa, neden başlanmış olsun?

Bu sürekli dönüşüm ruhu yalnızca teknik alanda değil, ekonomik, ticari, finansal alanlarda, teşebbüsle ilgili alanda ve işçiler ile müşterilerle olan ilişkilerde de kendini gösterir. Müteşebbis tüm bu unsurlardan azami mali fayda sağlamak zorunda olduğunu ve bunu da mevcut konumunda kalmakla yetinmezse ve daima, ilk kez kendisinin akıl ettiği ve fayda sağladığı basitleştirmeler ve büyümeler arayışında olursa başaracağını düşünür. Sabit ve aralıksız bir gayret, tüm tinsel güçlerin sürekli gerilimi ile eskiden yetindiğimiz düzenli, sakin ve coşkuz bir faaliyetin tam tersi olan devamlı bir irade ve enerji kullanımı bundan doğar.

Son olarak, teşebbüs ruhu her şeyden önce akılcıdır ve doğru kelime budur: akılcılaşma. Yakın dönemdeki iktisadi literatürde sıklıkla yer alan bu terim, modern üretim rejiminin derin eğilimlerini daha iyi ifade etmektedir. İlk olarak; teamülün, geleneğin, iç güdü ve alışkanlığın, yeni olan her şey az çok zahmetli bir uyum sağlama gayreti gerektirdiği için yeni olandan çekinen insanların doğal eylemsizliğinin karşıtı olduğu ölçüde akılcıdır. Öte yandan, modern örgütlenme; işi, eylemleri, yaşam tarzlarını, harcama ve tüketim alışkanlıklarını tek tipleştirme eğilimindedir; oysa insan doğası bireylere ve gruplara göre değişiklik gösteren büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Son olarak, teşebbüs ruhu; ölçüden ve hesaptan ilham alır ve ekonomik gerçekliğin içinde, kesinliğe ve örgütlenmeye elverişli olan her şeyi keşfetmeye gayret eder. İşveren ile işçi, satıcı ile alıcı arasındaki ilişkileri; keyfe ve özgür tercihe ait oları; yer ve zaman çeşitliliklerini, aile bağlarını, tanıdıklık ya da komşuluk ilişkilerini karşılayan her şeyi yavaş yavaş saf dışı bırakmaya ve; çalışma alanından ihtiyaçların tatminine kadar her yere tek tip kurallar getirmeye meyleder. Fabrikaların bilimsel örgütlenmesi, ihtiyaçların standartlaştırılması,

muhasabe, yönetim, bürokratism; ekonomik ilerleme dediğimiz şeylerin son şiarları işte bunlardır.¹¹

3. *Mücadele ve rekabet ruhu*. Kapitalist sistem dünyaya, mutlak iktisadi serbestlik ilkesini sundu. Bu ilke, her insanın istediği mesleği icra etme ve teşebbüsünü kendisi için uygun olan sınırlar kapsamında büyütme ve genişletme özgürlüğünü öngörmektedir. Korporatif düzenlemelerin saf dışı bırakıldığı yahut kısıtladığı tüccarlar ya da zanaatkârlar arasındaki rekabet, üretimin ve satışın kanunu haline geldi. Büyük şirketler genişlemeleri, sermayelerinin büyüklüğü ve daha ileri seviyedeki bir iş bölümü vasıtasıyla sıklıkla daha iyi bir verim elde ettikçe bu durum perçinlendi.

Elbette, büyük bir işletme pekâlâ birtakım sakınca ve riskler de taşır ve belirli güçlüklerle karşı karşıya kalır. Sanayi kollarına, mesleklere, bölgelere ve (refah ve çöküntü gibi) ekonomik koşullara bağlı olarak, küçük ve orta boydaki teşebbüslerin payının değişikliklere tabi olmasının, bazen artmasının ve her halükârda hatırı sayılır kalmasının nedeni budur. Ancak bunların arasında da ve modern küçük zanaatkârların, küçük tüccarların arasında dahi, hayatta kalma mücadelesi zaman zaman büyük teşebbüsler arasındakine kıyasla çok daha şiddetlidir. Modern sistemde her teşebbüs, varlığını sürdürmek için kendi araçlarına güvenmek, sıklıkla kendini korumak için saldırmak ve her halükârda, artık korunuyor olmadığı için, sürekli olarak savaşmak zorundadır.

Bireycilik ve liberalizm; bu sistemi savunan tüm kuramcılarının iki şiarı işte bunlardır. Gayreti teşvik eden bir okul olarak bireycilik, en yeteneklilerin üstün geldiği talihli bir seçmenin güvencesini verir. Bırakınız yapsınlar düsturunu benimseyen liberalizm, devletin müdahalesi olmadan, kendi telafisini kendi içinde taşır; zira herhangi bir yerde bozulan denge, arz ve talep yasası gereğince, kendiliğinden yeniden kurulur. Bununla beraber, bunlar savaş koşullarıdır ve bu savaşta, başarıyı sağladıkları müddetçe tüm yollar mubahtır.

¹¹ İktisadi akılcılık ve bürokratism hakkında, bakınız: Max Weber, "Wirtschaft und Gesellschaft", *Grundriss der Sozialökonomik* içinde, 1922, 3. bölüm; Sanayideki akılcılaşma ve bilimsel yöntemler için bakınız: Henri Sombart, *Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus*, 1928, 2 cilt, Fransızca çevirisi: *L'Apogée du capitalisme* [Kapitalizmin Zirvesi], 1932.

Kapitalizmin öncüleri olarak kabul edilen kişilerden bazı-
larının tarihini okuyalım. Örneğin, rakipleriyle silahlı bir mü-
cadeleye girişerek, yerlilere alkol satarak, yetkili makamlara
rüşvet vererek öncelikle kürk satışının tekeline ele geçirmeyi
başaran, kaçakçılık yaptığı gemileri silahlandıran ve son ola-
rak, çok sayıda mal sahibinin sıkıntılarından ve tecrübesizlik-
lerinden faydalanmak suretiyle New York arazileri üzerinde
vurgunculuk yapan John Jacob Astor¹² ve petrol, demir yolu,
vb. sektörlerinin ileri gelenleri gibi pek çok başka kapitalizm
öncüsünün tarihine bakabiliriz. Talihin ve bahtsız rakiplerin
enkazının üzerinde, şüphesiz büyük bir gözü peklikle, ama
aynı zamanda çoğunlukla büyük bir iffetsizlikle inşa edilen
büyük servetlerin büyük bir kısmının kaynağı ahlaki açıdan
pek de muteber değildir. Bu düzene çoğu zaman orman ka-
nunu hâkimdir. Yeterli finansal desteğe sahip olmayan, rek-
lam ve tanıtımdan faydalanmayı bilmeyen, rakiplerinin tase-
rılarından haberdar olmayan kişi kolaylıkla boğazlanır.

Her halükârda, modern sanayicinin riayet ettiği esas saik-
lerden biri, mücadele ruhudur. Ticaret, eğer onu kendisinde,
hoyrat gerçekliğinde değerlendirirsek, satıcı ve alıcıyı iki
düşman gibi karşı karşıya getirir. Teamüllerin egemen olduğu
küçük geleneksel toplumlarda bu durum tamamen böyle de-
ğildir. Bu gibi toplumlarda, alıcılar ve satıcılar aynı zamanda,
yerel, ailevi, dinî grupların da üyesidirler ve bunların içinde
birbirleriyle yakınlaşırlar. Böylelikle, salt ticari ilişkilerin sert-
liği yumuşar ve örtük hale gelir. Ancak bu geleneksel bağla-
rın daha zayıf olduğu daha geniş ve karışık topluluklarda
kendimizi yeniden bir savaş halinde buluruz. Ekonomik pa-
zarları kazanmak için mücadele eden ülkeler gibi bireyler, ti-
cari ve finansal şirketler de müşterileri elde etmek için birbir-
leriyle çekişir. Sık sık müteşebbislere atfettiğimiz ama aslında
her zaman onların bireysel doğalarına tekabül etmeyen ve on-
lar için, yaşam ve özellikle de kazanç mücadelesinde yalnızca

¹² John Jacob Astor, *Businessman* [İş adamı], 1931, 2 cilt, Cambridge (Mass.) -
Eser hakkındaki çalışmamız için bakınız: *Un grand marchand d'Amérique: John
Jacob Astor* [Amerikalı büyük bir tüccar: John Jacob Astor], *Annales d'Histoire
économique et sociale* içinde, 1933.

gerekli bir tepki ve bir tür silah olan bu gerçekçi, bencil nitelikler işte buradan ileri gelmektedir.

Ayrıca, birkaç on yıldan beri çağdaş dünyanın kapitalist düzende bu bakımdan bir gelişmeye tanık olması, şüphesiz eşyanın tabiatındandır: Kapitalist düzen yayıldıkça ve karmaşılaştıkça, üretim aktörlerinde ters yönde bir eğilimin gelişmesine yol açmakta ve onları örgütlenmeye, karşılıklı güvenceler sağlamaya, kendilerini disiplin altına almaya, alanlarının sınırlarını saptamaya gayret etmeye ve aralarında barış ve uzlaşma anlaşmalarına varmaya mecbur bırakmaktadır.

Böylelikle müteşebbisler dayanışma duygusu, genel menfaat ve toplumsal sorumluluk anlayışı gibi yeni saiklere tâbi olurlar. Fakat bu, başka bir dönemin başlangıcı gibidir ve geçen yüzyıllar boyunca çizdiğimiz hatlar, şimdiye dek tüm belirsizliklerini korumaya devam etmektedir.

Yukarıda betimlediğimiz psikolojik nitelikler, kapitalist sistemin kendisinden mi doğmuştur? Elbette ki sistem, onları kuvvetlendirmiştir. Eski teamüllerin sarsılışını ve insanları cezbeden yeni menfaatleri açıklamak için ayrı zamanda Amerika'nın keşfinden sonra, on altıncı yüzyıl boyunca Avrupa'ya altın ve para akışını da hesaba katmak gerekir. Paranın ve altının, bu değerli metalin, kendisi için ardına düşülmemiş olması, çok nadir ve takas ihtiyaçlarına ancak yetecek kadar bulunduğu bir dönemde daha fazla biriktirilmemiş olması doğal değil midir? Altın bollaştığında ve sanayi ve ticaret onun vasıtasıyla hızla büyüdüğünde, hiçbir şey doyumsuzluğu daha fazla tahrik etmemiş ve insanları daha fazla gayrete sevk etmemiş olmalıdır. Parayla birlikte, zenginlik kentlere yayıldı ve kentlerde ev, arazi sahibi olanlar mülkiyetlerinin değerinin yükselişine tanık oldular¹³ ve nüfus arttı. Böylelikle, zanaatkârlar ve tüccarlar daha geniş bir müşteri kitlesini tatmin etmek zorunda kaldılar; üstelik yeni ihtiyaçlar

¹³ Karl Bücher bilhassa bu nokta üzerinde durmuştur: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, 1893, Tübingen, ikinci baskı, 1898. Fransızca çevirisi, *Études d'histoire et d'économie politique* [Tarih ve iktisadi politika çalışmaları], 1901, Paris.

da doğuyordu ve insanlar lüks eşyalara bağlanıyorlardı.¹⁴ Böylece, nasıl ki kırsaldan kente göç edenlerin zevkleri ve tercihleri değişti ve düşüncelerle istekler yeni bir yaşam tarzına tabi oldu, insanlar da yeni ekonomik akımlara yavaş yavaş uyum sağladılar.

Bu yeni ruhun kendini, ülkelere göre çok eşitsiz bir yoğunlukta gösterdiği doğrudur. Fransa, Amerika'dan gelen tüm altının topraklarından geçtiği İspanya ile komşuydu: Çok sayıda Fransız zanaatkâr İspanyollar için ve onların topraklarında çalışıyordu. Almanya ve İtalya da Avrupa'ya doğru olan bu değerli metal akışından diğer tüm ülkeler kadar faydalana-bildi. Bununla birlikte, daha sonra kapitalist olarak nitelendirceğimiz niteliklerin, burjuva saiklerinin en erken ortaya çıktığı yer, ticaretle ve imalatla uğraşan büyük İngiliz kentleridir. O dönemde nüfusu fazla kalabalık olmayan, Hollanda'da ve Kuzey Avrupa kentlerinde deniz ticareti alanında ve ticaretin birden fazla kolunda ciddi rakipleri olan İngiltere; on altıncı yüzyılın sonunda, on yedinci yüzyılın başında ve ayrı yüzyıl boyunca, ilk sanayi atılımını gerçekleştirmiştir. On sekizinci yüzyılda, çoğunlukla Anglosakson olan gruplar, bu ruhtan ilham almaya devam etmişler ve Kuzey Amerika sömürgelerinin yeni rejiminin öncülüğünü yapmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri işte bu sömürgelerden doğmuştur.

Elbette, bu hareket bir süre sonra, ancak biraz gecikmeli olarak ve hatta bazen hatırı sayılır bir gecikme ile, diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır. Sanayi devrimi Fransa'da ancak on dokuzuncu yüzyılın başında ve Almanya'da ise ancak aynı yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir. Fransız burjuvası, Louis-Philippe'in hükümdarlığına dek, teşebbüs ruhuna ancak çekingen bir biçimde uymuştur; feodal ve korporatif alışkanlıklar ile eski rejimin parçalanması, Ren Nehri'nin öteki kıyısındaki ülkelerdeki ekonomik faaliyeti çok daha uzun bir süre boyunca felç etmeye devam etmiştir. İngiliz sanayisi ise, aksine, on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren tam bir büyüme içine girmiştir ve diğer ülkelerin ilerisine geçmiştir -ki, bu konumunu bir daha asla kaybetmeyecektir. Amerikalı tüccarlara

¹⁴ Adam Smith, a.g.e., 3. Kitap, 4. Bölüm.

ve iş adamlarına gelince, onlar da aynı itkiye erkenden itaat etmişler gibi görünmektedir.

Bunun nedeni, birkaç sosyoloğun iddia ettiği gibi, bu ülkelerdeki nüfus kütlesinin ve en azından ilk zanaatkârlarının Anglosakson soydan geliyor olmaları ve bu soyun, diğerlerine kıyasla hem daha canlı hem de daha açık fikirli olması mıdır?¹⁵ Bu soydan gelen, sanayi ve ticaret faaliyetlerine diğerlerine kıyasla daha erken yaşta eğilen, dinî ve büyü ile ilgili inançlardan kurtulmuş insanlar, gerçeklik analizlerinde tamamen pratik ve hatta bilimsel bir düşünce uygularlar. Kapitalist böylece, yarar sağlayan bir teşebbüsün koşullarını daha açık bir şekilde keşfetmesi sebebiyle, diğer insanlardan ayrılmış ve üstün gelmiştir. *Efficiency engineers* [Teknik mühendisler] ve fabrikaların bilimsel örgütlenmesi olarak adlandırdığımız şey, böylesi bir pozitif ve azimli bir faaliyetin safında yer alır.

Ancak kapitalist ruhun kökeninde başka bir şeyin daha olduğu savunulmuştur. Gerçekten de şunu unutmayalım ki, söz konusu olan ne sanayinin maddi tekniğini ne ticarete kullanılan çeşitli işlemleri ne de üretim çerçevelerinin kendisini değiştirmektir. Bu, uzun vadede ve ufak ufak gerçekleşti. Öncelikle, zanaatkârların ve tüccarların zihniyetini, niteliklerini değiştirmek gerekiyordu. Bu -şayet tüm bu üretim aktörlerinin açıkça farklı bir yöne yönlendirilmeleri isteniyorsa- karşılıklarına aynı tabiattan kuvvetleri çıkarmanın gerektiği hem ahlaki hem de dinî inanç ve geleneklerden oluşan bir dünyaydı.

Gerçekten de ekonomik faaliyetin amacı ve aynı zamanda yoğunluğu, ancak insan da tamamen değişirse; örneğin, geçmişte Tanrı, Kilise ve ahlak tarafından yasaklananın ona izin verildiğini ve hatta buyrulduğunu düşünürse; irade ve karı vasıtasıyla, köklü alışkanlıklarını olduğu kadar doğal yönelimlerini de sarsan bir gayret geliştirmenin ödevi olduğunu

¹⁵ Thorstein Veblen, *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts* [İşçilik İçgüdüsü ve Endüstriyel Sanatların Durumu], 1914, 21. Baskı, 1918, New-York. Eser hakkındaki makalemiz için bakınız: "L'Instinct ouvrier dans l'art industriel" [Endüstriyel sanatta işçi içgüdüsü], *Revue philosophique*, Mart-Nisan 1921, ss. 214-233.

anlarsa değişebilir. Böylelikle, göz önünde bulundurduğumuz ekonomik saiklerin dönüşümü, ahlaki ve dinî bir davranış değişimiyle açıklanabilir.

Max Weber'in benimsediği bakış açısı işte buydu.¹⁶ Ona göre, büyük sanayinin ve kapitalizmin ilk olarak İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkmasının ve gelişmesinin nedeni, bu ülkelerin "gayret için gayret"i sevmeyi öğreten Protestan püritenizmin ahlaki öğretilerine erkenden katılmış olmalarıydı. Öyle ki, kapitalist faaliyet, püriten faaliyetin dinî alanda temsil ettiği şeyi ekonomik alanda yeniden üretiyordu. Aynı zihniyetin, bu ülkelerden ve genellikle Protestan çevrelerden başka ülkelere de geçtiğini iddia ediyordu. Dinî mezheplerin birbirleriyle karışmış oldukları ülkelerin güncel mesleki istatistiklerini inceleyen Max Weber, Protestanların sermaye sahipleri ve müteşebbisler kategorisinde olduğu kadar sanayi işçileri arasında da daha büyük bir orana ve aynı zamanda, ileri seviyeli teknik ve ticari personel içinde de daha baskın bir paya sahip olduklarını tespit etmişti. Ancak bunun nedeni, sanki kamu görevlerinin dışında tutulan azınlıklar doğal olarak sanayi alanına yöneliyorlarmış gibi, Protestanların bir azınlığı teşkil etmeleri ya da etmiş olmaları değildi. Almanya, Hollanda ya da İngiltere'de azınlık olan Katolikler, sanayi alanına hiçbir zaman özel bir eğilim göstermediler. Öyleyse, müteşebbis ruhunun gelişmesine elverişli bir zemin hazırlayan püriten çevrenin dinî ahlakıydı.

Çok sayıda kapitalist biçimli teşebbüs, bankalar, büyük ihracat ticareti ve büyük perakende mağazaları uzun zaman (kapitalist olmayan) geleneksel bir zihniyetle yönetildi. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Floransa, aslında kazanca

¹⁶ *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. I. Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* [Din sosyolojisi alanında derleme makaleler. I. Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu], 1920, yeniden baskı, 1927 Tübingen, ss. 17-236. (İlk olarak Archiv für Sozialwissenschaft und Sozial politik, 1904-1905, içinde makale biçiminde ve daha sonra, değişiklik yapılmadan ancak çok sayıda yeni ve çok geniş notlar eklenerek yeniden yayımlanmıştır. Fransızca'ya çevrilmemiştir. Bu eseri şu makalemizde uzun uzadıya inceledik: "*Les origines puritaines du capitalisme*" [Kapitalizmin püriten kökenleri], Strasbourg Üniversitesi Teoloji Fakültesi tarafından yayımlanan *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* içinde, Mart-Nisan 1925, ss. 132-157.

yönelik tüm faaliyetlere muhalif bir ahlakın hâkim olduğu çevrelerde hâlihazırda kapitalist bir endüstriyel gelişime sahne oldu.

On dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar, en azından eski kıta üzerinde, tekstil sanayinin durumu buydu. Bu sanayi alanı sermaye gerektiriyordu: Müteşebbisler ve tüccarlar, işlemlerin tabiatı, muhasebeleri, vb. göz önüne alındığında, kapitalizmin tanımının çatısı altına girmektedirler. Ancak pek çoğu, onların sınıfında geçmişte yaşandığı ve çalışıldığı gibi, mütevazı bir yaşam sürüyordu ve coşkusuz bir şekilde çalışıyordu. Siparişlerini almaya gelen köylüleri bekliyorlardı ve ürünlerini, araçların vasıtasıyla piyasaya sürüyorlardı.

Bu yöntemleri değiştirenler ise, aksine tüm vakitlerini işe harcamak, enerjilerini son damlasına kadar kullanmak ve dikkatlerini dağıtabilecek her şeyden ve gereksiz tüm dinlenmelerden kendilerini mahrum bırakmaya mecbur oldular. Köylüleri arayıp bularak ve içlerinden bazılarını seçerek onları fabrika çalışanları yaptılar. Perakende mağazalarına doğrudan satışlar düzenlediler, müşterilerle ilgilendiler ve onların ihtiyaçlarını ve zevklerini büyük bir titizlikle hesaba katmaya gayret ettiler. Köylülerin ve işçilerin güvenlerini kazanmak, yollarına çıkan ve çıkartılan her türden engele kafa tutmak ve özellikle böylesi bir gayreti devamlı olarak ortaya koymak için, olağanüstü bir irade gücü ve kendine güven gerekiyordu. Onlara bu nitelikleri veren, tek başına para ya da sahip olabilecekleri birikmiş para değildi. Daha ziyade, kullanıma açacakları gerekli sermayeyi bulmalarını mümkün kılan bu nitelikler olmuştur. Onlar, vurguncu, gözü pek maceraperest ya da en basitinden varlıklı kişiler değil, hayatı bir ödev ve devamlı bir mücadele olarak gören burjuva zihniyetli insanlardı.

Ancak böylesi şahsi yetenekler ile dinî inanışlar arasında nasıl bir ilgi bulunmaktadır? Bilhassa günümüzde, kazanç amacıyla canla başla çalışan bu insanlardan birini sorgularsak ve onlara bu gayretlerinin nedeninin ne olduğunu sorarsak, cennette bir yer edinmek için çalıştıklarını söylemeyeceklerdir. Onların bakışları toprağa çevrilidir ve oradan ayrılmaz. Bazıları çocuklarının ve torunlarının hayatlarını sağlama al-

mak istediklerini ileri sürseler de büyük bir çoğunluğu, işlerin onlar için bir gereklilik ve çalışmanın da yaşamak için bir neden olduğunu ima edeceklerdir. Gerçekte, kapitalist büyük müteşebbis, servetinin ona sunabileceği zevklere ya da eğlencelere genellikle büyük bir önem vermez. O, her şeyden önce, görevi haline getirdiği bu hakkı kendine teslim etmeyi ister.

Her halükârda, endüstriyel mesleğe karşı duyulan bu saygı, zanaatkârın ya da tüccarın çalışmasına dair bu yüksek düşünce, kapitalizmin doğduğu dönemdeki kamuoyuna yansımamıştır. Kilise, İtalyan kentlerindeki büyük sarrafları göz önünde bulundurarak, ödünç parayı ve ticareti cezalandıran öğretisini hafifletmiştir. Yine de tüm ticari faaliyeti kişinin şerefine gölge düşürücü (*turpitude*) olarak kabul etmeye devam etmiştir. Genel düşünce budur. Bizzat tüccarların bu konudaki endişesi, kilise kurumlarına vasiyet aracılığıyla yapılan bağışlar ve fahiş faiz nedeniyle vereceklilere yapılan iade gibi ölüm sonrası tanıklıklarında kendisini göstermektedir.

Eğer bu yeni ruh yalnızca modern sanayinin kapitalist biçimleriyle açıklanıyor olsaydı, on sekizinci yüzyılda, büyük teşebbüslerin bulunmadığı, sadece birkaç bankaya ve zanaatkârlar ile küçük ticarethanelere sahip olan Pensilvanya'da, kapitalist öğretisi (Franklin'in düşüncesinde ve çevresinde) beklenenden erken doğmuşken; on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, hâlihazırda kapitalist bir endüstriyel gelişime sahne olan Floransa'da, kazanca yönelik faaliyetler karşısında böylesi bir ilkesel muhalefet nasıl muhafaza edilmiş olabilir? Bir tarafta vücut bulmamış bir ruh, diğer tarafta ruhsuz bir vücut. Lâkin vücudu düzenlemesi gereken ruhtur.

Öyleyse, kapitalist ruh nedir ve kökenleri nelerdir? Sombart, kapitalizmin ruhunun akılcı ruha karıştığını savunmuştur. Şüphesiz, kapitalizm her yerde menfaati ve rutini düşünme ve hesap ile ikame etmektedir. Ancak, endüstriyel üretim yöntemleri ve genel olarak akılcılık dediğimiz şey arasında pek bir ilişki yoktur. Voltaire'ci felsefe, Latin ülkelerinde, Fransa ve İtalya'da gelişmiş ve oralarda her yeri "aydınlattmıştır". Ancak kapitalist devrim öncelikle başka ülkelerde tamamlanmıştır. Bununla birlikte, modern sanayinin yöntemleri akılcı olsa dahi, temin ettiği faydalı mallar için kazanç el-

de etme aşkıyla değil, kendini vazife hissiyle kârlı bir mesleğe adanmış insanların özverisinde akla aykırı olan bir şey vardır.

Max Weber'e göre, kapitalist ruhu yaratmadıysa bile en azından onu teşvik etmiş ve üzerine damgasını vurmuş olan Protestanlık ve aslında Reform'dur. Ancak söz konusu olan, Almanya'daki Lüterci reform değildir. Luther, her insanın Tanrı'nın ona tahsis ettiği yerde kendi vazifesini yerine getirmesi gerektiğini düşünüyordu. Herkes, yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğuyla yetinmeli ve kazanç peşinde koşarak doğru yoldan uzaklaşmayı dinsizlere bırakmalıydı. Bir köylünün oğlu olan Luther, faizle borç verilmesine karşı köylülerle aynı ön yargıyı paylaşıyordu. Paraya değer kazandırabiliyor olmasını kabul etmiyordu. İhtiyacından fazlasını kazanmaya iten açgözlülüğün, hidayette olmadığımızın işareti olduğunu düşünüyordu. Aksine, kârlı meslek, Kalvenizm'de ve aynı ruhtan esinlenen mezheplerde saygınlık kazanmış ve dâhili bir dinî kaynak ile bağdaştırılmıştır. Daha da ötesinde, Lüterciler ve Katolikler ile Kalvenciler arasında bir nevi uçurum kazan şey, her iki tarafta da ahlak yani dünyevi yaşam ile onu takdir etmenin ve düzenlemenin münasip şekli hakkında sahip olduğumuz fikirdir.

Pratik ve mesleki yaşamı, her şeyden önce, Tanrı'ya dair âtıl bir tefekkürden daha önemli bir vazife, belki de yegâne vazife olarak anlamak gerekir. Kalvenciler bu düşünceye erişmişlerdir. Reform'un ardından, İngilizler ile Almanların var olma ve düşünme biçimleri arasında bu denli belirgin bir karşıtlık meydana gelmesi bundandır. İngiltere'de, Reform'dan günümüze dek, öncelikle *Cavalierler*^[17] ile *Roundheadler*,^[18] daha sonra *Merry England*^[19] geleneğini koruyan şövalye yaverleri [*squires*] ile püriten etkilerin hâkim olduğu ve

[17] *Cavalierler* ya da süvariler, İngiliz İç Savaşı sırasında (1642-1651) 1. Charles'ın destekçileri tarafından benimsenen isim -Türkçeye çevirenin notu.

[18] *Roundheadler* yani Yuvarlak kafalar, İngiliz İç Savaşı sırasında ve sonrasında Parlamento yanlılarına takılan ve çok sayıda püritenin saray yanlılarının uzun bukleli saçlarına karşın kısacık saçlara sahip olmasından ileri gelen isim -Türkçeye çevirenin notu.

[19] *Merry England* ya da Şen İngiltere, Orta Çağ'ın sonu ile Sanayi Devrimi'nin başlangıcı arasında var olduğu farz edilen pastoral bir İngiltere toplumu ve kültürüne ilişkin stereotip -Türkçeye çevirenin notu.

İncil ile tezgâh arasında yaşayan ticaret burjuvazisi arasındaki kadar keskin bir ayırım var olmamıştır. Almanların rahatlıkları (*Gemütlichkeit*) ve biraz kaba doğallıkları, daha ciddi yüzlere ve daha gergin hatlara sahip olan Anglosaksonların rahatsızlıkları ile karşıtlık içindedir. Püriten yaşam biçimi ruhları ve bedenleri işte bu denli damgalamıştır.

Çalışma ve gayreti gayret için sevme öğretisi, servetlerini kendilerini bazı şeylerden mahrum bırakmalarına, tasarruflarına, aralıksız çalışmalarına borçlu olan zenginlerin biraz riyakâr kibri ve kendilerini, çalışmaları servetle ödüllendirilmiş ve bu suretle Tanrı tarafından kutsanmış seçkin insanların arasına girmeye layık görenleri birbirlerine yakınlaştıran konformizm: Tecimsel ve püriten bir ahlakı, geleneksel burjuvanın ahlakını tanımlamaya olanak veren özellikler işte bunlardır. Bu noktada, sanki geçici başarı olgusu, seçilmiş olanları ortaya çıkaran, onları kendilerinin ve kalabalığın gözlerinde kalabalıktan ayıran tek işaretmiş gibi, kaderci Kalvenist dogmanın bu bakımdan nasıl bir etkiye sahip olmuş olabileceğinin üzerinde daha fazla durmayalım.

Bu sav, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Hollanda ve İngiltere’de ortaya çıkmış olan büyük ekonomik hareketi ve (üstelik, fikirlerin maddi koşulları etkileyebilmiş olmalarına rağmen) keşifleri de yeterince hesaba katmamakla, şüphesiz haklı olarak, eleştirilmiştir. Kapitalist ruhu açıklarken, Rönesans’ın siyasi düşüncesine de yer vermek gerekir: Machiaveli, geleneksel ahlaki kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına ve ekonomik bireyciliğe elverişli bir düşünsel ortamın yaratılmasına Calvin kadar katkıda bulunmuştur.

Richard H. Tawney, Max Weber’in düşüncesinde “din ile düşünceler yahut toplumsal kuramlar arasındaki ilişkiler bakımından şu ana kadar ortaya konmuş en etkili ve en verimli kuramlardan biri”ni görmüş olsa da onun, Kalvenizm’in kendisini had safhada basitleştirdiğini düşünmektedir. “On altıncı yüzyıldaki İngiliz püritenlerle on yedinci yüzyıldakilerin toplumsal vazifeler ve menfaatler hakkında aynı görüşlere sahip olduğunu” düşünmek hata olur. Gerçekte “İngiliz püritenler de dâhil olmak üzere on altıncı yüzyıldaki Kalvenistler, sıkı bir disipline inanıyorlardı ve haklı olarak püriten hareke-

tin son aşamasına atfedilen bireycilikten nefret ediyorlardı. Ayrıca, bizzat on yedinci yüzyıldaki püritenlerin arasında toplumsal siyaset bakımından belirli bir çeşitlilik bulunuyordu. Cromwell, püriten aristokratlar ile *leveller*'ları,^[20] toprak sahipleri ile *digger*'ları,^[21] tüccarlar ile zanaatkârları bir araya getirebilecek bir çözüm yolu bulamamıştır.²²

Tawney, son olarak, Weber'in savında sağlam ve akla yatkın olarak gördüğü şeyin, on yedinci yüzyılda İngiltere'deki tüccar sınıfların, ülkenin en muhafazakâr unsurları -köylüler, efendiler, zanaatkârlar ve toprak soyluları- arasında rastlanılandan çok daha farklı (ticaret ve sanayi alanlarındaki yöntemlere dair çok ilerici ve çok geniş bir anlayış anlamında) toplumsal bir oportünizm gösterdikleri ve bu dinî ve siyasal anlayışın aynı zamanda onların ekonomik ve toplumsal tutumlarında da ifade edildiği fikri olduğunu söylemiştir.

Her ne olursa olsun, varlıkları uzun zaman sürecek ve yok olmanın çok uzağında olan ahlaki bir alışkanlıklar ve inanışlar bütünü, kısmen dinî etkiler altında, bu Anglosakson Protestan çevrelerde şekillenmiş gibi görünmektedir. Fazla hızlı ve fazla kolay bir biçimde elde edilmiş servetlere dair cesaret kırıcı örneklere rağmen; ahlakçıların, zenginliğin yozlaştırıcı eylemi olarak adlandırdıkları şeye rağmen, kimi zenginler hâlâ, iyi ve kötü eylemlerinin hesabını, gelir ve giderlerinin hesabını tutarken gösterdiği aynı titizlikle tutan ve ayrıca, mesleğini icra ederken geliştirdiği vazife duygusunu özel yaşamına da aktaran bir tüccar gibi davranmaktadırlar.

[20] *Levellers* yani düzleyiciler, İngiltere'de İç Savaşlar ve *Commonwealth* döneminde, cumhuriyetçi ve demokratik bir hizip üyesi. *Leveller* ismi, insanların arazilerini düzlemeyi arzulayan bu hareketin taraftarlarına hareketin muhalifleri tarafından takılmıştır -Türkçeye çevirenin notu.

[21] *Diggers* yani kazıcılar, 1649 ve 1650 yıllarında İngiltere'de ortaya çıkan ve Gerrard Winstanley ile William Everard tarafından yönetilen herhangi bir ziraî komünist gruba verilen isim. Bu kazıcılar, iç savaşın Kral 1. Charles'a ve büyük toprak sahiplerine karşı yürütüldüğünü ve kral idam edildiğine göre toprakların yetiştirilmek üzere yoksul halk arasında paylaşılması gerektiğini savunuyorlardı -Türkçeye çevirenin notu.

²² *Religion and the Rise of Capitalism* [Din ve Kapitalizmin Yükselişi], Londra, 1926. Fransızca çevirisi: *La Religion et l'essor du capitalisme*, 1951, Paris: M.Rivière.

Bu ahlaka tabi olan çevrelerde riayet edilen, bireyci saik diye adlandırılabileceğimiz şeydir. Bir toplum, bireycilik temeli üzerinde nasıl inşa edilmiş olabilir? Birey nasıl en üstün değer, mutlak değer olarak kabul edilebilmiştir ve ahlaka en aykırı bencilliğin kaynağı gibi görünen bu inanıştan bir ahlak nasıl çıkarılabilmıştır? Bunun nedeni, bu inanışın şu veya bu şekilde dinî bir biçim almış olmasıdır. Gerçekten de yine Max Weber, Amerika'ya yaptığı bir seyahatin ardından, artık kısmen lâikleşmiş; yani yeri, belirli bir saygınlık ve itibar derecesi elde etmek için üyesi olunması gereken kulüp ve cemiyetler tarafından doldurulan eski mezhep örgütlenmesine dair burada bulduğu kalıntıları betimliyordu. Yalnızca dindar insanlar arasında, çömezlik koşullarıyla ve sürekli bir kontrole tabi bir tutum vasıtasıyla, hak yolunda olanların gerçekten bir parçası olduğunu kanıtlama mecburiyetiyle oluşan mezhep, kapitalist örgütlenmenin ruhunu oluşturan çileci niteliklerin ve bireyci düşüncenin köklenebildiği ve gelişebildiği bir toprak gibi olmuştur. "Orta Çağ'da, bir lonca üyesinin haddinden fazla zenginleşmesi lonca ruhu üzerinde çözücü bir madde etkisi yaparken, Baptistler^[23] ya da Quakerler^[24] arasında bir 'kardeş'in başarısı, yasal yollardan elde edildiği müddetçe, onun hidayet durumunun bir ispatıydı ve mezhebin başarı şansını da artırıyordu."²⁵

Her hâlükârda, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren, bu yeni

[23] Baptistler ya da Vaftizciler, Protestanların büyük bir kısmının temel inanışlarını paylaştıkları ancak yalnızca müminlerin vaftiz edilmesini ve bu işlemin de su dökme ya da serpme yoluyla değil suya batırma yoluyla yapılması gerektiğini savunan Protestan grubu -Türkçeye çevirenin notu.

[24] Quakerler (Titreyenler) ya da diğer bir adıyla *Friends* (Arkadaşlar), İngiltere İç Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan, Kutsal Ruh'un rehberliğini vurgulayan, haricî ritüelleri ve kendi kendini yetkilendirmiş bir bakanlığı reddeden ve barışçıl bir geleneği benimseyen bir Hristiyan grup. Adını, mezhebin kurucusu George Fox'un 1650 yılında dine karşı saygısızlıkla suçlanarak çıkartıldığı bir İngiliz mahkemesinde sarf ettiği "Tanrı'nın sözü önünde titre." cümlesinden almaktadır -Türkçeye çevirenin notu.

²⁵ 1906 yılında yayımlanan bu makale aynı zamanda *Religionssociologie* [Din Sosyolojisi] (cilt 1, ss.207-236) isimli eserinde de *Les sectes protestantes et l'esprit du capitalisme* [Protestan mezhepler ve kapitalizmin ruhu] başlığı altında yeniden yer almıştır.

ahlak varlığını artık kendiliğinden sürdürüyor gibidir. Ayrıca, Protestan bireyciliğe muhalif Katolik çevrelerin içine de girmiştir. Elbette, oralarda birtakım direnişlerle karşılaşmıştır. Geleneksel olarak, tıpkı kötülerini iyilerin karşısına koyarken yaptığı gibi, zenginleri yoksulların ya da en azından günaha daha yatkın olanları, yoksulluklarının onları çok sayıda günah eğiliminden koruyanların karşıtı olarak gören Katolik Kilise, bununla birlikte, sanayici ile tüccarın faaliyetinin değersiz olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Rahip Croiset, on sekizinci yüzyılın ortasında, iş adamlarının büyük çoğunluğunun endişe içinde kıvranan varlıklarından söz ederken şöyle der: "Tanrı'nın en büyük hizmetkârlarının manastırda ve çölde sürdükleri yaşamdan daha zor, daha zahmetli ve onun kadar nefis körelten bir yaşam". Bunlar çilecilerdir ve onları dünyanın zevklerinden vazgeçmeye iten nedenler ne olursa olsun, kendilerine dayattıkları "rahat-sızlık veren gayret" ve çalışmalarında gösterdikleri bir inat, çalışmayan dünyevilere kıyasla iman bakımından onlara birtakım kazanımlar sağlıyor olmalı gibi görünmektedir. Çünkü, bu şekilde çalışarak, kendilerince ilahî düzene uyum sağlıyor; aylak ve zevkine düşkün dünya insanının hâlâ görmezden gelmek istiyor gibi görüldüğü ilk günahın kefareti ödüyor gibidirler.²⁶

Bununla birlikte, zenginliğini ve bu zenginliği elde etmek için gösterilen gayretleri meşrulaştırmak için aslında tek bir yol vardır: sevaplar, sadaka ve hayırseverlik. Kilise, göz ardı edemediği kapitalizme nihayetinde iyi kötü razı olmuştur ancak kökeninde kendisine muhalif olan eski topluma bağlı kalmıştır.

Nietzsche²⁷, bir yazısında, dinî yaşamın her şeyden önce çok miktarda boş zamanın mevcudiyetini farz ettiğini ve boş zamanları işgal eden emekçi faaliyetin nesillerdir insanların içindeki dinî içgüdüyü yavaş yavaş yok ettiği, işi başından

²⁶ Bernard Groethuysen, *Origines de l'esprit bourgeois en France. I. l'Église et la Bourgeoisie* [Fransa'da burjuva ruhunun kökenleri, I. Kilise ve Burjuvazi], 1927, s. 243.

²⁷ *Jenseits von Gut und Böse* [İyinin ve Kötünün Ötesinde], 3. Bölüm, s. 758.

aşkın toplumlarımızdaki insanların büyük bir kısmının, dinin artık neye yaradığını bilmediğini ve varlığını belleklerine derin bir şaşkınlıkla kaydetmekle yetindiklerini belirmiştir: "İşleriyle ve zevkleriyle meşgul oldukları için, artık ona [dine] ayıracak zamanları yoktur, üstelik bir işin mi yoksa bir zevkin mi söz konusu olduğunu da pek iyi bilememektedirler". Gerçekten de dinin, tüccarlar, sanayiciler ve iş adamları üzerinde hâlâ sahip olduğu etki ne olursa olsun, çalışmalarının ve gayretlerinin saikinin genellikle dinî olmadığını söyleyebiliriz. Öyleyse, bu saik nedir?

Burada şüphesiz, modern ekonomik düzenin, yalnızca var olması nedeniyle, başta yönetim işlevlerini yerine getirenler olmak üzere üretim aktörlerinin itaat etmek zorunda oldukları kolektif temsiller bütününe tesis ettiğini ve sürdürdüğünü görmek gerekir. İçlerinden bazıları, endüstriyel örgütlenme içinde bulundukları konumlarda, en azından yerine getirecekleri bir iş olduğunu ve birtakım sorumluluklar taşıdıklarını hissetmektedirler. Dolayısıyla; verasetin, talihin ve koşulların onları yükselttiği toplumsal sınıfı, gayretlerinin niteliği vasıtasıyla meşrulaştırmak istemeleri tabiidir.

Bireycilik duygusu, dâhil oldukları çevrenin üzerlerinde uyguladığı baskının sonucu olsa bile, görevlerini ve yazgılarını yerine getirdiklerinin hakkını bilhassa kendilerine teslim etmek istemektedirler. Bu saik, ilk sırayı başkalarının fikri aldığı anda, daha toplumsal bir biçim almaktadır. Yüksek bir sınıfın üyeleri olarak, "burjuvazi"nin, (tıpkı soyluluk gibi) yükümlü kıldığını düşünmektedirler. Ve diğerlerine, bu sınıfın bir parçası olmaya layık olduklarının ispatını sunmayı istemektedirler. Burjuva saygınlığı kaygısı onlara, içinde bulundukları çevrede olağan olan ahlak kurallarına göre hareket etmelerini buyurmaktadır. Söz konusu çevrede, kişinin, bizzat sınıfın prestijinin dayandığı teamüllere ve geleneklere uyduğu takdirde, servetini artırmak için elinden geleni yapması gerektiği kabul görür.

Bununla birlikte; toplum ve bilhassa burjuva dünyası dönüşüm geçirirken ticaret, sanayi ve ekonomik yöntem ve örgütlenmeler de çeşitli değişikliklere uğramıştır. Orta Çağ'da bile, loncalar, kent içinde ticaret ve sanayiye bir düzene bağlı-

yor olsalar dahi farklı kentsel piyasaları birbirlerine bağlamakla meşgul olan yabancılara kendi teamüllerini ya da ahlaklarını dayatamıyorlardı. Her dönemde, kâr getiren geleneksel yöntemler ve modern diyebileceğimiz başka yöntemler de mevcuttur. Özellikle, tüm ekonomik dönüşüm dönemlerinde, ilk olarak kendilerinin kullanıma sundukları yöntemler aracılığıyla zenginleşen yeni burjuvazi tabakaları ortaya çıkmaktadır.²⁸

Öte yandan, biraz gelişmiş her toplumda, üreticilerin ve tüccarların faaliyetinin uzun zamandır belirlenmiş olan çerçeveler dâhilinde icra olduğu bölgeler ile, çerçevelerin yeni olduğu ve durmaksızın değiştiği bölgeler ayırt edilebilir: borsa ve finans çevreleri, yeni sanayi ve ticaretler yahut eski sanayi topluluklarının ve ortaklıklarının aldığı yeni biçimler.²⁹

Oysa, bu yeni tip tüccarlar ve sanayiciler, geleneksel burjuva anlayışlarının hâkim olmadığı çevrelerden aldıkları fikirleri ve alışkanlıkları da beraberlerinde getirirler. Söz konusu çevreler, her tür yerden gelen insanların, âdeta tarafsız bir arazide gibi, buluştukları sanatçı toplulukları; siyasi gruplar; tiyatro, borsa, gazete ve spor dünyaları; yabancı ve kozmopolit gruplar; daha karışık ve açık topluluklardır. İki tüccar ve iş adamı tipinin hayli canlı bir tezat gösterdiği dönüşmekte olan bir ekonomik toplumun sadık bir aynası olan Balzac romanlarını ele alalım. Ya da Louis-Phillippe'in hükümdarlığının başında, burjuva mesleklerine giren o Saint-Simon'cu sanayicileri düşünelim. Onların düşünceleri; ilk demir yollarını tesis

²⁸ François Simiand, *Cours d'économie politique* [İktisadi politika dersleri], 2, 1928-1929, s. 478: 16 ve 17. yüzyıllardan itibaren İspanya, Portekiz ve Hollanda'da, Orta Çağ burjuva sınıflarının büyük yükselişleri. İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin yükselişi, Victoria dönemi (19. Yüzyılın sonuna doğru İngiliz burjuvasının Schillze-Gävernitz tarafından çizilen portresi), 19. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar olan dönem, savaş ve savaş sonrası dönemleri.

²⁹ Henri Sombart burada, (loncaların ve idari kurumların dışında tutulan, her yerde yabancı olarak görülen ve bu suretle, kendilerine özgü bir ticari ahlak geliştiren) Yahudiler'in eski rejim dönemindeki özel durumlarını ve ekonomik faaliyet biçimlerini açıklamaktadır: *Die Juden und das Wirtschaftsleben* [Yahudiler ve iktisadi hayat], 1911, Leipzig. Fransızca çevirisi: *Les juifs et la vie économique*, 1923, Paris. Eser hakkındaki raporumuz için bakınız: *Année sociologique*, 1913, 12, s. 623.

etmeden, reklamı ve tanıtımı finansal olarak düzenlemeden, uluslararası kanallar inşa etmeden, büyük kentlerdeki bina ve araziler üzerinde spekülasyon yapmadan ve bankaları geliştirmeden önce, filozoflar, bilginler, sanatçılar ve hatta işçi sınıflarının temsilcileriyle görüşe görüşe, dönemin batı dünyasından daha gelişmiş ve şüphesiz daha geniş bir toplum tipine karşılık veren geniş projelere, karmaşık yöntemlere almıştır.³⁰

Bu yeni tip burjuvalar, geleneksel burjuva toplumundan daha farklı ve daha açık bir ortamda şekillenmişlerdir. Bu ortamdaki ahlaki anlayışlar da farklıdır. Burada insanlar; gösterdikleri gayret, ticaret ve iş faaliyetlerindeki inat, dürüstlük ve bireysel tutum niteliklerinden ziyade, genişlemiş ve daimî bir yenilenme içindeki bir sınıfta geliştiği şekliyle toplumsal akıllarına göre değerlendirilir ve takdir edilirler. Söz konusu sınıfın içinde insan, kolektif gerçeklik anlayışına sahip olduğu; geleneklere ve kurumlara, onların dönüşüm ritimlerine göre uyum sağlayabildiği ölçüde saygınlık kazanır.

Böylelikle yeni bir müteşebbis kavramı doğar. Bu; teşebbüsü kendine ait bir şey gibi gören, üretici aktörleri ve aynı zamanda tüketicileri, müşteri kitlesini kendi gayelerine tabi kılan güçlü bir şahsiyet değil, daha ziyade; önemli bir toplumsal işlevle yükümlü olan, bunun bilincine varan ve işlevine bağlı olan, teşebbüs ile bütünleşen ve kendini onunla özdeşleştirmeye çalışan bir kişidir.

Nihayetinde; endüstriyel ya da ticari başarı, liderlerde, az çok pitoresk biçimlerde dışa vurulabilen fakat temel olarak ekonomik düzlemde tarımlanmış olması gereken çok özel nitelikler bulunmasını gerektirir: bir teşebbüsün farklı unsurlarını koordine etme, onun genel yönelimini temin etme, başka teşebbüsler ile ve genel olarak iş çevresiyle olan ilişkilerini kavrama melekesi. Ancak bu, müteşebbisin, çıkar güden saik-

³⁰ Saint-Simon'cu okulda bugüne kadar süren etkisi hakkında bakınız: Georges Weill, 1896, *Le système de la Méditerranée* [Akdeniz sistemi] Paris, ss. 112-113, S Charléty, 1896, *L'Histoire du Saint-Simonisme* [Saint-Simon'culuğun tarihi] eseri içinde Afrika'daki Saint-Simon'cular hakkındaki beşinci bölüm ile Louis-Philippe hükümdarlığı altındaki Saint-Simon'cular hakkındaki yedinci bölüm.

lerinin yoğunluğu ne olursa olsun, gayri şahsi bir işlevi temsil eden kolektif bir kişi olarak düşündüğünü ve hareket ettiğini farz eder. Ayrıca, bu bakımdan, eski tip özel teşebbüs ile -ya bir kartele veya konsorsiyuma bağlı bir şirketin ya da kamu mahiyetinin daha belirgin ve önemli olduğu bir şirket tipinin-modern işletme arasında yalnızca tek bir derece ve karmaşıklık farkı bulunmaktadır.

Sombart'ın da söylediği gibi "modern, yani ekonominin kapitalist yöneliminin gerektirdiklerine karşılık veren bir teşebbüsün içinde ruha yer yok" mudur? Sombart, Henri Ford'un şu sözünü tekrarlar: "Devasa bir teşebbüs, insani olmak için fazla büyüktür. Teşebbüs büyüdüğü ölçüde, kişilikleri bastırır. Büyük bir teşebbüste, işverenin ve işçinin bireyselliği kitlenin içinde kaybolur". Başka bir ifadeyle, teşebbüs dâhilindeki akılcılaşma ve bilimsel yöntemler, yavaş yavaş akıl (yani soyut hesaplama) ile ikame edilmiş ve teşebbüsü, insani niteliğinden uzaklaştırmıştır. Sombart, eski tip müteşebbisin bireysel şahsiyeti ile, müteşebbisi olduğu kadar işçiyi de yalnızca bir çarka indirgeyen, soyut ve teknik aklın eseri modern teşebbüsü birbirlerinin karşıtı olarak görmektedir.³¹

Ancak bir teşebbüs, neredeyse asla sadece bir mekanizma değildir. Şüphesiz, geçmişte ve sıklıkla bugün hâlâ, onu bir nevi şahsi varlık yapan şeyi kısmen başındaki liderden almaktadır. Fakat, bir yaşam ve onu yönetene dayatılan bir nevi hususi bilinç elde etmeyi istemektedir.

François Simiand, modern anonim şirketlerin, sermayelerini telafi etmek suretiyle artık hissedarlara bağımlı olmamayı başardıklarında, sanki kendi kendilerinin sahipleriymiş gibi devam ettiklerini saptamıştır. "Bu gelişme noktasında" diye ekler, "böylesi bir şirket özel mahiyetli adeta kolektif bir varlık gibidir ancak aslında, aynı zamanda kişilerden bağımsız olma ve kişilerinkinden ayrı, sürekli bir yaşama sahip olma mahiyetine de sahip olan, yerel idareler ve devletler gibi ka-

³¹ Bu hususta şu makalemize bakınız: "Revue critique des travaux sur l'évolution récente du 'capitalisme'" ["Kapitalizm'in yakın dönemdeki gelişimi hakkındaki çalışmaların eleştirel değerlendirilmesi], *Annales sociologiques* içinde, 1934, seri D, cüz 1, ss. 141 ve devamı.

mu mahiyetli kolektif varlıklara benzemektedir. Hatta, bu teşebbüsün ekseriyetle, özgünleşen, farklılaşan ve içlerinde, teşebbüsün varlık nedenini gördüğümüz icraatlar gerçekleştirmekle uğraşan bir tür ruhu meydana getirmeyi ya da ona sahip olmayı başardığını da söyleyebiliriz”.

Elbette böyle bir mahiyet, ancak çok gelişmiş ve farklılaşmış endüstriyel kuruluşlarda bütünüyle açığa çıkar. Fakat, öyle görünüyor ki; daha örtük biçimler olarak gelişimin tüm aşamalarında bulunur. Ekonomik başarı, her şeyden önce liderin, kendisi de kolektif bir varlık olan teşebbüsüyle özdeşleşme ve onun ruhu ile dolma melekesine sahip olduğunu farz eder ve daima öyle farz etmek zorunda olmuştur.

Elbette, burjuvazinin içinde gerçek toplumsal niteliklerin ve hatta üyeleri arasında basit bir yardımlaşma ruhunun gelişiminin önünde engeller olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni, öncelikle, bu sınıfın, gelirlerinin muhafaza edilmesi ve artırılması amacıyla, aynı örgütlenme tiplerine başvurmak için fazla farklı koşulların içinde bulunan birkaç büyük kategoriye ayrılıyor olmasıdır.

Yüksek rütbeli memurlar, kanunlar tarafından belirlenen bir gelire sahiptirler. Liberal mesleklerde ise, doktorların, avukatların, vs. ücretleri burjuva çevrelerinde yürürlükte olan teamüle göre belirlenmektedir. Her iki kategoride de örgütlenmeler bulunur ancak bunlar, her bir mesleğin çerçevesiyle sınırlıdır ve daha genel bir sınıf duygusuyla esinlenmezler.³²

Sanayicilere ve tüccarlara gelince; kanunlar onların işveren sendikaları kurma imkânını öngörmektedir. Bu tür sendikalar tesis edilmiştir. Öte yandan; modern sanayi ve ticaret alanlarında, aynı sanayiye, aynı sanayi koluna ait teşebbüsleri ulusal ve hatta uluslararası kuruluşlar, ticaret birlikleri, karteller, vb. çerçevesinde bir araya getirmeye yönelik dikkate şayan bir eğilim vardır. Hatta, bu türden sendikalar ve ortaklaşmalar arasında, daha geniş birlikler, federasyonlar kurulmaktadır. Ancak, böyle endüstriyel toplulukların temel gayesi özellikle üretimi teşvik etmek ve ulusal ve uluslararası piyasaları

³² *L'Apogée du capitalisme*, a.g.e., 3. kısım, "La déshumanisation de l'entreprise" [İşletmenin insandışılaştırılması], cilt 2, s. 409.

genişletmek ve düzenlemektir. Kazançların dağılımlı ya da belirlenmesi düzleminde değil, bilhassa üretim düzleminde tesis olmaktadır. Bunun nedeni, sanayicilerin ve tüccarların kazançlarının, her bir teşebbüsün hususi gayretinin ve koşullarının sonucunda doğan k rlar olması ve bunların kolektif kurallarla belirlenemez olmalarıdır. Öyleyse, burjuvazinin ayrıldığı kategoriler arasında bir örgütlenme ortaklığı yoktur çünkü her kategori, üyelerinin durumunu muhafaza etmek ve yükseltmek için farklı yöntemlere başvurmaktadır.

Bu kategorilerin her birine, çok güçlü bir rekabet ortamının hâkim olduğunu da ekleyelim. Bir memur, hiyerarşının en yüksek seviyelerine yükselmeyi, bir doktor müşteri kitle-sini nicel ve nitel bakımdan iyileştirmeyi ve bir müteşebbis pazarlarını genişletmeyi ve k rını artırmayı kendi gayreti ve talihi sayesinde başarır. Elbette, modern endüstriyel rejimin temelinde yer alan bu bireycilik, az çok, bu sınıfın tarihinde ayırt edebildiğimiz evrelere göre gelişmiştir. Eski rejimin sonunda, doğmakta olan burjuva sınıfı soylulara karşı öncelikle yüksek mahkemelerde ve onların etrafında, *Tiers  tat*'da^[33] ve onun oluşumunu hazırlayan meclislerde, devrimci meclislerde örgütlenmiştir. Daha sonra, hakları tarınan ve tam bir büyüme evresine giren burjuva sınıfı, bu atılımının kendisinde yeterli bir birlik ilkesi ve eksiksiz özgürlüğün ve  yeleri arasında hiçbir geleneksel bağın bulunmayışının içinde de y k-selişi için gerekli koşulu bulmuştur. Birkaç on yıldır, rekabetten elde ettiği faydalardan ziyade dezavantajlara karşı daha duyarlı olan burjuvazi, yeniden örgütlenmeye çalışmaktadır. Ancak ortaklaşma ruhuyla burjuva ruhu arasında örtük bir çelişki mevcuttur. Bu sınıfta, toplumun içinde sahip olduğu role ve işleve dair bir fikir, ortak bir anlayış eksiktir.

Bununla beraber; mühendislere, iş adamlarına seslenen ve liberalizmin sonunun geldiğini ilân eden büyük bir sanayiciyi dinleyelim: "Eğer düzen değişmek mecburiyetindeyse, onu değiştirecek, bu değişime  n ayak olacak olanlar, farklı dere-

[33] *   nc  Tabaka*: Fransa'da Eski Rejim döneminde soylu ve ruhban sınıflarına mensup olmayan burjuva, zanaatkâr, işçi ve köylüler gibi tüm insanların oluşturduğu toplumsal tabakaya verilen ad -Türkçeye  evirenin notu.

celerde liderler olan bizler olmalıyız... Araştırma, tüm alanlardaki problemleri, devlet onları üstlenmeden önce, kolektif düşünce ve uzlaşma vasıtasıyla çözmeye yönelmelidir... Liberalizm bize çok sayıda kötü alışkanlık kazandırmıştır. Benicilliği kutsallaştırmıştır... Şu ana kadar belirli bir ittifak geliştirdi ancak bu, yalnızca bir savunma, sadece kazançları artırmaya ya da kayıpları azaltmaya yönelik duyarlı fedakarlıklardan yoksun bir ortaklaşma olarak kavrandı... Birtakım şahsi sorunları çözdü; genel sorunları ise askıda tutuyor... Gerekli olan, kamu menfaati için uzlaşmadır... Toplumsal sınıflar fikrini ve gerçekliğini, eğitim ve herkesin en iyi pozisyonlara erişimi yoluyla yavaş yavaş ortadan kaldırmamız gerekmektedir. Hepimiz, halkmışız gibi düşünmeliyiz.”³⁴

Bu, yalnız kalmış bir ses değildir. Toplumsal bilincin artık sanayi liderlerinin ve burjuvazinin bir kısmı üzerinde belirli bir etkisi bulunmaktadır. Saint-Simon’un yorumladığı anlamıyla bir “üreticiler” sınıfı, işlevinin toplumsal mahiyetinin bilincine varacak bir -Auguste Comte’un ifadelerini izlemek istersek- geçici liderler sınıfı, ancak genel menfaat kavramının etrafında şekillenebilir.

³⁴ François Simiand, *Cours d’économie politique* [İktisadi politika dersleri], 1930-1931, s.572

IV

Kentsel Çevreler ve Endüstriyel Medeniyet

II. Kısım

Büyük Sanayi İşçileri

Fransa'da, endüstriyel ve tecimsel nüfus (işverenler, çalışanlar, işçiler) – (kendi hesaplarına ya da başkalarının hesabına çalışan kişiler), tüm çalışan nüfusun %50'sine yaklaşmaktadır (%49'luk bu oranın iş sahalarına göre dağılımı şudur: sanayi alanında %38 ve ticaret alanında %11). Bu veriler, 1921 nüfus sayımına aittir. Öncelikle sanayi alanına bakalım. Bu %38'in yaklaşık beşte dördünün, nüfus sayımı kategorisi bakımından işçilerden yani başka birinin hesabına çalışan ve ayrıca manüel bir işle uğraşan kişilerden oluştuğunu hesap edebiliriz ki, bu da onların, çalışan nüfusun tamamının neredeyse üçte birini meydana getirdiklerini gösterir.

Büyük sanayi işçilerini (teşebbüs başına beş ve üzeri kişi) sanayi işçilerinin tamamına nazaran ayrı biçimde ele alalım: Geçen yüzyılın ortasında %32 olan bu oranın (geçmişte ise büyük ölçüde daha düşüktür) daha sonra %50'ye ulaştığını ancak bu oranın üzerine çıkmadığını görüyoruz. Belirli bir müessesede çalışan işçi, en karakteristik işçi kategorisini ve nüfusun altıda birini teşkil etmektedir.¹ Bu kategori bilhassa,

¹ Bkz. *Villes et Campagnes*, a.g.e., s. 130 (Pierre Coutin'in raporu): "1936 yılında, endüstriyel müesseselerde çalışan 4.368.598 maaşlı çalışanın (zirai işçi sayısı ise 1.200.000'dir), 941.941'i (yani %21,6'sı) 1 ila 10 maaşlı çalışanlı müesseselerde, 1.251.478'i (yani %28,6'sı) 11 ila 100 maaşlı çalışanlı müesseselerde; 1.043.752'si (yani %23,9'u) 101 ila 500 maaşlı çalışanlı müesseselerde; 1.131.427'si (yani %25,9'u) bünyesinde 500'den fazla maaşlı çalışan barındı-

kimya sanayinde, metalürjide, maden ocakları ile maden sanayinde çalışan işçilerin neredeyse tamamını ve aynı zamanda toprak düzleştirme işlerinde, inşaat alanında, tekstil sanayinde, demir çelik sanayinde çalışan işçilerin büyük bir kısmını kapsamaktadır.²

İster daha sınırlı bir kategori teşkil eden büyük sanayi işçilerini ya da genel anlamda işçileri ele alalım, bunların, hatırı sayılır ve üstelik görece istikrarlı bir önem arz eden topluluklar olduklarını görürüz. Şüphesiz sandığımızdan daha ciddi ekonomik dalgalanma dönemlerinden geçen işçi sınıfının büyümesi, yarın yüzyıldır, (bir refah döneminden diğerine) benzer iktisadi koşullar altında yaklaşık olarak aynı kalmaktadır.

Bu sayılar bize, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda henüz yeni var olmaya başlayan bu sınıfın, modern medeniyet dâhilinde nasıl büyüdüğüne dair bir fikir vermektedir. Gerçekten de korporatif düzende zanaatkârlar, ustalardan ve büyük bir kısmının sırası gelince usta olacağı kesin olan kalfalardan meydana geliyordu. Günümüzde ise, yine Simiand nüfus sayımı neticelerinden yola çıkarak, nüfusun farklı kategorilerine göre yaş dağılımına dair şunu söylemektedir: Fransa'da, her gruptan 100 aktif kişi içinde, tüm hayatları boyunca müessese işçisi yani tam deyişiyle, dar anlamıyla işçi olarak kalacak olanların miktarı ziraat alanında 1901 yılında yalnızca

ran müesseselerde çalışmaktaydı." Son üç sayıyı topladığımızda, gerçekten de çalışan nüfusun neredeyse altıda birine ulaşıyor olmamız da dikkate şayanıdır -Editörün notu.

² François Simiand, *Cours d'économie politique* [İktisadi politika dersleri], 1928-1929, 2. yıl, ss. 448-450. Başka ülkelerle ilgili de şunu ekleyelim: Zirai nüfusun, Fransa'da olduğu gibi, %40'a yakın olduğu Norveç, Çekoslovakya, İsveç ve Danimarka'da endüstriyel alanda çalışan işçilerin oranı daha düşük; İngiltere, İskoçya ve Belçika'da çok daha yüksek ve Hollanda, Almanya ve İsviçre'de bu iki oranın arasındadır. Öte yandan; Yunanistan, İzlanda, İtalya, Portekiz ve Macaristan gibi zirai nüfusun oranının çok daha yüksek olduğu ülkelerde söz konusu oran önemli ölçüde düşüktür. 1927 yılında, SSCB'nin zirai nüfusunun oranı %87 idi. Sanayi alanında, işçilerin oranı endüstriyel nüfusun %41'ini oluşturmuyordu ancak toplam aktif nüfusun %5'inden azına tekabül ediyordu. ABD'de, endüstriyel nüfusun oranı 1920 yılında %44'ü aşıyordu (bu oran 1910 yılında %40'tı) ve zirai nüfusun oranı %33'tü. Avustralya ve Arjantin için de benzer oranlar söz konusudur.

10, sanayi alanında ise 40 ve 1921 yılında 43 kişidir. Eğer buna evde çalışan işçileri, (devamlı olarak aynı işveren için çalışmayan) düzensiz işçileri, bağımsız yarı mamul imalatçıları ile üreticilerini de katarsak; tüm hayatları boyunca işçi olarak kalanların oranının ziraat alanında 1901 yılında %30, 1921 yılında %20, sanayi alanında 1901 yılında %60 ve 1921 yılında %66 olduğunu görürüz. Böylelikle, işçilerin ortalama %60 ilâ 65'i tüm hayatları boyunca işçi olarak kalacaklardır; yani yalnızca işin görülmesiyle meşgul olacak ve işverenin üstleneceği yönetim, kontrol, ham madde alımı, satış, kredi, vb. işlemlerde hiçbir katkıları olmayacaktır.³

O halde, eskiden köylü çevrelerinde hayli sık rastlanan kendi hesabına çalışma, kendi teşebbüsüne ya da işine sahip olma, hiçbir bağımlılık durumunda bulunmama arzusunun; üyelerinin küçük bir dükkânı, küçük bir ev atölyesini, küçük bir mağazayı geniş atölyeler ile şantiyelere, büyük fabrikalara, büyük sanayiye tercih etmelerini sağlayacak kadar kuvvetli bir biçimde, işçi sınıfının yalnızca sınırlı bir kısmı tarafından hissedileceğini ön görebiliriz.

Yine Simiand tarafından gerçekleştirilen yöntemli araştırmaların neticelerinin gösterdiği üzere, fiyatların düştüğü ya da istikrar kazandığı ve gelirlerin azaldığı zamanlara kıyasla ekonomik refah dönemlerinde, işçi sınıfından bağımsız çalışan sınıfa geçişlerin arttığını görüyoruz: "Toplam değerler ve aynı zamanda üretim miktarları bakımından büyük gelişme ve bilhassa da fiyatların kuvvetli artışı safhalarıyla birlikte, tam anlamıyla işçilerin ve büyük sanayi işçilerinin oranının pek bir yükseliş göstermediğini görüyoruz. Ancak, değerlerin kısıtlandığı ya da en azından zayıfladığı fakat miktarların arttığı ve fiyatların düştüğü safhalarda, büyük işletmelerde çalışanlar başta olmak üzere işçilerin oranı daha fazla artmaktadır".⁴ Bunun nedeni, vaziyet elverişli olduğu zaman, kredi kolaylıklarının ortaya çıkması ve satışların teminat altına alınmasıyla büyük teşebbüsler kadar küçük ve orta ölçekli teşebbüslerin yani her şeyin gelişmesidir.

³ François Simiand, *a.g.e.*, s. 454 (toplumsal mevkînin sürekliliği – özgün ve daha önce denenmesi mümkün olmayan bir araştırma).

⁴ *A.g.e.*, s. 451.

Kriz döneminde ise durum farklıdır. O zaman, çok sayıda zanaatkâr fabrikada çalışmak mecburiyetinde kalır (bir hayli nitelikli işçiler oldukları için işsizliğe rağmen iş bulurlar) ve bizzat işçiler de bağımsız çalışanların dönemin koşullarından ne kadar çok çektiklerini gördükleri için kendi hesaplarına çalışmaya asla meyletmezler. Elbette, işçi kendi efendisi olmayı tercih eder ve fırsatlar çoğaldıkça, gözünün önündeki başarılı örnekler onu cesaretlendirdikçe, bir “iş” sahibi olmaya çalışır. Ancak çoğu zaman, ciddi risk ve ağır bir sorumluluk olasılıkları ile ona düzenli olarak hayatını idame ettirme ve ailesine bakma imkânlarını veren bir durumun güvencesini tartıştığında güvence, bağımsızlık zevkinden üstün gelir.

Maden ocaklarında toplanan, makinelerin etrafında ekip-ler halinde bir araya gelen işçiler, bir disipline tabi gruplar gibi görünmektedirler. Emirleri icra ederler ancak komut veremezler. Üretimin teknik düzenine ve evleviyetle, fiyatların belirlenmesine ve teşebbüsün iktisadi işleyişine yönelik bütün kararlar, onların dışında alınmaktadır. Şüphesiz onlara, hangi belirli mesleği icra edeceklerine ve hangi sanayi alanında çalışmak istediklerine dair belirli ölçüde bir seçme hakkı tanınmaktadır. Her insan, şahsi niteliklerini ve melekelerini en iyi şekilde kullanılabileceği bir işle uğraşmayı arzu eder. Mesleki yönlendirmenin ilkesi budur. Fakat, bir yandan, bu yöntemler şu ana kadar hayli kusurlu ve belirsiz olmuşlardır. Öte yandan, sanayinin bizatihi koşullarını karşılarında bulmaktadırlar. İşleri, iş gücünün kabiliyetlerine ve zevklerine uydurmak mümkün değildir. Daha ziyade, iş gücü mevcut işlere uyum sağlamalıdır. Kalıtım, daha kesin bir ifadeyle söylemek gerekirse ebeveynlerin örnek olması, netice itibarıyla meslek tercihinde sınırlı bir rol oynamaktadır. Bu noktada tespit ettiğimiz şey işçinin, bilhassa içinde bulunduğu şartlardan esinleniyor olduğudur.

Her ne olursa olsun, başta nitelikli işçiler olmak üzere işçiler belirli bir süredir bir mesleği icra ettiklerinde, onu değiştirmek istemezler. Sanayi Devrimi’nin başlarında, İngiltere’deki yün sanayi gibi eski sanayi alanlarının çok yavaş ilerlemiş olması bu şekilde açıklanabilir çünkü o dönemin işçileri, aynı meslekte kalmaya devam edebildikleri ölçüde düşük

ücretlerle yetiniyorlardı.⁵ Aynı zamanda, yakın dönemde işsiz kalan işçilerin, daha az saygın başka bir işe girmek suretiyle daha düşük bir toplumsal kategoriye düşüyor gibi görünmek yerine işsiz kategorisinde kalmayı tercih ettiklerini gördük. Bu nedenle ya da daha ziyade alışkanlık ve mesleki öz saygı gibi nedenlerle, bazı işçi çevrelerinde bir çeşit karakteristik atalet kudreti doğmaktadır.

Kendisini bir mesleğe adayan çalışan, en azından çalışmasının işleyişini ve ritmini bizzat ayarlama özgürlüğüne sahip midir? Öyle görünüyor ki, örneğin işin ücretlendirilme biçimlerine göre, işin mesaili ya da parça başı olmasına göre, çalışanın bu bakımdan vaziyeti aynı değildir. Parça başı işin işçiye iki özgürlük sağladığı düşünülebilir: kazancını artırma (ya da sınırlama) özgürlüğü ve gayretinin yoğunluğunu artırma (ya da artırmama ve hatta düşürme) özgürlüğü. İşçi, eğer isterse, daha fazla çalışabilir ve kazancını da gayreti oranında artırabilir.

Mesaili iş ise ona, aksine, bu özgürlüklerden yalnızca birini bırakır: kazancında bir değişiklik olmaksızın aynı süre içinde daha az ya da daha fazla çalışmak. Her halükârda işçi, her iki durumda da sarf ettiği çaba bakımından görece özgür olur.⁶

Ancak çok sayıda meslekte işçilerin parça başı işe muhalif oldukları bilinir ve bunun nedeni hayli aşikârdır. Ödeme mesai karşılığında yapıldığında, hiçbir şey işverene işçinin elinden gelen tüm gayreti gösterdiğini ispat etmez. İşveren, parça başı işi kurmak suretiyle, kazancını artırmak üzere tüm kuvvetini ortaya koyacak olan işçiye teşvik eder. Böyle bir deneyden sonra, işvereni, mesaili işi yeniden kurmaktan ve mümkün olduğu kabul edilen çalışma ritmini benimseyenleri işten çıkarmaktan ya da parça başı işi korumaya devam ederek, işçinin aldığı ödemenin mesaili çalıştığı zamanda aldığıyla aynı kalacak şekilde, ödemeyi parça başına indirgemekten alıko-

⁵ Paul Mantoux (1906) *La révolution industrielle au XVIIIème siècle. Essai sur les commencements de la grande industrie moderne en Angleterre* [18. Yüzyılda Sanayi Devrimi. İngiltere’de modern büyük sanayinin ilk dönemleri üzerine bir deneme.], Paris: Société de librairie et d’édition.

⁶ Maurice Halbwachs, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e., s. 105.

yacak bir şey yoktur. Bu suretle, mesaili işin ödemesi ile parça başı işin ödemesi arasında bu bakımdan pek bir fark bulunmaz. Mesaili işin ödemesi asgari bir çalışma yoğunluğu gerektirirken parça başı işin ödemesi, azami bir günlük çalışma gerektirir.

İşçi, bu şartlarda, çalışmasının işleyişini ve ritmini ayarlama özgürlüğüne sahip değildir. Bu işleyiş ve ritim, onun dışında belirlenmektedir. Hatta epey yakın bir dönemde çalışma alanına, yeni yöntemler, bilimsel organizasyon yöntemleri, Taylor yöntemi dâhil olmuştur. Bu yöntemler, azami verimi elde etmek amacıyla, işçilere nasıl ayrıntılı bir biçimde çalışacaklarını, hareketleri arasındaki duraklama sürelerinin ne olacağını, vs. göstermeye ehil ustabaşı ve puantörler eğitmeyi hedeflemektedir. Birtakım endüstriyel gereksinimlere karşılık veren bu yeni yöntemler, netice itibarıyla, işçilerin çalışmadaki şahsi girişimin payını azaltmaya gayret etmektedir.⁷

Şu ana kadar işçileri bireysel davranışları dâhilinde değerlendirdik. Fakat aslında, çalışanın hayatının en önemli koşullarının yani ücretinin tutarının ve bu ücret karşısında sundukları çalışma miktarının nasıl belirlendiğini açıklayan, işçi gruplarının, işverenler veya işveren grupları karşısındaki tutumları ve kolektif hareket tarzlarıdır. İş sözleşmesi yalnızca görünürde bireyseldir. İşçiler burada, gruplarının içinde doğan isteklere, geleneklere ve eğilimlere riayet etmektedirler. Davranışlarını düzenleyen saikler, kolektif biçimde ortaya çıkar.

Simiand bu bakış açısını benimseyerek, yüksek yoğunluktan düşük yoğunluğa doğru sıraladığı çok sayıda kolektif eğilimi birbirinden ayırt ediyordu:⁸ 1. Ayrı kazancı korumaya yönelik eğilim, 2. ayrı gayreti korumaya ya da başka

⁷ Bu hususta şu makalemize bakınız: "Matière et société" [Madde ve toplum], *Revue philosophique*, Temmuz-Ağustos 1920, ss. 98 ve devamı.

⁸ François Simiand (1932) *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie. Essai de théorie expérimentale du salaire* [Ücret, toplumsal evrim ve para. Ücret üzerine deneysel kuram denemesi], 3 cilt, 2. cilt, Paris: Librairie Félix Alcan, ss. 473 ve devamı. Aynı zamanda şu makalemize bakınız: "Une théorie expérimentale du salaire" [Maaş üzerine deneysel bir kuram], *Revue philosophique*, Kasım-Aralık 1932, s. 353.

bir deyişle, gayreti artırmamaya yönelik eğilim, 3. kazancı artırmaya yönelik eğilim ve 4. gayreti düşürmeye yönelik eğilim. Genel olarak birinci eğilimin ikinciden ve diğerlerinden, ikincinin de üçüncüden, vs. üstün geldiğini tespit ediyordu. Yani, örneğin, işçiler aynı kazancı muhafaza etmek için bazı durumlarda gayretlerini artırmayı kabul edebilirler ve gayretlerini artırmamak için (ancak gayretin artırılmasıyla mümkün olan) bir kazanç artışı fırsatından vazgeçebilirler, vs. Bu alandaki işçi davranışının temel belirleyenleri işte bunlardır ve şimdi onları sırasıyla inceleyebiliriz.⁹

1. *Aynı kazancı koruma eğilimi.* İşçilerin sahip oldukları bu temel gaye, bizzat ücret hareketinin neticesinde doğmuştur. Bu toplumsal hareketi, Fransa'da aşırı bir aşkın dönem boyunca; münavebeli ve uzun süreli büyüme, fiyat artışı, gelir artışı ve kısıtlanması, fiyat düşüşü, gelirlerin artışında duraklama ve hatta geçici düşüş dönemlerinde takip etmek mümkündür. Refah dönemlerinde, fiyatlar yükselirken fiyatlara göre belirlenen gelirlerin ve yalnızca işverenlerin kârlarının değil işçilerin ücretlerinin de arttığını görürüz. Bu durumun nedeni kolaylıkla anlaşılabilir.

Daha az anlaşılır görünen ise, bir kriz sonrasında fiyatlar düştüğünde vuku bulan durumdur. Böyle bir dönemde kârların ve fiyatların da düşmesi beklenebilir. Ancak, işverenler için de esas olan, kârlarını aynı düzeyde tutmaktır. Bu nedenle işçilerin ücretlerini azaltmaya gayret ederler ve ilk başlarda bunu kısmen başarırlar. Ancak, ücretler direnir. O halde, işverenler başka yöntemlere başvurmak zorunda kalırlar: İşçinin çalışmasından daha yüksek bir verim elde etmeye, teşebbüse teknik yenilikler getirmeye, maliyet fiyatlarına dair tüm unsurlar üzerinde daha sıkı bir kontrol uygulamaya gayret ederler. Gerçekten de bu dönemlerde işçi ücretleri belirli bir dengede kalır.

İşçi ücretinin toplamda artış gösterdiği tüm safhalarda, elde edilen artışların muhafaza edilmesini ve işçinin durumu-

⁹ Simiand, bu eğilimlerin birbirleriyle çatışması durumunda, işveren kategorisiyle işçi kategorisi arasından, iki kategoriden birinde daha üst mertebede bulunan eğiliminin diğer kategorideki daha ast mertebedekinin eğiliminden üstün geldiğini de ekliyordu.

nun genel anlamda iyileşmesini açıklayan budur. Ancak bu, işçilerin bazı anlarda, elde edilmiş imtiyazların yeniden sorgulanmasını engellemek üzere hatırı sayılır bir gayret göstermelerini gerektirir.

Bu eğilim nasıl açıklanır? Bunun nedeni, işçilerin aynı ihtiyaçları gidermeyi istemeleri midir? Öyle görünmektedir ki, böyle bir durumda savundukları şey, satın almak zorunda oldukları besin maddelerine ve ödemek zorunda oldukları hizmetleri düşünüyorlarmış gibi, reel ücret yani ücretin alım gücünden ziyade itibari ücret, yani ücretin parasal tutarıdır.¹⁰ Gerçekten de parasal temsillerin egemen olduğu bir iktisadi toplumda, işin para bakımından fiyatı ön plana çıkmaktadır. İşçilerin gözünde eriştikleri ücret yalnızca çalışmalarının değil, üretime dâhil olan insani varlıklarının değerinin de ne olduğunun kamuoyu tarafından tanınmasını sağlayarak, zaman içinde gerçekleştirmiş oldukları gelişmeleri ölçmektedir. Bu nedenle ihtiyaç hâlinde, şayet ücretlerinin seviyesinin korunmasının koşulu bu ise, daha büyük bir gayret göstermeyi kabul ederler. İşsizlik oranı yüksekken, daha düşük ücretlere çalışacak daha fazla işçiyi işe alarak bu oranın düşürülebileceği sanılabilir. Ancak çalışan işçiler bu duruma karşı çıkarlar. Meslek alanlarındaki işsizleri iş piyasasının uzağında tutmak için sendikaları aracılığıyla onlara ödenek bağlanmasını tercih ederler.

İşin, arz ve talep yasasına tabi herhangi bir mala dönüşmesini kabul etmek istemezler. İş sözleşmesinin diğerleri gibi ticari bir işlem olmadığını düşünürler. Ücretli çalışan, bir ürünü, satın aldığı bir ürünü satan tüccar gibi değildir çünkü o, iş gücünü satın almamıştır ve onun değerini saptamak için önünde, o ana dek parasal olarak belirlenmiş olan değerine başvurmadan başka kural yoktur. Sık sık bahsi geçen "eşit işe eşit ücret" ilkesi de buradan doğmuştur.

2. *Gayreti artırmama eğilimi.* Gayret yani kol işi için harcanan çaba, işçi hizmeti ödemesi ile ücret arasında kurulan ilişkinin unsurlarından biridir. Eğer işverenler ücreti değiştir-

¹⁰ A.g.e., 2. bölüm, s. 390 ve 1. bölüm, s. 156 (reel diye tabir edilen ücret ve itibari ücret)

meksizin iş gününün süresini artırırlarsa, tehlikeye giren yine işin fiyatı olur ve bu dolaylı yoldan düşürülebilir. İşçiler bu nedenle normal sürenin aşılmasını talep ederler.

Elbette, farklı ücret belirleme yöntemleri vasıtasıyla, işin, süre ve yoğunluk bakımından artırılmasını sağlamak mümkündür. Bunun için belirli bir verim ya da süreden itibaren kademeli prim sistemleri tatbik edilebilir. Ancak işçiler bu primlerin, her bir ek işin belirli bir andan itibaren onlar için temsil ettiği fedakârlığın kesin bir biçimde göz önüne alınmadan hesaplandığı hissine kapılırlar. Bu nedenle, ek bir ücret karşılığında olsa dahi, iş gününün uzatılması veya yukarıda bahsettiğimiz, genellikle işçiler arasında yarışmaya dayalı gerçek bir rekabet ortamı yaratmaktan ibaret olan bilimsel organizasyon yöntemleri vasıtasıyla verimi artırmak için tasarlanan şeylere, en azından kolektif olarak, prensipte karşı dururlar.

Daha büyük bir gayret göstermeyi kabul etmeleri için, alışlagelmiş ücretin düşürülmesi kaygısı ya da elverişli bir durumu tam anlamıyla değerlendirme gereksinimi (ABD’de yüksek ücretler döneminde görülen durum budur) gibi olağanüstü koşullar gerekmektedir. Sovyet Rusyası’nda, Stakanovizm adı verilen hareket yani endüstriyel işe aktarılan spor ruhu, bir rekor kırma kaygısı beş yıllık kalkınma planına karşılık veren özel koşullarla bağlantılıydı: hem toplumsal hem de siyasi bir ülküden esinlenen kolektif şevk ve özveri.¹¹ Ancak, bunun temelinde Taylorist sistemin farklı biçimdeki bir uygulaması olduğu söylenebilir. Taylor’un sistemde, en yetenekli birey (grup değil) seçimi genellikle ücret artışının çekiciliğiyle elde edilirken burada propaganda, tarıtım, elde edilen zaferin tüm basın organlarında yayımlanması, vb. gibi başka yollarla gerçekleştirilmektedir.¹²

İngiltere’deki sendika hareketi daima, belirli bir birim ücrete tekabül etmesi gereken iş miktarını net bir biçimde belir-

¹¹ George Friedmann, “Un aspect du mouvement stakhanoviste” [Stakhanovist hareketin bir yönü], *Annales d’histoire économique et sociale*, Mart 1936, s. 166, kaynakça, aynı sayfada 3. not.

¹² Ernest Mercier (1936) *U.R.S.S. Réflexions* [SSCB, Düşünceler], Paris: Éditions du Centre polytechnicien d’études économiques, s. 60.

leme amacını taşıdı ve mesleklere göre değişiklik göstermek üzere, kâh mesai ücreti kâh parça başı ücreti lehine yürütüldü çünkü söz konusu tekabüliyet ilişkisi bu şekilde daha iyi teyit edilebilirdi.

Ancak savaş öncesindeki sekiz saatlik üç vardiya talebinin ve savaş sonrasında, tüm ülkelerde günlük çalışma süresinin sekiz saat olarak belirlenmesini sağlamak üzere Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından sarf edilen gayretin arkasında, dolaylı yöntemlerle ücretlerin düşürülmesini engelleme kaygısından başka bir şey daha bulunmaktadır. Sanayi işçileri daha fazla dinlence ve boş zaman talep etmektedirler.

Bunun nedeni, fabrikada ya da şantiyelerde çalışmanın muhakkak alçaltıcı ve zahmetli olduğunu düşünmeleri değildir. Pek çok işçi işiyle, aletleriyle, aşılması gereken güçlüklerle, üzerinde çalıştığı maddeyle ve onun özellikleriyle, biçimleriyle tutkulu bir şekilde ilgilenmektedir. Yüksek fırınların yansıması, işsizliğe mahkûm olan metalürji işçisinin gözleri önünde nostaljik bir serap gibi dans eder. Deri ve post işçisi, sepi maddesinin kokusunu memnuniyetle içine çeker. Sıklıkla, mekanik işçilerinin ya da hatta duvarcılarının ve toprak düzleştirme işçilerinin, çalışma saatlerinin dışında, kurulumunu yaptıkları makineler, çalıştıkları şantiyeler, kazdıkları tüneller, inşa ettikleri köprüler, vs. hakkında uzun uzun sohbet ettiklerini duyabiliriz. Onlar için iş, tabiata aykırı değildir; işin insan tabiatını zorladığını düşünmezler.

Gerçekten de tüm işçi faaliyetlerinin insani içgüdü ya da eğilim temelli olduğuna hiç şüphe yoktur. Duyuların keskinliği, hareketlerin kesinliği, sinirsel direnç, kas gücü, beceriklilik ve çeviklik; açıkça insan tabiatının parçası eğilimleri geliştiriyor gibi görünen ve bir meslekle ortaya çıkmadan önce de çekirdek hâlinde o tabiatın içinde bulunan faal ve duyusal melekeler bütünü işte budur. Öyleyse, mesleğe ve işe bağlılık, işçinin pek çok gayrete ve mahrumiyete katlanmasına yardımcı olan kuvvetli bir saik olabilir ve çok sayıda durumda da kesinlikle öyledir.

Ancak öte yandan; işçinin çalışması, genellikle monotonluğundan kaynaklı olarak pek çok bıkırtıcı yöne de sahiptir çünkü insanı, hayli sınırlı ve maddenin tek bir yönüne dönük

mekanik bir faaliyet türünde uzmanlaştırmaktadır. Uzmanlaşma vasıtasıyla şeylerin temeline bir anlamda daha iyi nüfuz ettiğimiz ve bir meslekte, bir işlevde uzmanlaşan kişinin; doğanın tüm yönlerini kucakladığını, insan varlığının tüm melekelerini yerine getirdiğini iddia eden ancak yalnızca daldan dala atlamayı ve dağılmayı başaran üstünkörü çalışan bir amatörden üstün olduğu doğrudur. Ancak işçi sınıfı diğerlerinden ayıran şey, bilhassa, işin işçiyi günün büyük bir kısmı boyunca, tekstil işçileri, iplikçiler ve dokumacıların örneğinde olduğu gibi sabit madde, şekil verilebilir ve hassas maddeler ile; maden işçileri örneğinde olduğu gibi sert ve dirençli maddeler ile; katı veya eriyik haldeki metaller, ahşap, tehlikeli maddeler, temiz olmayan maddeler, vb. ile temas halinde kalmaya zorlamasıdır. Bunun neticesinde, işlerinin onları diğer insanlarla ilişkilendirdiği ve insan topluluklarının dışına çıkmaya mecbur bırakmadığı ekonomik yaşamın diğer tüm aktörlerinin, tüccarların, çalışanların, ustabaşların, venedarların, vs. aksine sanayi işçisi, günün büyük bir kısmında dünyanın geri kalanından izole olur.¹³

Elbette işçi bir ekiple birlikte çalışır, gayretlerini iş arkadaşlarınıninkilerle birleştirir ve onlarla iş birliği yapar. Ancak bu iş birliği tamamen tekniktir. Onların birleştirdikleri, fiziki kuvvetleri ve hareketleridir. Aralarında ne düşünceleri ne de duyguları ilgilendiren mekanik ilişkiler kurulur. Oysa insan, genel olarak, temasa ve diğer insanlardan oluşan topluluğa ihtiyaç duyar. İşte bu yüzden işçi, iş günü onu bir tezgâhın ya da maddi işin gerektirdiği hareketlerin önünde zapt ettiği zaman onun uzun olduğunu düşünür.

3. *Kazancı artırma eğilimi*: Anne Robert Jacques Turgot'un şu sözü sık sık alıntılanmıştır: "Her tür işte, işçinin ücretinin ona geçimini sağlaması için gerekli olanla sınırlandığı bir an gelmelidir ve gelir". Keza David Ricardo'nun şu ifadesi de: "İşin doğal ederi, işçilere genellikle geçimlerini sağlama ve soylarını ne artırarak ne de azaltarak devam ettirme imkânlarını sağlayandır." Öyleyse ücretlerin, işçinin geçimini sağla-

¹³ Maurice Halbwachs , *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e., ss. 55 ve devamı ile ss. 74 ve devamı.

ması gerekmektedir. Ancak her şey geçimden burada ne anladığınıza bağlıdır. On sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın ilk başlarında pek çok sanayi bölgesindeki gibi, gereksinimlerinin son derece sınırlı olduğu bir işçi topluluğu düşünün. Böyle bir durumda ücretlerin ihtiyaçlara göre ayarlandığını söyleyebiliriz.¹⁴ Fakat o zaman ücretlerin artışı nasıl açıklanabilir? Bu artışın nedeni, geçimin artık yalnızca temel ihtiyaçlara indirgenmiyor olmasıdır. İhtiyaçlar gelişmiş ve çoğalmıştır. Peki ücretler bu nedenle mi artmıştır? Aynı zamanda, yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve onların karşılanmasına izin veren şeyin başka sebeplerle gerçekleştirilen ücret artışları olduğu da savunulabilir.

Her ne olursa olsun, bu saik, kazancı artırma eğiliminden çok daha zayıftır çünkü bu eğilim, erişilmiş olunan toplumsal seviyeye olan bağlılığın bir sonucudur ve bu saik ise, daha yüksek bir toplumsal seviye fikrinin -ki bu kısmen yalnızca bir fikirdir- sonucunda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu saik, gayreti artırmama eğiliminden bile daha zayıftır. Netice itibarıyla, fiyatların yükseldiği; işçilerin, işlerinin ürünlerinin git gide daha pahalıya satıldığının farkına vardıkları dönemlerde baş gösterir. Ayrıca, işçiler ücretlerin, aynı mesleklerde fakat farklı bölgelerde aynı düzeyde olmadığını fark ettiklerinde etkili olur. Bu iki durumda, işçilerin işverenleri, refah döneminde ortak çalışmalarının ürününün fiyatındaki artıştan kaynaklanan bir farktan yahut bölgelerarası ücret farkından tek başlarına faydalanmak istemekle eleştirdikleri söylenebilir.

Bu tespitten, işçilere göre ücret ve ürünün fiyatı arasında nicel bir ilişki olduğu sonucu çıkmaktadır.¹⁵ Ancak belki daha ileri gidebiliriz. Fiyatlar ile ücretler arasında nicel bir ilişki vardır. Oysa ücretler işin değerini temsil etmektedir. Nicel ilişki, iki nicelik arasında kurulan bir ilişkidir. Bir tarafta, nicelik olan fiyatlar vardır. Öyleyse öteki tarafta işin ve işin değerinin de nicelikleri bulunmalıdır. Bunun sonucunda işçiler,

¹⁴ Maurice Halbwachs (1933), *L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières* [İşçi sınıflarında ihtiyaçların gelişimi], Paris: Librairie Félix Alcan, s. 136.

¹⁵ Maurice Halbwachs, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e., s. 110.

işlerini bir nicelik yani ölçülebilir ve homojen bir şey olarak düşünmektedirler.

Temelinde ve haddi zatında iş, bir nicelik gibi görünmemektedir. Ancak, insan faili mekanik ve fiziki yönüyle ele aldığımızda öyledir. Fakat iş, çok daha farklı bir şeyi de varsayar; iş, psikolojik ve insani bir gerçekliktir. Doğal veya hane ekonomisinin; modern toplumların gelişiminden önce, paranın zirai topluluklara girişinden önce var olan ekonominin çerçevesinden bakalım. Öyle bir ekonomide işin nicelik olarak hesaplandığını söyleyemeyiz.

Belki, belirli bir komünal düzen hâkimdi. Belki insanlar işlerinin karşılığını, işleri ne olursa olsun, eşit bir biçimde alıyorlardı. Belki iyi niyetleri ve gayretkeşlikleri yani psikolojik ve ahlaki nitelikleri dikkate alınıyordu. İşin tabiatı, parasal ekonomi dönemine girdiğimiz için değişmedi. İş, hâlâ nicelik olmayan bir unsur olarak kalmaya devam ediyor.

Buna rağmen neden onu bir nicelik olarak betimliyoruz? Parasal bir ekonominin koşulu, ürünlerin ve hizmetlerin parasal olarak hesaplanmasıdır. İşin, takas üzerine kurulu bir ekonomiye girebilmesi için tüm ürünlerin ve malların sahip oldukları parasal giysiyi giymeleri gerekmektedir. Bu bir yanılsama, bir görünüş, bir temsildir ama aynı zamanda gerçek bir temsildir. Ücret tarifeleri bu koşulda belirlenebilir ve ilişkili olduklarını kabul ettiğimiz fiyatlar genel olarak artmış görünüyorsa, ücretlerin de artırılması talep edilebilir. Fakat bu, artış döneminde ve iş günü süresi değiştirilmeksizin gerçekleşebilir.

4. *Gayreti düşürme eğilimi.* Bu eğilim, öncekilere kıyasla daha zayıf olsa da mevcuttur ve birtakım sonuçlarda kendisini göstermektedir. Bu noktada, bu eğilimin görece daha az yoğun olmasını, ancak buna rağmen önemsenmeyebilir olmasını açıklayan sebepleri incelemek gerekir.

Büyük sanayinin başlarında, fabrikalarda işçi olarak ilk çalışanlardan, önceki gün yaptıkları işe ertesi gün yeniden başlamanın dışında hiçbir ufuk olmaksızın, bir özen ve devamlı bir gayret elde etmek şüphesiz kolay olmamıştır. Bugün işverenler, işletme liderleri Afrika ve Asya'daki sömürgelerde yerlileri endüstriyel işlerde çalışacak şekilde eğitmek istedik-

lerinde karşılarında, az sayıda ihtiyacı olan ve atölye düzeni-
nin haricindeki bambaşka çalışma koşullarına alışkın olan
toplulukların geleneksel alışkanlıklarını bulmaktadırlar.¹⁶
Sosyologlar, bazı bölgelerde köleliğin uygulanmaya başlan-
masının nedeninin topraktan gelen doğal ürünlerin bölge
halkının ihtiyaçlarını karşılıyor olduğunu gözlemlemişlerdir:
Bölge sakinleri bir ücret karşılığında özgürce çalışmaya gö-
nüllü olmadıkları için, onları çalışmaya zorlamak gerekmiş-
tir.¹⁷ Birden fazla bölgede zorla çalıştırma yöntemlerinin uy-
gulanmış olmasını açıklayan da budur.

Bununla birlikte, iş ve düzenli, aralıksız, kimi zaman yo-
ğun ve insanı tüm gücünü kullanmak mecburiyetinde bira-
kan faaliyet, Batı toplumlarımızda giderek temel bir kaide ha-
line gelmiştir. Bunun sonucunda, mesleki iş için kullanmadı-
ğımız zaman, kayıp bir zaman gibi görünmektedir. O kadar
ki, zamanı başka amaçların dışında kullanırsak onunla ne ya-
pacağımızı pek bilemez hale geliriz. İş için harcanan zamanın
süresinin azaltılması, karşımıza çözümü çok güç olan başka
bir sorun çıkarır: Boş zamanlar nasıl kullanılır? Çünkü yaşam,
başka şeylere değil işe göre düzenlenmiştir. İnsanlar başka
zevkleri ve ihtiyaçları kaybetmiş ya da belki de hiç geliştire-
memişlerdir.

Elbette, işçiler, işe başlama düdüğü çaldığında ve işten ay-
rılma işaretine kadar bütün gün boyunca orada kalacaklarını
anladıklarında, sabah erkenden fabrikaya gitmek zorunda
olmayan başka sınıflardan insanlara özenebilirler. Fakat bü-
yük çoğunlukla başka işçiler ile temas halinde olduklarından,
yaşamlarının, alışkın oldukları vazifelerin yerine getirilmesi
ritmine göre akıyor olması onlara daha ziyade tabii görünür.
Üstelik, iş zamanının herhangi bir şekilde sekteye uğraması,
kaza eseri azalması, onlar için ücretlerinin azalması anlamını
taşımaktadır. Kısmî ya da topyekûn işsizliğin arttığı dönem-
lerde işçilerin tüm emelleri -şayet ücretlerinin yaklaşık olarak

¹⁶ Ida Cecil Greaves (1935) *Modern production among backward peoples* [Geri toplumlarda modern üretim], Londra: George Allen & Unwin Ltd.

¹⁷ Herman Jeremias Nieboer (1900) *Slavery as an industrial system* [Endüstriyel bir sistem olarak kölelik], Lahey: Martinus Nijhoff.

aynı düzeyde kalınası için gereken koşul buyusa- geçmişteki kadar uzun çalışmaktır.

Aynı miktarda çalışarak daha yüksek bir ücret elde etme imkânları yokken, aynı ücreti muhafaza ederek daha az çalışma olanağına sahip olduklarını fark ettiklerinde ise bu durum değişir. Aslına bakılırsa, işçinin toplumsal hiyerarşi içindeki konumu iki unsur tarafından belirlenmiştir: ücretin tutarı -ki bu, içlerinde en önemli olandır- ve işin süresi. Bu konumu ücretin artmasıyla yükseltemediklerinde, daha fazla boş zamana sahip olan kişi kendisini, kendi gözünde, diğerlerine göre yükseltilmiş hisseder. Bu bir toplumsal saygınlık, itibar meselesidir. Öncelikle ve dolaylı olarak, bu şekilde işlerinin daha fazla takdir görmesini sağlarlar çünkü işleri birim başına daha yüksek bir edere sahip olur. Ancak ve bilhassa, fabrikanın ve iş yerlerinin dışında örgütlendiği şekliyle toplumsal yaşama katıldıkları süre bu şekilde artmış olur.

Bu olasılıklar bilhassa makineleşmenin, teknik gelişmelerin neticesidir. İşçiler başlarda bunun farkına varmamışlardır. Makinelerin iş alanına dâhil olmasının o dönemde var olan fabrikalardaki iş gücünü azaltmaya olanak tanınmasını algılamamış ve daha kalabalık bir iş gücü istihdamına yol açan üretimin hatırı sayılır artışını öngörmemişlerdir. Fakat özellikle, makineleşmenin ve genel olarak iktisadi gelişmenin sonucu, işçiden çok daha büyük bir verim ya da çok daha kısa bir çalışma zamanı ile aynı verimi elde etmektir. Böylelikle, üretimi azaltmadan ve hatta aynı miktarda sermaye ve iş gücü harcayarak onu artırarak, iş gününün süresini daraltmak mümkündür. Sekiz saat mesaili iş gününe geçiş kadar haftada beş gün çalışma, haftada kırk saatlik çalışma ve yıllık izin gelişmeleri de buradan doğmuştur. Ancak bu reformlar yalnızca işçilerin kolektif eylemi vasıtasıyla elde edilebildiğine göre, onların örgütlenme biçimlerinden bahsetmek gerekmektedir.

Batılı işçi gruplarının dayanışma derecesi ya da sahip oldukları toplumsal ruh, işçi gruplarının meydana getirdikleri örgütlerin uzam ve biçiminde -ve öncelikle de sendikalarda- ortaya çıkmaktadır.

Fransız Devrimi, eski rejimin tüm kurumlarını 1791 *Cha-*

pelier Yasası ile ortadan kaldırmak suretiyle, gelecekte, işçilere olduğu kadar işverenlere de kalıcı ya da hatta geçici olarak bir araya gelmeyi ve bunun sonucunda, greve gitme amacıyla fikir alışverişinde bulunmayı yasaklıyordu. Koalisyon hakkı yani müşterek alınan bir kararla işi belirli bir süre için durdurma hakkı Fransa'da ancak 1864 yılında tanındı. O döneme dek grevler patlak veriyordu ancak bunlar karmaşık, düzensiz ve kimi zaman şiddetli hareketler biçiminde gerçekleşiyordu. Eğer bir asırdır işçi sınıfının koşulları iyileştirse bu, kendiliğinden vuku bulmadı. İşçiler bunun için mücadele etmek zorunda kaldılar ve örneğin, ücretlerde görülen her artışa, az ya da çok kalabalık, kısa ya da uzun süren işçi hareketleri eşlik etti. Grev, toplumun içindeki gerekli bir işlevin icrasını ifade ediyor olsa dahi uzun vadede, işlev kendi organını yarattı. Fransa'da, 1884 yılından itibaren işçilere ve aynı zamanda işverenlere, mesleki örgütler kurma hakkı tanındı (*Waldeck-Rousseau* Yasası).

Sendikayı ([Fransa'da *syndicat*] İngiltere'de *trade-union* ve Almanya'da *Gewerkschaft*) "işçi sınıfının muhafazası ya da iyileştirilmesi gayesine sahip olan kalıcı bir işçi ortaklığı"¹⁸ olarak tanımlayabiliriz. Farklı dönemlerde, işçi çevrelerindeki sendika hareketinde, işçi sınıfının koşullarını yalnızca mevcut çerçevede iyileştirmeyi isteyen değil, daha ziyade, topyekûn ekonomik örgütlenmeyi dönüştürmeyi, onun temellerini değiştirmeyi ve teşebbüslerin idaresinin bir kısmını ve hatta belki de tamamını işçilere vermeyi hedefleyen daha kapsamlı amaçların ortaya çıktığı kesindir. Savaş öncesi devrimci sendikacılığın ünlü bir kuramcısı, sendikalı işçiler için esas olanın ücretlerin artırılması mücadelesinde birkaç sınırlı başarı elde etmek olmadığını; bizzat mücadele vasıtasıyla -özellikle işçi sınıfının tamamı bu mücadeleye katılmaya çağrıldığında- devrim miti, genel grev miti vb. mitleri yaratarak işçi sınıfının bilincini yükseltmek olduğunu söylüyordu.¹⁹

Bunun gibi büyük amaçları ve onlardan ilham almış olma-

¹⁸ Beatrice ve Sydney Webb, *Industrial Democracy*, a.g.e.

¹⁹ Georges Sorel (1908) *Réflexions sur la violence* [Şiddet üzerine düşünceler], Paris: Marcel Rivière et Cie.

sı mümkün olan yol ve yöntemleri göz ardı etmeden ve yok saymadan, işçi hareketinin genel gelişiminde, çok sayıda en önemli ve büyük sanayi alanında çalışan işçi modelini temsil eden federasyon ve sendikanın bu harekete hiçbir şekilde katılmadığını da belirtelim. Öte yandan, bu eğilimin var olduğunu düşündüğümüz bir durumda bile onu değerlendirmek için sendikalıların ne söylediklerine değil ne yaptıklarına bakmak gerekir. Şüphesiz, az çok yakın tarihli kimi durumlarda, İtalya'da birkaç ay, Sovyetler Birliği'nde ise daha uzun bir süre boyunca, üretimin tamamen işçi sendikaları tarafından idare edilmesi girişimleri vuku bulmuştur. Bunlar biraz karışık ve uzun süre devam etmeyen istisnai tecrübeler olarak kalmıştır. Buna karşılık, Alman sendikaları kadar gelişmiş işçi örgütleri, onlara teşebbüsün genel seyrine katılım fırsatı sağlıyor gibi görünen teşebbüs tavsiyeleri hakkındaki kanuna karşı hayli ihtiyatlı bir tutum sergilemişlerdir. Keza İngiliz sendikaları da işletmenin tamamının işçi sendikaları tarafından gerçekleştirilmesini öngören lonca sosyalizmine benzer bir şekilde yaklaşmıştır.²⁰

Fransa'da, işçileri teşebbüsü bizzat idare etmeye ve elde edilen kârları paylaşmaya çağırarak ücretlilik ilişkisini ortadan kaldırmayı hedefleyen işçi örgütleri ya da üretim kooperatifleri var olmuştur. Ancak ilk olarak bu örgütlerin işçi topluluğunun ancak küçük bir kısmını içine aldığını belirtmek gerekir. Bu örgütler hakkında 1897 yılında Çalışma Örgütü tarafından gerçekleştirilen bir araştırma onların, toplam işçi sayısının %1'inden azını, %0,25'ini kapsadığını ortaya koyuyordu ki, bu oran bugün daha da düşüktür. Oysa İngiltere'de günümüzde, beş buçuk milyon sendikalı işçi bulunmaktadır (1920 yılında sekiz buçuk milyon ve Büyük Savaş'ın başında dört milyon), yani savaş öncesinde, erkek nüfusun %20'si ve endüstriyel alanda çalışan erkek nüfusa nazaran da iki kişiden biri yani %50'si sendikalıydı. Fransa'da savaş öncesi²¹ sendikalı işçi sayısının endüstriyel alanda çalışan erkek nüfusun %20'si kadar yani bir milyon civarında olduğu tahmin

²⁰ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 2. yıl, a.g.e., s. 491.

²¹ Elbette Halbwachs 1914 Savaşı'ndan söz etmektedir -Editörün notu.

ediliyordu. Bu sayı 1920 yılında iki buçuk milyona çıktı yani %50 oranına ulaştı ve günümüzde bu oranın ötesine geçilmiş görünüyor. Almanya'da bu sayı 1920 yılında on milyona kadar ulaşmıştır ancak o tarihten beri hatırı sayılır bir düşüş vardır ve bu, 1920'de bu sayıyı dört ilâ beş milyona yani endüstriyel alanda çalışan erkek nüfusa nazaran yaklaşık %35'e kadar düşürmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bu oran takriben %20'dir. Dolayısıyla, sendika üyeleri ile üretim kooperatifi üyeleri arasında sayı bakımından, uzaktan dahi olsa, bir kıyaslama yapmak mümkün değildir.²²

Öte yandan, bu kooperatiflerin pek çoğu, grevleri müteakip, sendikalı işçiler tarafından kurulmuş olsa dahi tecrübeler, üretim ortaklığının ancak üyesi olduğu sendikadan idari ve finansal anlamda bağımsız olması koşuluyla başarılı olduğunu gösteriyor gibi görünmektedir. Son olarak, tam manasıyla sendika hareketinin özellikle üretim kooperatifi hareketinden ayrıldığından beri gelişmiş olduğu da bir gerçektir.

O halde, şüphesiz işçi çevrelerinin eğilimlerini ifade eden sendika kendisini, işçi sınıfının kendisinin ortadan kaldırılması değil, işçinin içinde bulunduğu durumun iyileştirilmesi için ileri sürmektedir. Bu da işçilerin, dâhil oldukları toplumsal sınıfın hayli belirli ve sürekli olduğunu genel olarak kabul ettiklerinin bir işaretidir.

Bir sendikanın oluşması ve işlemesi için işverenler ile işçiler arasında açık ve sürekli bir ayrım olması gerekir. Diğer yandan, makineleşme ve endüstriyel yoğunlaşmalar sendikaların gelişimine yardımcı olabilir ancak onun ne gerekli ne de yeterli koşullarıdır. ABD'de yani iktisadi anlamda çok gelişmiş, son derece yoğun bir sanayiye ve çok sayıda makineye sahip olan bir ülkede, sendikacılık sıklıkla Fransa'da yer alan aynı tür sanayilerdekine göre daha az gelişmiştir. Öyleyse daha fazla ve daha farklı olarak ne gerekmektedir?²³

Başlarda ister İngiltere'de olsun ister Fransa'da, sefil koşullarda yaşayan işçi çevrelerinde kalıcı yapıda ve sürekli faaliyet gösteren bir örgütlenme görülmemiştir. İşçi sınıfının bu

²² François Simiand, *a.g.e.*, s. 500.

²³ *A.g.e.*, s. 496 ve devamı.

en alt bölgelerinde, ya (örneğin gerçek örgütlerin bulunmadığı ev endüstrisi ve on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısı boyunca tekstil endüstrisi alanlarında) kimi zaman gerçek olabilirliğin sınırlarını aşan bir edilgenlik gözlemlenmektedir veya bu işçiler sömürüye ve sefilliğe düşüncesizce gerçekleştirilen şiddet olaylarının, makine parçalamalarının, yıkımların, vs. eşlik ettiği ve, ardından yerini yeniden edilgenliğe ve baskıya bırakan ani başkaldırılarla tepki vermektedirler. Genel olarak ve hatta biraz daha yüksek bir düzeyde, vasıfsız işlerde, sendika örgütlenmesi hayli yakın bir dönemde ortaya çıkmıştır ve hâlâ sağlam değildir. Zaten, özellikle benzer vasıflı mesleklerde çalışanlar olmak üzere diğer mesleklerden işçilerin icra ettikleri eylemin ve gösterdikleri etkinin sonucunda doğmuştur.

Aksine, sendikalar öncelikle ve daha etkin bir şekilde, matbaacılar, cam işçileri, vasıflı demir işçileri, vb. gibi görece daha yüksek bir düzeydeki işçi kategorilerinde kurulmuştur. Victoria devrindeki İngiliz sendikacılığı işte bu nedenle bir işçi aristokrasiciliği olmakla ve işçi sınıfının tamamını içine alan genel haklar yerine üyeleri için imtiyazlı koşullar aramakla (ve elde etmekle) eleştirilmiştir. Gerçekten de sendika üyesi olmayanları mesleklerinden uzaklaştırmak ve böylelikle yüksek ücretleri muhafaza etmek için sendika çatısı altında bir araya gelenler bilhassa vasıflı işçiler olmuştur. Onların, geçerliliğini yitirmiş bir kurum olan çıraklığa bağlı kalmış olmalarının nedeni de budur.

Daha açık bir biçimde, ABD’de, hayli vasıflı ve yeterince yüksek gelirlere sahip olan işçiler tarafından kurulan ilk sendikalar, korporatif bir ruhtan esinleniyordu ve daha aşağı düzeydeki bir iş gücünün mesleklerine erişimini engelliyorlardı.²⁴ Bu eğilim, Samuel Gompertz’in yeni bir yön verdiği Amerikan Çalışma Federasyonu’nda bile uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Hâlâ, istenmeyen olarak görülen birtakım

²⁴ Robert Marjolin (1936) *L’Évolution du syndicalisme aux États-Unis de Washington à Roosevelt* [Washington’dan Roosevelt’e Amerika Birleşik Devletleri’nde sendikacılığın gelişimi], Paris: Librairie Félix Alcan, s. 100 (vasıflı işçilerin tahakkümü).

kategorilerin, örneğin Çinli ya da Japon göçmenlerin ve Avrupa'nın, daha düşük bir yaşam düzeyine alışkın olunan bazı bölgelerinden gelenlerinin karşısındaki düşmanlıkta kendisini göstermektedir. Fransa'da dahi, örneğin Matbaacılık Federasyonu'nun uzun bir zaman boyunca kadınları sendikalarına kabul etmeyişi de bu türden bir sebepten ötürüdür.²⁵ Bu grupların sahip oldukları daha yüksek düzeye uygun düşen belirli bir dışlayıcılık da buradan doğmuştur.

Ne var ki bu, yeterli değildir. Aynı zamanda bu yaşam düzeyinin ya da başka bir ifadeyle bu itibarın neyi içerdiğine ve neyi doğurduğuna dair bir duyguya; yalnızca toplumsal konumun değil ihtiyaçların, geleneklerin veya mahalli çerçevede ya da mesleğin veya sanayi alanının çerçevesinde ortaya çıkan eğilimlerin şekillendirdiği bir cemaat duygusuna sahip olmaları gerekmektedir. Simiand, sıklıkla yanlış anlaşılmış "bilinçli ve örgütlü işçi" (yani örgütlenme için gerekli tüm koşulları yerine getirme bilincine sahip işçi ve çevresindekiler) sözünün aslında sosyolojik bir gerçekliği ifade ettiğini söylemektedir.²⁶ Buna karşılık, bu topluluklar, içlerinde daha iyi bir kolektif ruhun meydana gelemeyeceği ve sürdürülemeyeceği bir noktaya dek olabilecek en geniş sınırlarına ulaşmayı istediklerinde kuvvetlerinden kaybederler; varlıklarını muhafaza ederler ancak bu artık çok sınırlı bir varlıktır.

İşçi örgütleri içinde türünün en iyisi olan sendikarın bu şekilde, bu sınıfın en yüksek düzeydeki unsurları tarafından kurulmuş olması takdire şayan bir olgudur. Çalışma koşullarının işçileri toplumsal hayatın gelişmiş biçimlerine karşı elverişsiz kıldığını söylemiştik. Ama işçi sınıfının, bu koşulların zayıfladığı kısımları da vardır. Bunun nedeni ya işin daha az zaman alan, daha az mekanik ve daha az monoton olması ve hatta düşünme eyleminin tatbikine olanak tanınması; ya daha yüksek gelirlerin, insanın yalnızca fiziki değil toplumsal doğasındaki yıpranmaları da daha iyi tamir etmeye özgü harcamalara imkân vermesi; ya da son olarak ve belki de, ücretin ve işin içinde kök saldıgı en karmaşık koşulların onları cema-

²⁵ Maurice Halbwachs, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e., s. 95, 1. not.

²⁶ François Simiand, a.g.e., s. 449.

ati gerektiren bir düşünme gayretine teşvik etmesidir çünkü bu şartlarda, ancak bir araya gelinerek ve fikirleri birbirleriyle karşılaştırarak iyi bir şekilde düşünülebilir. Böyle gruplar içinde öncelikle örgütlenme ihtiyacı hissedilebilir ve örgütlenmede daha muktedir olunabilir.

Fakat işçi topluluğunun eliti, kendisini elit olmayanlardan ayırmak üzere bu şekilde örgütleniyorsa, sınıf bilincine ne olur ve gerçekten tek bir işçi sınıfından bahsedilebilir mi? Elbette, vasıflı işçiler ile vasıfsız işçiler sürekli olarak karşılaştırılmaktadır ve bu iki grubun uçları ya da birbirine uzak noktaları arasındaki karşıtlık gerçekten de aşikârdır. Ancak aslında, vasıfsız işçinin yavaş yavaş işini daha hızlı, daha kolay ve daha emniyetli kılan beceriler elde ettiği ve vasıflı işçinin, kas gücü kadar hünerini de ortaya koymak zorunda olduğu çok sayıda geçiş evresi bulunur. Maden işçileri gibi, vasıflı olup olmadıklarını tam olarak söylemediğimiz saygın işçi grupları yok mudur ve onların çalışması daha ziyade toprak düzleştirme işçilerininkini ya da vasıfsız işçilerininkini andırmaz mı?²⁷

Ancak bu soruyu kesin bir şekilde yanıtlayan şey, aslında, sendika örgütlenmesinin işçilerin bütününe yayılmış olması ve giderek, işçi sınıfının tamamının kesin ve eksiksiz bir imgesi ve bir tür kopyası olmaya çalışmış olmasıdır. Fransa'daki Genel Çalışma Konfederasyonu ve diğer ülkelerdeki Konfederasyonlar, Federasyonlar ve Birlikler bu şekilde tanımlanmaktadır. Örgütlenme, bizzat üretim çerçevelerinde gerçekleşmektedir. Sendika dâhilindeki her işçi bağlı olduğu hususi grubun bilincine varmaktadır: Bu, üyelerine yakın olan ve üyelerinin içinde kendilerini daha dayanışma içinde hissettikleri ilksel örgüttür. Meslek ya da sanayi federasyonunda, bu farklı üretici gruplar birbirlerine daha geniş bir ortaklaşma kapsamında yakınlaşmaktadırlar ve bu tür bir örgütün ilerlemesi, toplum içinde bir işçi sınıfı birliğine dair yükselen bir duyguyu ifade etmektedir.

Bununla birlikte; yapının ötesinde ve üzerinde esas olan, sendika hareketinin ilham aldığı ruhtur ve bu ruh, mesleğin olduğu kadar sanayinin de çerçevesini aşmakta ve dayanak

²⁷ Maurice Halbwachs, *a.g.e.*, s. 94.

noktasını, genel olarak işçilerin toplumsal konumuna dair insani ve hayli belirli bir anlayış kapsamında, teknik değil toplumsal temsillerden almaktadır. Sanki, ücretler hiyerarşisinde daha yukarıda ya da aşağıda konumlanan bir kategori tarafından gerçekleştirilen her bir ilerleme tüm kategorilere fayda sağlamalıymış gibidir. Fakat bunun altında yatan, herkes için aynı ücret düzeyini belirleme arzusu değildir. Söz konusu olan, daha ziyade, herkesin aynı teminatlara sahip olmasını; her kategorinin, bir meslekten diğerine, bir sanayiden diğerine farklılık gösteren ekonomik koşulların sınırları dâhilinde, taraflı muameleden ve sömürüden kurtulmasını sağlamaktır.

Ücret prensipte, özgürce imzalanan bir dizi bireysel sözleşmeyle belirlenmektedir. Fakat, geçmişte, loncalar düzeninde bu durum farklıydı. Ustalar, işçileri ile olan ilişkileri bağlamında teamüllere ve geleneğe dayalı müşterek kurallara uymak zorundaydılar. Ne ücretin tutarı ne de çalışma şartları bireysel olarak işverene ya da diğerlerinden ayrı olarak ele alınan işçiye bağlıydı. Oysa ki sendika öncesi dönemde izole işçi, etrafından bu bakımdan hiçbir destek, hiçbir tavsiye alamıyordu.

İşverenin karşısına yalnızca bireysel bakış açısıyla yani son derece kısıtlı bir bilgiyle ve en azından görünürde, bir gruba değil bir kişiye ait oldukları için daima tartışmaya açık ihtiyaçlarla çıkabilirdi. Sendika hareketinin, işçiler bir araya gelir gelmez bizzat sözleşmelerin özgürlüğüne değil onların bireyselliğine karşı çıkmalarının nedeni budur. Sendikalar, bireysel bir tespiti, çalışma koşullarının kolektif olarak belirlenmesiyle ikame etmeye çalışmıştır ancak bunu, ekonomik ilişkilerin özgürlüğü çerçevesinde kalarak gerçekleştirmişlerdir.²⁸

Sözleşmeyi yapan fail olarak sendika örgütlenmelerinin bu tutumu, böylelikle, işverenler ile işçiler arasındaki gerçek eşitliği yeniden kurmayı hedeflemektedir. Fakat öte yandan, iktisadi gerçekliğe tamamen uygundur ve işçiler böyle bir taktiği benimsedikleri zaman bu gerçekliğin, sanayi toplumundaki gerçek durumlarının bilincine daha iyi varmaktadırlar.

²⁸ François Simiand, *a.g.e.*, s. 506.

Aslına bakılırsa, yalnızca iki durumda bireysel bir ücret sözleşmesinin yapılmış olması anlaşılabilir fakat bu durumlardan hiçbirisi gerçekleşmemiştir. Bir yandan, satın alan taraf olarak işveren ile satan taraf olarak işçinin arasında özgür bir müzakere vasıtasıyla satılan bir mal -iş ya da iş gücü- söz konusu olabilir. Ancak işçi çalışmasını bir tüccar gibi satmaz çünkü o, vaktiyle satın aldığı bir şey değildir ve kendisi için bir fiyat saptamayabilemez. İşçi çevrelerinde olduğu kadar başka çevrelerde de işin, ederinin sadece arz ve taleple belirlendiği bir mal olmadığı fikri git gide daha fazla kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan ikinci durumda, bir kişinin diğerine sunmayı vaat ettiği bir hizmet ya da hizmetler üzerinde bir sözleşme söz konusu olabilir. Bu hizmetler, onları sunana olduğu kadar alana da bağlıdır yani bir anlamda o kişinin işaretini taşımaktadırlar. Bu durumda müzakere bireyseldir, iki kişi arasında gerçekleşir. Ancak işçinin çalışmasının asla böyle bir mahiyeti olmadığını, aynı sonuca ulaşmak gayesiyle ortaya konan daha büyük bir gayret, daha iyi bir irade, kendisini teşebbüse adama, gayretkeşlik ve dürüstlük gibi kişiye özgü niteliklerin hesaba katılmadığını gördük.

İçinde bulunduğumuz ekonomik sistemde, işçi çalışması, bireysel bir gayret olarak değil birimlerinin birbirini ikame edebildiği ve yalnızca nicelik yönüyle değerlendirdiğimiz homojen kolektif bütünün bir parçası olarak görülmektedir.

İşçi sendika örgütleri bu bakış açısından esinlenerek, bireysel işçiler benzer bir çalışma tecrübesine olduğu ölçüde ve takdirde, onlar için kolektif iş koşulları oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca, sendika hareketinin, belki de ondan beklenilenin aksine, eyleminin kazanımlarını sendika üyelerine saklamaktan ziyade; elde edilir edilmez sendikalı olsun ya da olmasınlar söz konusu kategorinin tüm işçilerine uygulanan özel koşullar talep etme noktasına erkenden varması bu şekilde açıklanabilir.

Alışlageldik kural, izole bireyin ya da grupların korunmasıdır. Mekân ve zaman içinde eşit işe eşit ücret ilkesi de (en azından savunma aracı olarak) buradan doğmuştur. Sanayi alanlarına bağlı olarak, aynı şekilde ücretlendirilenin aynı iş

olduğunu daha iyi tespit etmeyi sağlayan şu veya bu yöntemle göre değişiklik gösterecek şekilde tarifelerin kâh parça başı kâh mesai saatine göre belirlenmesi de bundandır. Aynı zamanda, işverenlerin çalışma süresini uzatarak belirli bir iş birimi başına ücreti azaltmayı başaramamaları için günlük ve haftalık iş süresini sınırlama amacını taşıyan eylemin de kökeninde bu yatar. Yine, işsizlikle mücadelenin sendika faaliyetlerinin temel bir parçası olması da bundandır: Sendikaların işsizlere ödenek bağlamasının nedeni onların, çalışan işçilerin istihdamlarını ve çalışma koşullarını tehdit ediyor olmalarıdır. Son olarak, kolektif sözleşmeler vasıtasıyla ücretin ve çalışma koşullarının belirlenmesini elde etmeyi hedefleyen sendikal çaba da buradan doğmuştur.²⁹

Genel anlamda, tüm bu kuralların gayesi, daha kötü bir konumdaki ya da herhangi bir nedenden ötürü, diğerlerine göre daha kötü muamele görme tehlikesiyle karşı karşıya olan işçilerin de çoğunluk tarafından elde edilen imtiyazlardan faydalanmalarını sağlayarak, bu suretle kaydedilen gelişmeleri sağlamlaştırmaktır. Sendikalar, asgari hayat düzeyi, gerekli ücret ve geçimi sağlayabilecek ücret gibi ifadelerle bağlıdır. İşçinin durumunun bilhassa, kamuoyu tarafından kabul edildiği ve eriştiğini bildiği toplumsal seviye tarafından benimsendiği şekliyle insanı işin ve genel olarak işçinin değerine bağlı olduğu düşüncesinden esinlenmektedirler. Toplumsal düşünceden ve özellikle de işçi sınıfının kendi hakkında sahip olduğu düşünceden, toplum içinde kazandığı yerden destek almaktadırlar. Bu anlamda, bu grupların içinde, sınıf bilincinin başlıca sözcüsünü teşkil etmektedirler.

Bu noktada, özgür bir katılım içeren ve üyelerine, kaynakların azalmasına yol açan özellikle hastalık, malullük ve yaşlılık ya da hatta, en azından birtakım sonuçları dâhilinde, ölüm gibi bazı olaylar durumunda karşılıklı bir yardım vermeyi tasarlayan, hususi gayretlerle oluşturulmuş yardımlaşma, menfaat topluluklarının varlığını belirtmekle yetineceğiz. Bu topluluklar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca, bilhassa büyüme dönemlerinde, hayli büyük bir gelişim göstermiştir. Bununla birlikte, Fransa'daki işçilerin bu topluluklara katılımı epey

²⁹ A.g.e., s. 509 ve devamı, s. 520.

düşük görünmektedir. Tasarruf, genel olarak, işçi sınıfında ikincil bir rol oynamaktadır. Bu sınıf, kazalar, hastalık, işsizlik, malullük ve yaşlılık karşısında teminat sahibi olma hakkını, sosyal sigortalar mevzuatı vasıtasıyla elde etmiştir.

Tüketim kooperatifleri ise, aksine, saygın bir toplumsal icraatı temsil etmektedir ve sendikalardan sonra, işçi sınıfının bazı kısımlarında geliştiği şekliyle dayanışma ve örgütlenme ruhunun en önemli ifadesidirler. "Sera bitkisi değil" der Simiand, "özellikle ilk dönemlerinde devlet makamları tarafından desteklenmemiş, bilhassa başlangıçta kamuoyundan da imaya aynı desteği almamış, kuvvetli rakiplerle karşılaşmış ve hâlâ karşılaşan ve buna rağmen başarıya, ekonomik bir başarıya ulaşmış ve son derece geniş ve hâlâ artmakta olan bir gelişime ulaşmış; rüzgarlarla savrulan bir bitki."³⁰

Birkaç sayısal veri, 1880'den beri yaşanan bu gelişimi daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. İngiltere'de 1880 yılında beş yüz bin kooperatif üyesi varken, bu sayı on yıl sonra bir milyona, 1905 yılına doğru iki milyona, 1914 yılında üç milyona ve savaş sonrasında da beş milyona çıkmıştır. Almanya'da 1880 yılında yaklaşık yüz bin kooperatif üyesi bulunurken bu sayı savaş öncesinde yaklaşık iki milyona ve savaş sonrasında da daha üzerine çıkmıştır. Bu sayı (aileleri temsil edecek şekilde üç ya da dörtle çarpıldığında) İngiltere'de toplam nüfusun %30'unu, Almanya'da %15'ini ve Fransa'da bunun biraz daha azını teşkil etmektedir. Ancak toplam ciro bakımından bakıldığında Fransa'da daha büyük bir artış olduğu görülmektedir. Kooperatif üyesi başına bin frank olan bu ciro, yakın dönemde bin beş yüz, iki bin ve üzerine çıkmıştır. Üstelik bu, yalnızca bir ortalamadır. Bakkaliye, gıda, fırıncılık, şarküteri ve hatta tuhafiye, iç çamaşırı, ayakkabı, nalburiye ve ev eşyası alanlarında, bazı kentlerde ve ülkelerde, ilgili harcamalarının büyük bir kısmı ve belki de tamamı kooperatifin tedariği tarafından sağlandığı hatırı sayılır miktarda aile bulunmaktadır.³¹

³⁰ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 1930-1931, s. 639.

³¹ Uluslararası Çalışma Örgütü raporu (1945): *Le mouvement coopératif et les problèmes actuels* [Kooperatif hareketi ve güncel sorunlar], Montréal. Ülkelere

Şimdi eğer işçilerin (çünkü kooperatif üyeleri özellikle onlardan oluşmaktadır) bu ortaklık biçimine bağlanma saiklerini arayacak olursak, öncülerin içinde, harekete daha sıkı bir biçimde bağlı olanlar ile diğerlerinin meydana getirdiği kitle arasında bir ayırım yapmamız gerekir. Birinci grup için (1843 yılında böyle bir cemiyet kurmak üzere bir araya gelme fikrini geliştiren yirmi dokuz yoksul dokumacıdan oluşan) *Rochdale* öncülerinin, İngiliz kooperatif eğitiminin *text-book*'unda [ders kitabı] yayımlandığı biçimiyle ilk beyanlarına başvurabiliriz.

Cemiyetlerinin amacı, şu planları hayata geçirmek üzere bir sterlinlik paylardan yeterli bir sermaye tutarı toplamak suretiyle, parasal kârın elde edilmesi ve üyelerinin toplumsal ve ailevi şartlarının iyileştirilmesi için düzenlemeler gerçekleştirmektir: gıda veya kıyafet satışına yönelik bir mağazanın kurulması; ev inşaatı ya da satın alımı; daha sonra, üyelerine iş vermek üzere imalathanelerin tesisi; sonra, ziraî faaliyetlere açmak ve hususi yerleşimler oluşturmak üzere arazi satın alımı ve içki savaş derneğinin faaliyete geçirilmesi. Bu, dönemin izini taşıyan ancak (böylesi bir programın iddiaî mahiyetine rağmen) dolaysız icraatları hedefleyen, pratik ve olumlu düşünceyle birleşen bir toplumsal yeniden inşa ülküsüdür. Bu inanç ve hesap, gözü pek toplumsal ruh ve ticari ihtiyat karışımına, kooperatiflerin başında bulunan pek çok kişide rastlandığını pekâlâ söyleyebiliriz.

Üyelerin meydana getirdiği kitleye gelince; onlar da böylesi eğilimlere belli belirsiz bir şekilde riayet ediyorlarsa dahi onları bu ortaklıklara çeken ve orada tutan, bu ortaklıklardan elde ettikleri hem maddi hem de ahlaki kazanımlardır. Kendilerine ait olan ve devlet makamlarından olduğu kadar olağan türdeki özel ticaret teşebbüslerinden de bağımsız olan bir örgütlenme vasıtasıyla, öncelikle ürünleri, şüphesiz maliyet fiyatına denk olmasa bile ona yaklaşan bir fiyata elde etme te-

göre tüketim kooperatifleri üyeleri sayısı: 1941 yılında İngiltere'de 8.703.314 (İrlanda dâhil edilirse artı 69.911); 1937 yılında Almanya'da, 2.010.911, 1937 yılında Fransa'da, 1.800.000. Uluslararası Kooperatifler Birliği'ne bireysel üyelik sayısı: İngiltere'de 7.852.000, 1938 yılında Fransa'da 3.636.000, 1932 yılında Almanya'da 2.901.000. *A.g.e.*, 1. cilt, s. 117 ve 1671 - Editörün notu.

minatına sahip olurlar. Fakat en önemlisi, satın alımları oranında kârlara katılırlar. Bu, temel bir kuraldır çünkü bireylerin toplumsal faaliyetin sonucuyla ilgilenmesini sağlar ve çünkü paylarına düşen miktar genellikle onlara bir sermaye sahibi olma duygusunu verecek kadar büyüktür. Bu sermayeyi, en azından kısmen, söz konusu topluluğun içinde bırakırlar ve bu, işçilerin alışkanlıklarına ve niteliklerine hayli uygun bir tasarruf biçimidir çünkü onlar özel bir gayrete ya da fedakârlığa rıza göstermek zorunda kalmadan kendiliğinden gerçekleşir. Son olarak, bu yalnızca erkeği değil kadını, ev işlerini idare eden kadını da ilgilendirir; tüm aile bu sermayeye katkı sağlar ve ona alâka duyar.

Üyelerin zamana yayılmış ödemeler ve mevduatlar şeklindeki katılma paralarının da eklendiği bu sermayenin; hisseye değil yalnızca bir kazanç payına sahip olmasıyla ve bir üyenin, sermayeye olan katkısı ne olursa olsun, mevduatının büyüklüğü ne olursa olsun, cemiyetteki başka birine göre daha fazla oy hakkı olmamasıyla diğer tüm sermaye türlerinden ayrıldığını da ekleyelim: "Bir kişi bir oy"; sermaye üstünlüğünün ifa edilememesini sağlayan ilke işte budur.³²

Bu demokratik cemiyette imtiyazlar, itibar mücadeleleri ve rekabet bulunmaz. Kooperatif ortaklarının; program, propaganda ve kooperatife inanma nedenlerinden bağımsız olarak, cemiyete yeni katılımların olmasını sağlamalarında ve teşvik etmelerinde fayda vardır. Kooperatiflerin tamamındaki ciro yükseldikçe, bilhassa toptancı dükkanlarının, üretimin (un değirmenleri, ayakkabı imalathaneleri, vb.) ve finans ve banka işleri ile ilgili hizmetlerin tesisi vasıtasıyla yeni kazanımlar

³² Bkz. Georges Fauquet (1935) *Le secteur coopératif, essai sur la place de l'homme dans les institutions coopératives et sur la place de celles-ci dans l'économie* [Kooperatif sektör, bireyin kooperatif kurumlardaki yerine ve kooperatiflerin ekonomideki yerine dair bir deneme], Brüksel: "Kooperatif örgütlenme, bir araya getirdiği birimlerin şahsi ya da ailevi mahiyetinden dolayı, sermayelerin gayri şahsi kümelenmesi değil, kelimenin tam manasıyla, kişiler ortaklığıdır. Kooperatif kurumda işin içine giren bütünüyle insani kişidir; benzerlerine, salt ekonomik ilişkilerin dışındaki bir dizi bağla bağlanan toplumsal insandır". Kooperatif ortakları arasındaki eşitlik kuralı, çıkar gütmeyen yetki devri, yıllık bütçe fazlalıklarının bir kısmını eğitim ve dayanışma işlerine ayırmaya yönelik olağan alışkanlık bu şekilde açıklanır.

elde etme imkânı artar. Kooperatif ortakları bu sayede, aynı zamanda, bütün tüketicileri özel sermaye vergilerinden kurtardıkları ve onlara, iş güçleriyle birlikte sahip oldukları her şeyi temsil eden ve olabildiğince ellerinde tutmaya gayret ettikleri satın alım gücünü istedikleri gibi kullanma imkânını sağladıkları duygusuna daha çok kapılırlar.

Öyleyse işçi çevrelerindeki en gelişmiş ve onların toplumsal ruhlarını şu ana kadar tam anlamıyla en iyi ortaya çıkaran iki ortaklaşma biçimi sendikalar ve kooperatiflerdir.

Kooperatif cemiyetleri ele alırken, işçilerin herkesin elinin altında bulunan mal ve kazanımlara iştirak etmeye çağrıldıkları, fabrika haricindeki bu toplumsal yaşam bölgesine hâlihazırda girmiş olduk. O halde, işçilerin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladıklarını ve bu ihtiyaçların hangi sırada sınıflandırılacaklarını inceleyelim.

İhtiyaçlar, derler psikologlar, nitel bir tabiata sahip psişik durumlardır. Bununla birlikte, bilhassa kolektif bir biçim aldıklarında, ölçülebilirler. İhtiyaçların nasıl giderildiğini ve işlerinden hangilerinin işçi sınıfında ön plana çıktığını bulgulamak için harcamaların ne olduğunu ve ne denli büyük olduklarını görmek yeterlidir.

On dokuzuncu yüzyılın ortasında, farklı toplumsal sınıfların gelir ve giderlerini incelemeyi amaçlayan bir araştırma dalı ortaya çıktı. Bu, aile bütçeleri olarak adlandırılan şeydir. En zor araştırma sahası olan tüketim araştırmalarına gelince, onlar en dikkat çekici sonuçlarını Almanya'da ve bilhassa 1928-1929 yıllarında *Reich* İstatistik Dairesi'nin yürüttüğü bir araştırma kapsamında verdi. Söz konusu inceleme, iki bin aileden bir yıl boyunca günbegün gelirlerinin ve özellikle de harcamalarının kesin hesabını tutmalarını talep ediyordu.³³ Araştırma, bin işçi, beş yüz çalışan ve beş yüz küçük memur aile-

³³ Die Lebenshaltung von 2.000 Arbeiter-, Angestellten-, und Beamtenhaushaltungen. Erhebungen von Wirtschaftsrechnungen im deutschen Reich von Jahre 1927-1928. Einzelschriften zur Statistik des deutschen Reichs, nos 22-1, 22-11, 2 vol. (Cilt 1, Gesamtergebnisse, Cilt II, Einzelhaushaltungen). *L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières* isimli kitabımızın (a.g.e.) ikinci bölümünün tamamı bu araştırma hakkındadır.

sini kapsıyor ve bu sayede, özellikle gelirlerin eşit olduğu durumlarda, gruplar arasında karşılaştırma yapmayı mümkün kılıyordu.

ABD başta olmak üzere, başka ülkelerde farklı yöntemler izlenerek başka araştırmalar yürütüldü.³⁴ Bu araştırmalarda, aile reislerinden bütçe tutmalarını talep etmek yerine onlara çeşitli sorular yöneltiliyordu. Bu, Almanların yoğunlaştırılmış yöntemine karşılık kapsamlı bir yöntemdi çünkü, araştırmanın hızını telafi etmek için on bin veya yirmi bin haneye kadar genişletiliyordu. Öyle ki, bu yöntemin hataların dengelediğini ve büyük farklılıkları yeterince ortaya çıkardığını kabul edebiliriz. Peki bu araştırmalardan hangi sonuçlar çıkarılabilir?

Bu araştırmalar, harcamaları ihtiyaçlara göre sınıflandırmıştır. Harcamalar genellikle dört büyük kategoriye ayrılmıştır. Bu kategorilerden üçü, beslenme (içecekler de buna dâhildir), giyinme ve barınma gibi en karakteristik ihtiyaçlara tekbül ederken geri kalan ihtiyaçların tümü, basit bir başlık altında, diğer harcamalar kategorisinde toplanıyordu.

Büyük sanayinin ortaya çıktığı dönemin başlarına ait bildiğimiz ilk bütçelerde, gıda, barınma ve giyinme ihtiyaçlarının gelirin neredeyse tamamını tükettiğine ve diğer harcamalar için hiçbir şey kalmadığı da dikkate şayandır. Ancak o dönemden beri, işçilerin ücretleri yükselmiştir, yaşam düzeyleri eskiden olduğunun üzerindedir ve diğer harcamalardan oluşan bu kategori hatırı sayılır biçimde artmıştır.

1. *Beslenme*. Besinler, öncelikli ihtiyaçtır: "*primum vivere*". İşçilerin beslenme meselesiyle hayli ilgilenilmiştir. Beslenme, temel ihtiyaçtır. Eğer giderilmezse, işçiler ne varlıklarını sürdürebilir ne de sınıflarının devamını sağlayabilirler. Yine geçtiğimiz sene, Milletler Cemiyeti ve ILO bu sorunu toplantı gündemlerine almışlardı.³⁵ Bu konuda farklı bakış açıları mevcuttu. Ürünlerini satmayı arzulayan ve işçilerin tüketimi artırılırsa, buğday ve hayvanlarını daha kolay satacaklarını

³⁴ Bkz. *L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières*, a.g.e., s. 74 ve kaynakça.

³⁵ Bkz. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün raporu (1936): *L'alimentation des travailleurs et la politique sociale* [İşçilerin beslenmesi ve sosyal politika], Cenevre.

ümit eden büyük tarım ülkelerinin menfaati bunlardan biriydi. Ancak, sağlık bilimcilerinin ve doktorların bakış açıları birinci planda yer aldı. En iyi beslenme biçimi; beslenmenin yeterli olması, dokuların yenilenmesini, kuvvetlerinin yeniden toplanmasını sağlaması ve orta zorlukta veya yorucu bir işle yükümlü olan işçilerin, bu işin sonucunda ortaya çıkan enerji kaybına dayanmalarına olanak tanınması için gereken asgari miktar hakkında son derece bilimsel araştırmalar gerçekleştirildi.³⁶ Ne var ki doktorlar, organizmaya sağlanması gereken kimyasal elementler, vitaminler, proteinler üzerinde; bir porسیون besinin içinde bulunması gereken kalori cinsinden hesaplanan enerji miktarı üzerinde fazlaca durdular. Bu da insana, belirli bir miktarda yakıt ya da kuvvet verilen bir tür motor muamelesi yapmak anlamına gelmektedir.

Şüphesiz, işçilerin de diğer tüm insanlar gibi beslenmek, kuvvetlerini yeniden toplamak için, ama aynı zamanda yemek yemekten keyif aldıkları için de yemek yediklerini göz önünde bulundurmak gerekir. O halde, işin içine giren ve hesaba katılması gereken bambaşka unsurlar vardır. Beslenmenin cazip ve yeterince çeşitli olması şarttır. Öte yandan, işçiler, ailelerinin; eşlerinin ve çocuklarının beslenmesini de güvence altına almak zorundadırlar.

Beslenme meselesi toplumsal düzeyde farklı bir şekilde ortaya konmaktadır. Gerçekten de bu bağlamda, gelenek, alışkanlık ve toplumsal bir mahiyeti olan meşguliyetlere dair unsurlar baş göstermektedir çünkü bazı besinler daha aşağı görüldükleri için yenmezler ve bazıları da yalnızca organizmaya bir tatmin sağladıkları için değil, övünç kaynağı da oldukları için elde edilmek istenirler. Yeterince donatılmış bir masaya sahip olmak kişiyi hem kendi gözünde hem de başkalarının gözünde yüceltir.

Bununla birlikte, şayet işçi sınıfının seviyesinden bakar-

³⁶ Étienne Burnet ve Wallace R. Aykrood (1935) "L'alimentation et l'hygiène publique" [Beslenme ve kamu sağlığı], *Sağlık Örgütü'nün Üç Aylık Bülteni* içinde, Milletler Cemiyeti, Cenevre. Aynı zamanda bakınız: Sağlık Komitesi'nin Teknik Komisyonu tarafından 25-29 Kasım 1935 Londra toplantısında sunulan "Beslenmenin fizyolojik temelleri hakkında rapor", Milletler Cemiyeti, Cenevre.

sak, bundan daha fiziki, organik bir yapıda ve tam manasıyla toplumsal yönün daha arka planda olduğu başka bir ihtiyacın olmadığını söylemek gerekir. Bu bağlamda, işçi çevrelerinde besin harcamalarının baş rolü oynaması kayda değerdir. Eşit gelirlere sahip olan işçi, çalışan ve küçük memurlar arasında, beslenme harcamalarının toplam giderler içinde en yüksek orana sahip olduğu grup işçilerdir.

Bu bir gereksinim midir? İşçilerin beslenmeleri için fazla harcama yaptıklarına dikkat çektiğimiz zaman, biraz iki yüzlülük etmiş olmaz mıyız? Bu kadar çok harcama yapıyorlarsa bunun nedeni, yaşamak mecburiyetinde olmalarıdır. Gerçekten de onları beslenme uğrunda bu denli para harcamakla suçlamadan, karşılamaları gereken başka ihtiyaçları olsaydı beslenmeden tasarruf etmelerinin mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Bunu kanıtlayan, işçi ailelerinin bazı özel koşullarda bu harcamaları son derece kısabiliyor olmalarıdır. Çocuksuz aileler ile üç ya da dört çocuğu olan ailelerdeki beslenme harcamaları kıyaslandığında, birim kişi başına (yani yaşı hesaba katmak suretiyle birim başına), %42'ye varan bir oranda azaltılabildiğini görüyoruz.³⁷ Bu da demek oluyor ki bu ihtiyacın kendisi belirli bir esnekliğe sahiptir. Her hâlükârda, işçi hanelerinde ön planda olan ve işçilerin gelirlerini tahsis etmeye en çok hazır oldukları ihtiyacın o olduğunu unutmayalım.

2. *Giyinme*. Gelirlerin eşit olduğu durumda, çalışan topluluğu ile işçi topluluğunun giysi harcamalarının oranı neredeyse aynıdır.

Fakat, ilk olarak, ailenin farklı üyeleri için yapılan harcamanın oranlarını kıyaslayalım. Her hanede iki çocuk olduğunu ve onların yetişkin bir insan olarak kabul edilebileceklerini farz edelim. Çalışanların hanelerinde, bu harcamalardan en büyük payı babanın aldığını, onu anne ve çocukların izlediğini görüyoruz. Oysa bir işçi hanesinde, tamamen eşit olmasa bile çok daha az eşitsiz bir paylaşım yapılabilir. Şayet giyinme harcamalarının gerekli olanın dışında temsili de içe-

³⁷ Bkz. *L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières*, a.g.e., tablo, s. 47. ve grafik 1, s. 48.

diğini ve bu ihtiyaca ayrılan paranın öncelikle baba daha sonra da anne tarafından kullanıldığını kabul edersek bu payın, gerekli olanla yetinen işçi hanelerinde çok daha sınırlı olduğu ortaya çıkacaktır.

Genel anlamıyla giyim kuşamın içinde en görünür olan giysileri, iç çamaşırlarını ve son olarak ayakkabıları ayırt etmek suretiyle bir karşılaştırma daha yapalım. Bu durumda, işçilerin çalışanlara kıyasla giysiler için (oransal olarak) daha az, iç çamaşırları için daha fazla ve ayakkabılar için de açıkça daha fazla harcadıklarını görüyoruz. Bu, işçi sınıfının hayli belirgin bir özelliğidir. Bu noktada da eğer giysilerin giyim kuşamın en harici ve her hâlükârda en görünür parçası olduğunu ve dikkatin öncelikle onun üzerine odaklandığını kabul edersek, işçi hanelerinde çalışan hanelerine kıyasla gösteriş ve dış görünüm için, zaruri olan için harcanandan daha az harcama yapıldığı neticesine varabiliriz.³⁸

Ayrıca, genel anlamıyla giyinme için yapılan harcama farklı ihtiyaçlara karşılık vermektedir: kötü havalara karşı korunmak için örtünmek; çarpıcı renkler, göz alıcı ve üzerine yakışan bir kıyafet vasıtasıyla bakışları kendisine çekmek -bu, hayvanlar aleminde (tüylerini sergileyen tavus kuşu, kuşların tüyleri, vs.) ve özellikle vahşi kabilelerde görüldüğü gibi ilkel bir toplumsal fark edilme unsurudur. Bu ihtiyaç; yalnızca diğer insanların bu az çok yüzeysel dikkatlerini çekmekle değil aynı zamanda, onlar tarafından itibar görmekle, giyinme biçimimizle üst bir sınıfa, bir dünyaya ait olduğumuzu ya da öyle göründüğümüzü göstermekle ilgilenmeye başladığımız andan itibaren çok daha toplumsal bir mahiyete bürünür.

Bu bulgular, toplumsal kaygının işçi hanelerinde çalışan hanelerine kıyasla daha az gelişmiş olduğunu düşündürüyor. Fakat şimdi çok daha toplumsal bir mahiyete sahip gibi görünen bir harcamaya geçelim.

3. *Barınma harcamaları.* Bu harcama, yine gelirlerin eşit olduğu durumlarda, işçilerin genel harcamaları içinde çalışanlarınkine kıyasla çok daha düşük bir orana sahiptir. Bu, işçilerin ücretlerini kullanma biçimlerinin en önemli belirtilerinden

³⁸ A.g.e., ss. 39 ve devamı.

biridir. Bunu, Almanya'da yürütölen araştırmada belirtilen istisnasız tüm gelir kategorilerinde doğrulamalıdır. Son yirmi yıl boyunca, işçilerin çok daha üst bir yaşam düzeyine sahip oldukları ABD gibi Almanya'dan çok farklı ölkelerde yapılan araştırmalardan da aynı sonuç çıkmaktadır. Fark, çok büyük olmamakla birlikte, varlığını sürdürmektedir.

şimdi yalnızca kirayı değil, farklı unsurlarıyla değerlendirilen konutu yani nesnenin ederini değil, kendisini ele alalım. Burada, örneğin, konutun yüz ölçümünü ya da hacmini yahut oda başına düşen kişi sayısını ve su, gaz, elektrik, banyo ve temizlik ihtiyaçlarını karşılayan tüm ek bölümler gibi, modern ve hatta mütevazı konutlara konfor sağlayan tüm unsurların varlığını ya da yokluğunu göz önünde bulunduracağız. Bu unsurların tamamında, tüm bakımlardan, çalışanların ve memurların lehine çok belirgin bir fark olduğunu görüyoruz.

şunu çok kesin bir biçimde dile getirebiliriz: İşçi hanelerinin yaşam biçimlerini açık bir şekilde niteleyen, diğer insanlara göre daha kötü konutlarda yaşıyor olmaları ve konut harcamalarını artırmaya daha az hazır olmalarıdır.³⁹

İşçilerin, beslenme harcamalarını kısararak, kiraya harcadıkları parayı ayrı oranda artıracaklarını gördük. Ama bununla birlikte, eğer gerçekten daha iyi bir konut ihtiyacını yoğun bir biçimde hissediyor olsalardı, daha yüksek bir kirayı ödeyecek parayı elde etmeye dair kuvvetli bir arzuları olsaydı, bunu başarabilirlerdi. Fransa'daki şarap harcamaları gibi bir harcama hakkında böyle bir tespitte bulunabiliriz. Simiand bunun, işçi sınıfı için bir ücret artırma vasıtası olduğunu söylüyordu çünkü işçiler, belirli bir şarap tüketimine alışkın olduklarından, onları bundan yoksun bırakacak her türlü kısıtlamaya direniyorlardı. Dolayısıyla, işçi konutlarının daha iyi şartlara sahip olmaması, işçi sınıfı içinde rahat bir mesken ihtiyacının yeterince gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Bunun birden fazla nedeni vardır. İlk olarak, örneğin besinler için, her türlü toplumsal sınıftan insanın satın almak istediğini seçebildiği pazarlar, dükkânlar bulunmaktadır. Bun-

³⁹ A.g.e., s. 28.

ların bazıları daha ziyade zenginler ya da yoksullar tarafından ziyaret ediliyor olsa dahi dükkânların büyük çoğunluğunun tüm sınıflara hitap ettiğini söyleyebiliriz. Herkes aynı türden besinleri satın alabilir ve böylelikle bir sınıf diğerini taklit edebilir. Giysilere gelince, onları farklı sınıflardan insanların birbirleriyle karşılaştıkları ve birbirlerini gözlemledikleri sokakta taşınız; o kadar ki, bu bakımdan belli bir tek biçimlilik yerleşmeye başlar. Besinler ve belli bir ölçüde giysiler için bir piyasalar birliği bulunmaktadır. Ancak, konutlar için aynı durum söz konusu değildir. Zengin ya da üst bir toplumsal kategoriye yönelik konut piyasasının yanında bir de işçi sınıfına yönelik konut piyasası vardır. Bununla birlikte, işçiler nadiren çalışanların ya da burjuvaların yaşadıkları evlere giderler. Bu evler ile kendilerinininkiler arasında bir kıyaslama yapmakta ve alışkın olmadıkları için eksikliğini hissettinedikleri bir konfor derecesi hakkında fikir sahibi olmakta daha çok zorlanırlar.

Öte yandan, işçilerin çalıştıkları atölyeler ile yetindikleri konutlar arasında, dış görünüm ve görelî lüks bakımından hatırı sayılır bir fark yoktur. Kayıtsızca birinden ötekiğe geçmeler ve evlerinde hayli kaba mobilyalar, atölyeyi ve iş yerini anımsatan genel ve sade bir görünümü bulduklarında şaşkınlığa düşmezler. Buna karşılık, çalışanlar ve memurlar genel olarak daha bakımlı, daha iyi döşenmiş ve daha rahat bürolarda vakit geçirirler ve dolayısıyla, bu bakımdan bir gerileme teşkil eden konutlara girmekte güçlük çekeceklerdir.

Ancak en önemli mesele şu sorunun yanıtında gizlidir: Barınma ihtiyacı neye tekabül etmektedir? Elbette ki, yaşadığımız yerde arkadaşlarımızı, akrabalarımızı ağırlarız. Toplumsal hayatın ve dünyevi hayatın da pek çok olayı orada cereyan eder ve kendilerine orada tamamen doğal bir çevre bulurlar. Ancak konut, bilhassa ailenin barınağıdır. İngilizcedeki "home" [ev/yuva] kelimesi de Fransızca'daki "foyer" de [ocak/yuva] aynı şeyi ifade eder; terhis edilen askerlerin yuvalarına gönderildikleri söylenir. Burası, ev hayatının geliştiği çerçevedir ve ailemize rahat ve hem mahremiyeti hem de huzuru sağlamaya elverişli yaşam koşullarını temin etmeyi arzuladığımız ölçüde geniş, rahat ve hatta sınırlı da olsa lüks

bir konut sahibi olmayı amaçlarız. O halde, şayet işçiler diğer sınıfların üyelerine kıyasla bu ihtiyacı çok daha düşük bir derecede hissediyorlarsa, bunun nedeni onlar için aile yaşamının temsil ettiklerine olan bağlılığın daha az gelişmiş olması değil midir? Bu bakımdan işçi hem köylüden hem de burjuvadan derin bir biçimde ayrılmaz mı?

Doğrusunu söylemek gerekirse, belki de aile ve fabrika kadar birbirine zıt başka çevreler yoktur. İşçinin, bir nesne olarak görüldüğü endüstriyel iş yerlerinde kişiliğini kısmen yitirdiğini söylemiştik. Buna karşılık, yakınlarından oluşan grup onun için, birebir insan ilişkilerinin, atölyedeki gibi mekanik ve sıcaklıktan yoksun değil, canlı ve renkli olduğu küçük bir topluluğu temsil eder. Birey burada haddizatında, tabiatına ve niteliklerine göre değerlendirilir. Yerine başkası geçemez; başkalarının düşüncesinde, şimdiki zamanda olduğu kadar geçmişte de belirli bir yer elde eder. Bu, harici bir amaç için değil kendi için var olan bir gruptur; ailenin kendinden başka ereği, şirket gibi herhangi bir üretimi yoktur. Bu bakımdan, ailelerden ve endüstriyelerden oluşan iki grup birbirlerinden tepeden tırnağa farklıdır. Her gün bu gruplardan birinde uzun süre kalmak mecburiyetinde olan bir insanın ya da insanların, eğer yaşamlarının daha büyük bir kısmını bir grupta geçirselerdi öteki grubun onlar için ne ifade edebileceğini ayırt edememelerinde şaşılacak bir şey yoktur.⁴⁰

Bu koşullarda, işçi için en doğal olan ve içinde en fazla memnuniyetle vakit geçirdiği ortam ev değil, sokaktır. Büyük kentlerdeki sokaklar, atölye ve ev arasında yer alan bir nevi ara bölgeyi temsil etmektedir. Sokaklar, toplumsal dünyanın bir bölgesi gibidir; burada yaşam daha dağınık ve hâlâ mekanik etkilerle yüklüdür. Meskenler, ticarethaneler, demiryolu garları, afişlerle kaplı duvarlar, resmi binalar ve aynı zamanda depolar, fabrikalar bu yollar boyunca art arda dizilir. Sokağa açılan atölye kapıları vardır. Öte yandan sokakların, dar sokakların, bulvarların sertliği, darlığı ya da genişliği; meydanların ve ev bloklarının geometrik biçimleri, kavşağı mey-

⁴⁰ "İşçi yaşamının iki yönü" hakkında bakınız: *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e., ss. 129-130.

dana getiren yönlerin bütünü; yokuş ve inişler, tıkanıklık; trafik akışları kendini oraya sürüklenmiş bulan bireye, yalnızca hareket halinde bir madde olduğu fikrini gitgide daha fazla benimsetir. Pascal şöyle söylüyordu: "Biri yoldan geçenleri izlemek için cama çıktığında eğer ben oradan geçiyorsam, beni görmek için oraya çıktığını söyleyebilir miyim? Hayır, çünkü o hususi olarak beni düşünmez". Beni görmez. Bir nesneye benzettiği bir varlığın geçtiğini görür.

Sokak, aile gruplarına nazaran çok daha mekanikleşmiş ve toplumsallığını yitirmiş bir ortamdır. Onlara göre gerçekten "dışarı"dır ancak, iş yerlerine göre, işçi gruplarının etrafında atölye ve aile arasındaki bir nevi geçiş ortamı oluşturur. İşçilerin pek çoğu fabrikadan çıkar çıkmaz hiç vakit kaybetmeden kendilerini evlerine götürecek yolları kat etmek yerine, sokaklarda vakit geçirirler ve yol boyunca kendilerini pek çok etkiye teslim eder, sokağın tüm imgelerinin içine çekilirler. Orada, onlara tamamen yetmese dahi hâlihazırda tatmin eden bir toplumsal yaşam düzeyi bulurlar. Bunun nedeninin, aile yaşamının kusurlu örgütlenmesinde yattığını söylemek mi gerekir? Ancak neden belki de sonuçtur. Çünkü işçi mahallelerinde sokak, eve nüfuz eder. İnsanlar iç mekânlardan merdivenlere ve avluya doğru, kalabalık yolların tüm uğultusuna ve hareketliliğine doğru fazlaca bir memnuniyetle eğilirler. Aslında burada neden ve sonucu ayırt etmeye ihtiyaç yoktur. Hem işçi için sokak yaşamının önemi hem de ailenin zayıf birliği, işçinin yaşam şartlarını belirleyen fabrikadaki çalışma şartlarından yayılan eylemle açıklanır.

4. *Diğer veya çeşitli harcamalar.* Bu harcamalar işçilerin genel harcamalarının, ortalama, yaklaşık dörtte birini ve çalışanlarının de yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte; giyinme ve barınma harcamalarının oranı, işçi hanelerinde gelir seviyesi farkı gözetmeksizin yaklaşık olarak aynı kalırken, yani tüm gelir seviyeleri için ortalamadan çok az sarparken, burada söz konusu harcamaların payı, en düşük gelir kategorisinden en yüksek olana %29 oranında artmaktadır (oysa beslenme harcamalarının payı %18 oranında düşmektedir). Diğer harcamaların payı, mümkün olur olmaz genişleme eğilimindedir. Yine Almanya'da yürütülen araştırmaya

göre, eğer bu diğer harcamaları ayrıntılandırırsak şunları tespit edebiliriz: Şayet hastalık harcamalarına işçilerin bu nedenle sigortaya ödediklerini de eklersek, işçilerin hastalık harcamalarının çalışanlarınkine oranla çok daha yüksek olduğunu görürüz. Tütün de gelirlerinin daha büyük bir kısmını kapsamaktadır. Çalışanlar kuaför, okul, seyahat ve spor, eğlence için biraz daha fazla harcama yapmaktadır. Hastalık haricindeki sigortalar, ulaşım araçları, gazete ve kitaplar, çamaşırhane masrafları bakımından ise iki grup arasında yalnızca çok küçük farklar vardır.

İşçi sınıfında gelişen ihtiyaçların incelenmesinin bizi götürdüğü neticeler işte bunlardır. İhtiyaçların işçi sınıfında diğer sınıflarda olduğundan farklı bir biçimde sınıflandırıldığını ve (toplumlarımızda düzenlendiği biçimiyle) ailevi ve hatta toplumsal yaşamla ilgili olarak daha büyük bir kabiliyet, daha büyük beklentiler ve bu hayata ve biçimlerine dair daha derin bir zevk gerektiren ihtiyaçların işçilerde daha az gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Bu nihai bir durum mudur? Araştırmamız olan ve olmuş olan hakkındadır. Bir gelişimin gerçekleşmesi mümkündür ve bunu, daha az geleneksel, yeniliklere daha elverişli ABD gibi ülkelerdeki koşulları incelemek suretiyle görebiliriz.

Aynı zamanda, belirttiğimiz üzere, genellikle işçinin işini onu tek başına ve hareketsiz katı madde ile temas halinde olmak zorunda bırakmasından kaynaklanan bozulma, iş gününün süresi uzadıkça çok daha kuvvetli ve tamir edilemez bir hal alacaktır. Bu süre kısaltılabilirse ve haftanın bir kısmı boyunca işçiler bu anormal koşullardan kurtarılabilirlerse, işlerinde toplumsal bir varlığın tabiatını yeniden tesis etme olasılıkları artacaktır. Bu, şüphesiz bir *primum vivere* [yaşamak önce gelir] meselesidir. Fakat, toplumsal yaşamın daha yüksek biçimlerine katılmaları için yeterince zaman ve kaynak kalabilir.⁴¹

⁴¹ "Standard of living of employees of Ford Motor Co. in Detroit" [Detroit Ford Motor Şirketi çalışanlarının yaşam standardı], *Monthly Labor Review* içinde, Haziran 1930. Metnin neredeyse tamamının Fransızca çevirisi için bakınız: "Contribution à l'étude de la comparaison internationale du coût de la vie" [Yaşam maliyetlerinin uluslararası ölçekte karşılaştırılması çalışmasına]

Bakalım bu konuda Amerika'nın Detroit kentinde, ücretlerin yüksek olduğu bir dönemin sonunda yüz işçi ailesi ile gerçekleştirilen araştırma bize ne öğretiyor. Bu araştırma, sanayinin başlangıcından beri işçi sınıfının en büyük ilerleyişini ve kol işçilerinin en yüksek ücretleri ve yaşam düzeyini bir anlamda kayıt altına alması dolayısıyla hayli kıymetlidir.

Dikkatimizi çeşitli harcamalar bölümüne odaklayalım: Bu harcamaların toplam harcamaların yaklaşık %30'unu temsil ettiğini (1902 yılında bu oran %20 idi) ve (1902'den beri) mutlak değer cinsinden %45 oranında arttıklarını söyleyebiliriz.

Öte yandan, araştırmaya katılan yüz ailenin otuz beşi bir piyanoya, on üçü bir gramofona, yetmiş altısı bir dikiş makinesine, yirmi biri elektrikli süpürgeye, doksan sekizi elektrikli ütüye, altısı ekmek kızartma makinesine, doksan dördü salonlarında ve doksanı da yemek odalarında bir halıya sahipti. Son olarak kırk yedi aile de otomobil sahibiydi. Genel olarak, o dönemde, beslenme harcamaları bir hayli kısılrken (1902'deki toplam harcamaların %43,1'lik oranına karşılık %32,3) ve kiralar yalnızca yavaşça artarken, o döneme dek var olmayan yahut bir hayli önemsiz bir rol oynayan yeni ihtiyaçlar aniden büyük bir atılım yapıyordu. Aynı zamanda, işçiler giderek daha fazla sigortalandılar ve tıbbi hizmetlerden daha fazla faydalandılar.

Oysa işçi, mekanik ev eşyalarının ya da eğlence nesnelerinin yahut (kendileri de akılcılaşmış ve makineleşmiş) özel ve kamusal kuruluşların sağladığı avantajların ve hizmetlerin cevap verdiği yeni ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde, kendini aşan ve ayrıca ona tüm yönleriyle tahakküm eden bir medeniyete dâhil olur. Aksine, daha ailevi, daha eski ihtiyaçlar aynı öneme sahip değildir ya da artık değildirler. Geçmişte, yiyecek satın aldığımızda ve bir eve yerleştiğimizde, beslenmeyi ve barınmayı belirli kurallara göre kurmuş bir medeniyete de dâhil olduğumuz duygusunu yaşamış olabiliriz. Bu eski medeniyet şüphesiz hâlâ mevcuttur. Ancak itibarını yitirmiş-

bir katkı], Uluslararası Çalışma Örgütü, Cenevre, 1932. Aynı zamanda bakınız, *L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières*, a.g.e., 3. Bölüm, ss. 97 ve devamı.

tir çünkü vazifesini tamamlamıştır ve insanlar, onun sunduğu tatmin duygularına uzun zamandır alışmışlardır.

Öyleyse, yeni icatların, yeni ürünlerin, konforun modern biçimlerinin ama aynı zamanda kolektif eğlencelerin, seyahat acentelerinin, sağlık, yardım, sigorta, kredi kuruluşlarının sahip olduğu bu etki, bu nesne ve kurumların mekanik mahiyetiyle açıklanamaz. Bu etkinin kaynağında, onlarda güncel toplumun ve başlıca eğilimlerinin imini görüyor ve daha genel anlamda onların arkasında, haklı ya da haksız olarak, diğerlerine kıyasla daha geniş, daha zengin ve daha ilerici olarak gördüğümüz bir medeniyeti fark ediyor olmamız yatmaktadır.

İşçi sınıfı, belki de eski yaşam tarzlarına, geride kaldığına inandığımız medeniyet türlerine diğer toplumsal sınıflara nazaran daha az alışmış ve bağlı olduğu için böylesi etkilere daha uysal bir biçimde itaat etmiştir. Geçmişte, bugün kendisine düşen mali imkânlarla sahip olmadığı için onların yararlarını hissedememiştir. Öyleyse düşüncesinde, gelirlerinin artması ile toplumsal hayatın yeni biçimleri arasında bir bağlantı kurulmasında ve artık, bu toplumun yetersizliklerine karşı daha az duyarlı olmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Amerikan işçi sınıfı hakkında şunu ekleyelim; o, hayli basitleşmiş bir aile yaşamıyla (ev dışındaki yaşam, halk lokantalarında veya kulüplerde vs. yemek yemek ev işlerini olabildiğince çok ertelemek, boşanma vakalarının artışı), hayli sınırlı dinî ihtiyaçlarla (din gitgide daha tatbikî ve dünyevi hale gelmiştir), kültür ihtiyaçlarının yetersizliğiyle ve son olarak, zayıf bir sınıf bilinci ile nitelendirilebilir.

Genel olarak işçilere gelince, riayet ediyor gibi göründükleri başlıca saikler, kolektif kurallar aracılığıyla içinde bulundukları toplumsal koşulların muhafaza edilmesine ve kalkındırılmasına yönelik eğilim; mesleki örgütlerin ve toplumsal ruhlarını geliştirmeye ve tatmin etmeye özgü ortaklıkların kurulması ve son olarak; yapabildikleri ölçüde yani ücretleri, temel ihtiyaçların giderilmesinden sonra kullanılabilir bir artık bırakacak kadar yüksek olduğunda, inşa olma yolunda olduğu biçimiyle modern medeniyet biçimlerine giderek artan bir katılımdır.

V

Kentsel Çevreler ve Endüstriyel Medeniyet

III. Kısım

Orta sınıflar

Orta sınıf kavramı hayli değişken ve muğlak bir biçimde tanımlanmıştır. Bu kavramdan "gelirleri ve sıklıkla malvarlıkları da orta seviyede yani en yüksek toplumsal sınıfları ile işçilerin ve çalışanları arasında yer alan kişiler ve ailelerinden meydana gelen kalıcı bir kategori" anlamını mı çıkaracağız? "Daha ziyade, kentsel nüfus ve özellikle de küçük kentlerin nüfus kategorilerine gönderme yaptığı" ve yüksek zanaatkârlığı, küçük ve orta boy tüccarlar ile sanayicileri, serbest mesleklerin bir kısmını ve orta kademe memurları kapsadığını mı ekleyeceğiz?¹ Bunlar daha ziyade olumsuz niteliklerdir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, bu nitelikler orta sınıfları, sanki işçiler ile burjuvalar arasındaki yeri işgal ediyorlarmış gibi, onlardan ayırt ederek tanımlamaktadır. Yahut meslekleri belirli bir birliğe sahip olan bir grupta, bir sınıfta toplama nedeni görmeksizin onları yan yana sıralamakla yetinmektedirler.

Orta sınıflar ismi altında bu şekilde bir araya getirilen mesleki kategoriler hayli farklı özellikler gösterdikleri ve tutumları, ileride göreceğimiz üzere, bu kategorilerin her birine özgü olan ve onların hususi koşullarıyla açıklanan güdülerden esinlendiği için bu durum, çok daha önemli bir hal almaktadır.

¹ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 2. yıl, 1928-1929, s. 470.

1. *Zanaatkârlar ve küçük tüccarlar*. Nüfus sayımlarında, tek başlarına ya da kendi hesaplarına çalışan kişi sayısı ayrı hesaplanmaktadır. Şüphesiz bunların tamamı, kelimenin eski anlamıyla zanaatkâr değildir çünkü bu grup, çoğu zaman çalışmak üzere bir atölyeye gitmemekle birlikte aslında tam bir işçi olan kişileri de içermektedir. Bir işverenden ötekine iş değiştiren serbest işçiler de bu kategoridedir. Bununla birlikte, yalnız çalışan zanaatkârlar, işçilerle ayrı türden işleri yerine getirmekte ve genellikle daha fazla kazanmamaktadırlar. Buna karşın, müşterilerle doğrudan ilişki kurdukları ve mesleklerinin ticari kısmıyla ilgilendikleri için, çoğu kez orta sınıfın içinde ve küçük tüccarlarla ilişkili olarak sınıflandırılırlar.

Oysa, bu yalnız başına çalışan işçilerin Fransa'da bazı iş dallarındaki oranı hayli yüksektir. Bu oran, kumaş işçiliği ve giyim sanayiinde geniş anlamıyla işçilerin tamamının yarısından biraz fazlasına; hayvan postu, derisi, tüy ve yele ile hasır işlerinde çalışan işçilerin yaklaşık %30'una ve ahşap sanayilerinde, taş yontma ve cilalama işlerinde çalışanların da yaklaşık %20'sine tekabül etmektedir. Ancak toprak düzleştirme ve inşaat alanlarında, tekstil sanayiinde, demir çelik, çeşitli metaller, değerli metaller ve mücevherat sanayilerinde ancak %10'a denk gelmektedir. Bu oran gıda ve kitapçılık alanlarında daha da düşüktür ve kimya sanayiinde, metalürji ve madencilik alanlarında son derece düşüktür ve hatta neredeyse yok gibidir. Netice itibarıyla, kol işçilerinin tamamının %15'ini geçmemektedir.²

Bu oran, bir nüfus sayımından diğerine fazla bir değişiklik göstermemektedir. Marx ve ardından gelen başka iktisatçılar, bağımsız çalışanların yok olduklarını ilân etmekte aceleci davranmışlardır. Bu işçiler (şüphesiz, sayısı gitgide düşmekte olan küçük tüccarlardan farklı olarak) ya bazı geleneklerin kuvvetinden ötürü ya da bazı (siparişe giysi üretimi veya çeşitli tamir işleri gibi) sanayi alanlarında müşterinin el işçiliği yapan üreticiyle doğrudan bir ilişki içinde kalmasını gerektiren nedenler olduğu için varlıklarını sürdürmektedirler.

Böyle bir toplumsal kategorinin varlığını devam ettirmesi-

² Simiand, *Cours d'économie politique*, 1930-31, s. 500.

ni açıklayan neden nedir? Şüphesiz, arazi sahibi köylüler ile kıyaslanabilecek denli, bağımsız statülerine olan bağılılıklarıdır. Gerçekten de bir müdüre ya da müteşebbise tabi değildirler; kendi hesaplarına çalışırlar ve, işverenlerin yönettiği ve işçiler ile çalışanların ifa ettikleri büyük teşebbüslerde birbirinden ayrı olan yürütme ile teknik ve ticari yönetim işlevlerini aynı anda yerine getirirler. Hiç şüphe yok ki, bu bağımsız işçiler işlerinin en azından bir kısmında ellerini kullanırlar ve bu bağlamda, fabrika işçilerine benzemektedirler. Bununla birlikte, alet edevatlarının kendilerine ait olması, atölyelerini ya da dükkânlarını kiralyor olmaları, hammaddelerini satın almaları, piyasaya sürme ve satış işleriyle ilgilenmeleri ve müşterilerle doğrudan bir ilişkiye girmeleri yönüyle onlardan ayrılırlar. Hatta, teşebbüslerinin finansal yönü ile ilgilenmek ve küçük bir sermayeyi idare etmek zorundadırlar. Onları gerçek anlamıyla müteşebbislerden ayıran sınırı belirlemek çoğu zaman kolay değildir. Sermayelerinin miktarı, gelirlerinin büyüklüğü ve özellikle de tezgâhın arkasında ve atölyede ortaya koymaları gereken kol işinin payını hesaba katmak gerekir. Elbette, bu bağımsızlık çoğunlukla tamamen görünüştedir çünkü iş piyasasının koşullarına olduğu gibi ürün piyasasındaki kılere de tâbidirler. Bununla birlikte, Simiand'ın gözlemlediği durumdan çıkan sonuca göre, refah döneminde büyük sanayide ücretli çalışanların hayli önemli bir kısmı kendi hesaplarına çalışmak üzere fabrikadan ayrılmaktadır ve darlık döneminde, bağımsız çalışanların oranı belirli bir süre sonra düşmektedir.³

Son yaşanan ekonomik krizin ve ILO tarafından incelenen toplumsal neticelerinin, bağımsız çalışanlarla ilgisini ele alalım.⁴ Burada, küçük tüccarlar ile zanaatkârları birbirlerinden ayırmak gerekir. O zaman, ekonomik durgunluk boyunca pek çok ülkede ticaret alanındaki iş gücünün arttığını görüyoruz. Ticari ilişkilerin hacminin önemli ölçüde düştüğü göz önüne alındığında bu, çok daha şaşırtıcı olabilir. Bundan ticaretin,

³ François Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, a.g.e.

⁴ Vladimir Woytinsky (1936), *Les conséquences sociales de la crise* [Krizin toplumsal neticeleri], Uluslararası Çalışma Örgütü, Cenevre.

gelirlerin bütünü içindeki payının arttığı sonucunu mu çıkarmak gerekir? Hayır. Ancak ticari teşebbüsler, durumlarını muhafaza etmek ve kendilerini korumak adına işlerini ve çalışan sayılarını arttırmışlardır. Öte yandan, işsizler ya da kriz nedeniyle çalışmaları engellenen küçük sanayiciler ticaret yapmaya çalışmışlardır. ILO raporuna göre, Fransa'da ekonomik durgunluk döneminde çok sayıda geçici ticari teşebbüs piyasayı ele geçirmek için, diğer ülkelerde görülene kıyasla çok daha fazla çekişmiş ve çetin bir rekabet ortamında birbirlerini yok etmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu olan sağlıklı ve kriz döneminde ticarete sığınulamayacağını gösteren bir ticari iş gücü artışıdır.

Kendi kendilerine çalışan zanaatkârlara ve küçük müteşebbislere gelince; onlar, fabrika işçilerinden daha iyi direnmişlerdir.⁵ 1933 yılına ait ve (bir ilâ beş kişilik) küçük teşebbüsler ile orta ya da büyük teşebbüslerin birbirlerinden ayırt edildiği bir Alman istatistiğinden, maden ve tekstil sanayii alanları haricinde, küçük teşebbüslerin nakitlerinin pek azalmadığı sonucu çıkmaktadır. Şu iş dalları için küçük teşebbüslerde gözle görünür bir artış olmuştur: taş ve toprak, metalürji (%50'lik artış), metal ürünler, makineler, elektronik, kâğıt ve matbaacılık, gıda (%12'lik artış), inşaat (%18'lik artış), su, gaz, elektrik (%38'lik artış). Ekonomik faaliyet burada söz konusu kişilerin hayatlarıyla bir olmaktadır ve onlar için var oluş biçimlerini değiştirmek pek kolay değildir. Her halükârda, krize rağmen, binlerce fırıncı, kasap, terzi, gömlekçi, şapkacı, tesisatçı, marangoz ve çilingir yerlerinde kalmaktadırlar.

Elbette, bu toplumsal kategorinin önemli bir niteliği olan mesleğe tabiiyeti de hesaba katmak gerekmektedir. Pek çok durumda, şayet zanaatkâr yerini korumayı başarabilirdiyse, büyük sanayi ile rekabete direnebilirdiyse bunun nedeni, çalışkanlığı ve bazı ürünler söz konusu olduğunda her şeyden önce dikkat ettiğimiz şeyin, işin iyi yapılmış olmasındır. Yani iyi bir zanaat mensubu, mesleğini çok iyi icra edebildiği için onu sevendir. Pek çok zanaatkâr bunun farkındadır ve seri üretim yapılan ve işin artık işçinin kişisel izini taşımadığı bir ekibe

⁵ A.g.e., s. 246.

dâhil olurlarsa, toplumsal konum bakımından bir düşüş yaşadıklarını düşünebilirler.

Teknik dönüşümlerin haricinde, kimi mesleklerin, kimi işlerin; zanaatkârların sayısının düşmesine gerek kalmaksızın, var oluş nedenlerini yitirdikleri için kendi kendilerine bertaraf oldukları da doğrudur. Bu zanaatkârlar, bazen aynı yerde, bir önceki mesleği ikame eden meslekle meşgul olurlar. Böylelikle, ulaşım araçlarındaki devrimle birlikte, köyün girişindeki nalbant araba tamircisine dönüşmüştür ancak, bu suretle, bu küçük teşebbüslerin sayısı azalmamıştır. Öte yandan, (sakalar ve arzuhalciler ya da yakın dönemde İstanbul'daki hamallar gibi) yerini başkasına bırakmadan kaybolan meslekler olduğu kadar ortaya çıktıktan sonra birkaç yıl içinde mekân içinde yayılan (otomobil şoförleri, daktilograflar ve sinema salonu personeli gibi) başka meslekler de bulunmaktadır. Fakat, zanaatkârlar kategorisi, bütününde kayıplarını tamir ediyorsa, büyük sanayinin aralıklarında ya da boşluklarında kendine bir yer bulabiliyorsa bunun nedeni çok sayıda işçinin, risklere ve hatta bir gelir yetersizliğine rağmen, her şeyden önce bağımsız bir statüye önem vermesidir.

Bireyciliğin ayakta kalmasının karşılığı, toplumsal bilinç ve kolektif örgütlenme kabiliyeti bakımından belirgin bir eksikliktir. Zanaatkârların, küçük satıcıların, panayır satıcılarının oluşturduğu sendikalar mevcuttur ancak bunlar sayıca azdır ve fazla canlı değildirler.⁶ Bunun nedeni burada, karakteristik işçi-işveren ilişkisinin, karşıtlığının eksik olmasıdır çünkü zanaatkâr aynı zamanda hem işçi hem de işverendir. Bununla birlikte, zanaatkârlar sendikal değil kooperatif düzlemde bir araya gelmeye çalışmışlardır.⁷ Örneğin, hammadde satın alımı, satış, kredi, mesleki araç gereç yani mesleği ta-

⁶ Maxime Leroy (1913) *La Coutume ouvrière, Syndicats, Bourses du travail, Fédérations professionnelles, Coopératives, Doctrines et Institutions* [İşçi Geleneği, Sendikalar, İş Borsaları, Mesleki Federasyonlar, Kooperatifler, Doktrin ve Kurumlar], 2 cilt, Paris. (Zanaatkârlar, küçük satıcılar, paçavracılar, kalaycılar, baca temizleyiciler, araçlar, vb., 1. cilt, s. 99). Aynı zamanda bakınız: Hector Lambrechts (1908) "Les Syndicats bourgeois en Belgique", *Revue d'économie politique* içinde s. 575 (Küçük tüccar ve orta sınıf sendikaları).

⁷ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 1930-1931, s. 685 (Zanaatkâr iş birliği)

mamlayan tüm işlemler için kooperatif ortaklıklar kurmuşlardır. Yine de bu girişimler fazla ileri gidememiş ve dikkate sayan sonuçlar verememişlerdir. Ortaklaşma ruhunun bu ortamlarda gerçekten köklenebilmesi için, kooperatif eylemin kredi gibi tamamlayıcı olana değil; bizzat üretim işine, mesleğin daha içinde ve merkezinde olana, çalışma koşullarına, süresine, yoğunluğuna ve hatta fiyatların belirlenmesi konusuna yönelmesi gerekmektedir. Ancak zanaatkârların bu yönde ilerler ilerlemez, kaynaşma ya da İngilizlerin dediği gibi, küçük işletmelerin karışımı vasıtasıyla büyük teşebbüsler kurma noktasına vardıklarını ve var oluş nedenleri büyük sanayinin dışında bulunmak ve kalmak iken ona geri döndüklerini fark etmekteyiz.

2. *Ücretli veya büroda çalışanlar.* Şimdi de büyük bir çoğunluğunun orta sınıf mensubu olduğu geniş çaplı memurlar grubunu inceleyelim. Nüfus sayımları genel olarak onları işçilerle birleştirmektedir. Bununla birlikte, birkaç defa, tarım, sanayi ve ticaret iş dallarının tamamında, belirli bir sayıda insan çalıştıran bir kurumdaki çalışanların ve işçilerin bütün çalışan nüfusa olan oranı (%40) ile yalnızca işçilerin oranı (%33 ilâ 35) ayrı bir biçimde belirtilmeye çalışılmıştır. Bu da tarım, sanayi ve ticaret alanlarında ve yalnızca büyük teşebbüslerde, yüz işçiye on beş ilâ on yedi çalışan düştüğünü göstermektedir.⁸

Çalışanlar ile zanaatkârlar ya da küçük tüccarlar arasında temel bir fark bulunmaktadır: Onlar, kendi hesaplarına çalışmazlar. Ancak bu kategorinin içinde de çok sayıda ayırım yapılabilir. Hiyerarşinin altında, işleri dikkate değer fiziki emek içerdiğinden ötürü yarı yarıya işçi sınıfına dâhil olan çalışanlar yer almaktadır: büyük mağazalarda bütün gün boyunca paketleme yapan çalışanlar, paraları çekip çeviren ve sayan kasiyerler ve hatta şehirlerde siparişleri taşıyanlar. Genel anlamda, çalışanların çoğu, teşebbüsün genel seyriyle ilgili olarak inisiyatif almak zorunda olmamaları ve büyük bir sorumluluğa sahip olmamaları bakımından işçilere yaklaşırken zanaatkârların ve küçük tüccarların karşısındadırlar.

⁸ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 2. yıl, 1928-1929, s. 448.

Ancak öte yandan, hiyerarşinin yukarısında, belirli bir inisiyatif alma hakkı tanınan, kimi zaman yönetim ve teknik kontrol alanlarında ve hatta birtakım finansal ve ticari işlemlerde işverene vekâlet eden üst düzey ofis çalışanları yer almaktadır. Bu bakımdan müteşebbislere yaklaşırlar, hatta onlarla karışırlar; daha büyük kârlardan sorumlu ve daha yüksek bir gelir seviyesine sahip olduklarından ötürü zanaat-kârlardan ayrılırlar: örneğin bir mühendis, bir ekip şefi ve hatta birtakım satıcılar, bankalardaki üst düzey çalışanlar, vs.

Her halükârda, davranışlarının en büyük belirleyici unsurlarından biri -ve bu bakımdan işçilerden açık bir biçimde ayrılırlar- çalıştıkları teşebbüse olan tabiiyet gibi görünmektedir. Bunun nedenlerini açıkça görebiliyoruz. Daha önce de gördüğümüz üzere işçiler, sundukları işin miktarına göre yani aslında bir nicelik olan, homojen bir varlık olan bir şeye göre ödeme almaktadırlar. İşleri ölçüsünde şahsi nitelikleri, hatta kişilikleri değil, yalnızca, mekanik ve durağan olarak kabul edilen bir kuvvetin sarfı dikkate alınmaktadır. Bu durum çalışanlar için aynı değildir. Çünkü onlar, teşebbüs ile çok daha yakın bir biçimde hemhal olmuş, onunla kaynaşmışlardır.

Çalışanların ücretleri, maaşlar gibi genel kurallara göre belirlenmiştir. Ancak buradaki en önemli kural, genellikle bu görevlilerin yaşının, işlerinin icrasında ve özellikle o şirkette geçirdikleri zamanın hesaba katılıyor olmasıdır. Hatta memurlar için de aynı durum geçerlidir. Çünkü tıpkı memurlar gibi, çalışanların oynadıkları rol de işçilerin yerine getirdikleriyle aynı değildir. Çalışanlar, ahlaki bakımdan şirketin işleyişiyle ilgilenmektedirler ve bununla ilgilenmelerine de ihtiyaç vardır, dolayısıyla onları şirkete bağlamaya ihtiyaç duyulur. Yöneticilerin emirlerini aktardıklarına göre, müşterilerle ilişki kurduklarına göre, şirketin doğru işleyişi onların hesaplarının doğruluğuna, kurallara uymalarına, devamlılıklarına ve gösterdikleri gayrete bağlı olduğuna göre, şirketi bir anlamda kendilerine ait bir şey gibi görmeleri gerekmektedir. Onları şirkete bağlamanın en iyi yolu, öncelikle orada uzun zaman -mümkünse çalışma hayatlarının tamamı boyunca- kalmalarını, şirketin ruhu ve gelenekleri içlerine işleyecek şekilde, ancak çalışma hayatlarının sonunda oradan ayrılınayı kabul et-

melerini sağlamaktır. Çalışanların gayreti ikramiyelerle, seçmeye bağlı terfilerle, onursal ödüllerle de teşvik edilebilir çünkü onların çalışmalarını takip etmek, bir dışlinin üzerindeki pası ya da müşterinin reddettiği bir ürünlerdeki kusuru tespit edebilmekten çok daha güçtür.

Netice itibarıyla onlardan talep edilen; karaktere, iyi niyete, ahlaki tabiat diyebileceğimiz şeye bağlı olan nitelikleri göstermeleridir ki, tüm bunlar işçiden beklenmez. Onlarla şahsi nitelikli ilişkiler kurmak ve onlara, şirketin teşkil ettiği belirli bir toplumsal grubun üyeleri olarak muamele etmek gereklidir.

Çalışanlar aynı zamanda bu nedenle onlarda takdir ettiğimiz nitelikleri geliştirmeye gayret ederler ve mütevazı bir işte kurallara uyma ve doğruluk kaygısına sahiptirler veya onu kazanırlar. Gerçekten de mesleki değerlerinin, üstlerinin hizmetlerine attettikleri ücretlerinin ve aynı şirketteki diğer çalışanların onlara duydukları saygının buna bağlı olduğunu anlar ve hissederler. Onları teşvik etmekte kullanılan kazanımların kendilerine de bağlanırlar: kıdeme ve mümkünse seçmeye bağlı terfi, iş güvenliği.

Bununla birlikte, Fransa'da hayli erkenden çalışan sendikaların kurulduğunu ve Genel Emek Konfederasyonu'na üyelikleri vasıtasıyla işçi örgütlerine bağlandıklarını da göz önünde bulunduralım. Bu durumdan, kol işçileri ile diğer ücretliler arasında var olduğu belirtilen ayrımın, bu iki grup arasındaki herhangi bir yakınlaşmayı ve hatta kaynaşmayı engelleyecek kadar derin olmadığı neticesi çıkmaktadır. Her halükârda bu, gerçekten, en azından belirli dönemlerde, çalışanların oluşturduğu toplumsal kategoride gelişmekte olan ve hatta onun ötesine geçmeye meyleden bir dayanışma ruhunun işaretidir.

Gerçekten de sendikalar tüm orta sınıfın içinde en büyük rolü, en çok ücretliler arasında oynamıştır: zaten işçi sendikalarına en çok yaklaşanlar da bu sendikalardır.⁹ Ücretliler,

⁹ Maxime Leroy, *La coutume ouvrière, Syndicats, Bourses du travail, Fédérations professionnelles, Coopératives, Doctrines et Institutions*, a.g.e., s.94 (Çalışan sendikaları)

ekonomik durumlarından dolayı, kol işçilerinden ancak görünüşte ayrıldıkları hissine kapılmışlardır. Ücretliler de onlar gibi özel işverenlere bağımlı oldukları bir durum içinde değildir midir? Belli bir anda taktiksel nedenlerden ötürü işçiler tarafından icat edilen ve işverenler ile olan müzakerelerde faydalı olduğu ortaya çıkan örgütlenme yöntemlerini kullanmalarının gerekli olduğuna kanaat getirmiş olmaları doğaldır. Dahası, özellikle ekonomik daralma ve bunalım dönemlerinde, çalışanlar sınıfının alt tabakaları kendilerini tehdit altında hissederler. Hiyerarşide daha kötü bir konumda yer alan ücretlilerin gelirleri, işçilerinkinin biraz üzerindedir. Hayati ihtiyaçlarını karşılamalarını engelleyen yeni kısıtlamalara maruz kalan bu çalışanlar, kendilerinin de sömürüldüklerini düşünür ve diğer sömürülenler ile bir olmak zorunda olduklarını hissederler. Bu nedenle, tıpkı sıradan işçiler gibi, greve gitmekte tereddüt etmezler.

Yine de bu anlarda, toplumsal bilinçlerinin büyük bir parçası bu duruma karşı çıkar. Bu gruplar böyle yöntemleri sağır bir endişe ile rahatsızlık hissi olmadan tatbik edemezler ve aynı çerçevelerde ortaklaşıyor olsalar dahi, işçi örgütlerinde bütünüyle birlik olmaktan çekindikleri söylenebilir. Çünkü işçilerden ayrıldıklarının ve onlara kıyasla daha üst bir toplumsal kademedede yer aldıklarının unutulmasına izin vermek istemezler. Eylemlerini, işçi sendikalarınınkiyle birleştirmeleri gerektiğinde bu kararsızlık ve tereddüt çok iyi sezilir. Aralarındaki farklılıklar varlıklarını sürdürür. Birbirleriyle tamamen karışmazlar. Aralarında anlaşmalara varırlar. Ancak tek bir örgütte birleşmezler. Bir yanda mesleği askerlik olanlar ya da faal bir ordu ile diğer yanda, daha önce hiç savaşa katılmamış bölgelerden toplanan ve savaşa hiçbir şekilde hazırlıklı olmayan milisler arasında da aynı fark bulunur: Birlikte talim yapabilirler ancak birbirlerinden ayrılırlar, aralarında hakiki bir ruh birliği yoktur. Normal dönemlerde, bu farklılık hissi mücadele gereksinimi tarafından karartılmaz ve ön plana çıkar. Dolayısıyla birliktelik ruhu, sınıfsal örgütler olmayan yardımlaşma kurumları ve kooperatifler alanında ifa edilir.

Öngörü ve ihtiyat ruhunu, geleceğe yönelik dikkati de ele

alalım. Kimi bakımlardan burjuvaziye yaklaşan pek çok ücretli çalışan; tasarruf ve tutumluluk gayretleri ile yatırım ve yaşam sigortası vasıtasıyla mali durumlarını yavaş yavaş iyileştirmeyi ve yaşlandıkları zaman, görece güvenli bir yaşama ve fazla masraflı olmayan birkaç hobiye sahip olmayı ümit ederler. Aynı zamanda çocuklarını da düşünürler ve onların, ortaokul ya da lise gibi ortaöğretim kurumlarında eğitimlerini sonuna kadar sürdürebilmeleri, *grande école*'lere^[10] başvurabilmeleri için önemli fedakârlıklarda bulunurlar. Netice itibarıyla bu azimleri, eski rejim döneminde ya bizzat ya da çocukları vasıtasıyla soyluluk mertebesine yükselmenin hayalini kuran burjuva çevrelerinde görülen azmi hatırlatmaktadır: Küçük ya da orta kademe çalışanların, içinde bulundukları bağımlılık durumuna katlanmak için kendilerinin ya da her halükârda ileride ailelerinin -hâlihazırda işçilere kıyasla çok daha yakın oldukları, yalnızca bir ya da iki aşama sonra erişebilecekleri- yüksek bir sınıfa girmelerinin mümkün olduğunu düşünmeye ihtiyaçları vardır. Çocukları şayet toplumsal hiyerarşide yükselemeyeceklerse, en azından bulundukları konumun daha aşağısına inmemelerini arzu ederler. Dolayısıyla, iltimaslara, oğullarının ve kızlarının da girebilecekleri bir ya da az sayıda birkaç şirkette sadık bir biçimde sundukları hizmetlerinin sağladığı tanınırılığa güvenirler. Burada söz konusu olan, meslek için kolektif eyleme başvurma ile tezat oluşturan kişisel ilişkilere başvurma yoludur ancak bunların arasında bir çelişki yoktur çünkü çalışanlar, alt sınıf ile üst sınıf arasında bulunduklarından ötürü, kâh birinden kâh diğerrinden esinlenirler.

3. *Küçük memurlar*. Orta sınıflar içinde yer alan bu üçüncü kategori, kamu hizmetlerinin genişlemesi ve karmaşılaşmasıyla önemli ölçüde artış göstermiştir. Bununla birlikte sayıları, özel şirket çalışanlarına nazaran daha azdır. Fransa'nın bir memur ülkesi olduğu söylene de oranları, toplam çalışan nüfusun %5 ila 6'sını geçmemektedir.¹¹

[10] *Grande école*'ler Fransa'da, tarihi on sekizinci yüzyıla kadar uzanan ve sınavla (yazılı ve sözlü) öğrenci alımı yapan, son derece prestijli yüksek öğrenim kurumlarıdır-Türkçeye çevirenin notu.

¹¹ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 2. Yıl, 1928-1929, s. 470.

Küçük memurlar ile orta sınıfın diğer kısımları arasında çok aşikâr bir fark bulunur. Kimi zaman memurların bürokratik, görenekçi ve edilgen ruhu, kendi hesaplarına çalışan zanaatkârların bağımsız ve kişisel faaliyetiyle karşılaştırılmıştır: Zanaatkârlar ve ücretli çalışanlar arasında da aynı türden bir ayrım gözlemlenmiştir. Ancak memurlar, ücretli ofis çalışanlarıyla aynı grupta sınıflandırılmazlar. Demir yolu çalışanları (bu bir devlet teşebbüsü olmasa dahi demir yolu çalışanları devletin kontrolü altındadırlar ve özel bir şirkettense bir kamu idaresine daha yakındırlar), posta ve gümrük görevlileri, dolaysız vergileri düzenleyen ve tutarını bölüştüren görevliler, valilik ve belediye görevlileri, öğretmenler; hepsi özel kişilere ya da şirketlere değil devlete, topluluğa tabidir.

Çalışanlara kıyasla bir disipline ve daha katı yönetmeliklere belki daha fazla tabidirler (bazı küçük memur grupları bu yönden fabrikanın disiplinine tabi olan işçilere yaklaşırlar) ve bu bakımdan daha az özgürdürler. Buna karşılık, devleti temsil ederler, içlerinden pek çoğu kamusal gücün bir parçasını elinde tutar ve bundan dolayı, onları en yüksek sınıfa benzetten bir yetkiye ve saygınlığa sahiptirler. Halkın gözünde daha fazla şeyi temsil ederler, bunu bilirler ve sözlerinde, davranışlarında ve kılık kıyafetlerinde bunu hesaba katmak zorundadırlar. Almanya'da gerçekleştirilen ayrıntılı araştırmalar, giysi harcamalarının küçük memurların bütçesindeki payının, aynı gelire sahip diğer ücretli çalışanların bütçesindeki paya oranla açık bir şekilde daha büyük olduğunu ortaya koymuştur.¹² Görünürdeki bu daha büyük vakar, burada belki daha belirgin bir tabiiyetin, ancak -her kademededen memurda görülen- devlete ve kamuya tabiiyetin kefaretidir.

Devlete yani herkese tabi olmak bir kölelik değildir, hatta bunun aksidir. Toplum içinde kamusal bir görev icra etmeyen tüm insanlar, şu veya bu şekilde, özel bir menfaatin hizmetinde yer alırlar. İşleri vasıtasıyla yalnızca kendi menfaatleri-

¹² Bkz. *L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières*, a.g.e., tablo 1, s. 29. Giysi ve çamaşır harcamalarının oranı çalışanların tamamı için %12,9, tüm işçiler için %13,3 ve tüm memurlar için de %14,3'tür. Ancak gelir eşitliği durumunda bu oran çalışanlar için yaklaşık olarak %13,5 iken memurlar için %15'tir (daha düşük gelirler için bu fark çok daha belirgindir).

nin peşinde olduklarında, onlara daha fazla saygı duymak için bir neden yoktur. Yalnızca memurlar herkesin menfaatine yani hususi hiç kimseye ait olmayan bir menfaate hizmet ederler. Dolayısıyla, görevlerinin saygınlığını ve yetkisini korumaya gayret etmeleri -bu, onların temel kaygısıdır- doğaldır. Bazı ülkelerdeki küçük memurlar bu duyguda çabalarını, gayretkeşliklerini ve hatta seçkin topluluklarının ayırt edici bir özelliği olan çıkar gütmemeyi teşvik eden bir şey arar ve bulurlar. Bir anlamda daha az özgür olsalar, çalışanlara nazaran özgürlüğü daha az arzulasalar ve görevlerine daha bağlı olsalar da daha belirgin bir kolektif duyguya sahiptirler, ortak bir ruha itaat ederler ve daha zorunlu bir meslek ahlakları vardır.

Bununla birlikte, memur sendikaları da bulunmaktadır ancak bunlar tam olarak diğerlerine benzemezler. Bu noktada, uzun zaman boyunca hayli tartışmalı olan şöyle bir soru sorulmuştur: Memurların sendikalaşma hakları olacak mı? Epey yakın bir döneme dek, hükümet yani parlamentoda çoğunluğu elde eden siyasi partilerin doktrini, bu hakkın onlara her ne olursa olsun tanınmaması gerektiği yönündeydi. Pek çok devlet kurumunda bu ilkeye uzun zaman boyunca bağlı kalındı. Ancak bu konudaki düşünce gelişti. Bunun nedeni, şüphesiz, yetki sahibi memurların yarı sıra, çalışma koşulları ve gelirlerinin seviyesi bakımından özel teşebbüslerin çalışan ve işçilerinden ayrılmayan idare alanındaki memurların da bulunması ve endüstriyel biçimli kamu hizmetlerinin yayılmasıyla birlikte bu memurların sayılarının ve diğerlerine olan oranlarının önemli ölçüde artmasıdır. Başlangıçta hoş görülen ancak hukuki olarak tanınmayan memur sendikaları, hatta gümrük memurlarının ve polis memurlarının sendikaları bile artık günümüzde Fransa'da hiçbir resmi yasaklamayla karşılaşmamaktadır.¹³ Ancak -ve bu temel noktadır- greve gitme hakkına sahip değildirler. Memurların gerçekleştireceği tüm grevler yasadışıdır.¹⁴ Peki bunun nedeni nedir?

¹³ Genel Memurlar Federasyonu'nun bir organı olan Memurlar ve Emekliler Kürsüsü otuz yaşındadır: İlk memur sendikaları gerçekten de 1907 yılında kurulmuştur [1938 yılına ait not].

¹⁴ Bu konu hakkında yasamada değişiklikler yapıldığını biliyoruz - Editörün notu.

Çünkü memurların durumu her şeye rağmen hayli özeldir. Memurların aylıkları, işveren ve çalışanlar arasındaki serbest bir müzakereyle değil kanunlarla, yasal düzenlemelerle belirlenmiştir. Memurların, maaşlarının artırılmasını, çalışma koşullarının iyileştirilmesini elde etmek üzere işçi ve çalışanlarda olmayan bir araca sahip oldukları göz önünde bulundurulur: Onlar, devlet makamlarına seslenebilirler. Bu, bireysel ya da kolektif sözleşmeye değil, statüye dayalı bir düzendir.

Memurların bazı koşullarda ya temsilciler göndererek ve taleplerini sunarak ya da kamuoyunu yanlarına almak için onlara çağrıda bulunarak devlet makamları üzerinde uygulama haklarının bulunduğu bu baskının; bu türden bir eylemin memurların bir araya gelebiliyor, içinde bulundukları vaziyet ve menfaatleri hakkında tartışabiliyor, delege tayin edebiliyor ve bir program kaleme alabiliyor olduklarını varsaydığı doğrudur. Bu grubun içinde de örgütler bulunur ancak bunlar belirli bir türdendir ve işin geçici olarak askıya alınması tasarılarını hedefleyerek kurulmamış oldukları ve bu gayeyle işlemedikleri için aynı ismi taşıyıcılar dahi işçi ve çalışan sendikalarından derin bir biçimde ayrılırlar.

Dolayısıyla, orta sınıfların içinde yer alan sayıca en kalabalık üç kategori arasında belirgin farklar vardır. Bunların her biri, toplumsal yaşamdaki işlevinin neticesinde ortaya çıkan belirli bir saikler dizisine riayet eder. Bununla birlikte, tüm bu gruplar burjuvazi ve işçi dünyası arasındaki aynı toplumsal bütünün parçası olduğuna göre, ortak özelliklere de sahip olmalıdır. Öyleyse, bu ortak özellikleri nasıl tanımlayabiliriz?

Bu çevrelerde icra edilen tüm meslekler ne kadar çeşitli olurlarsa olsunlar, teknik faaliyeti aynı zamanda hem işçinin mekanik işinden hem de daha zor, daha fazla inisiyatif ve daha geniş genel bakışlar gerektiren görevlerin tatbikinden ayrı tuttuğumuz ölçüde, teknik bir mahiyete sahiptir. Gerçekten de teknik faaliyet sadece, her dönemde bir görevliye görevinin gereklerini, sözlerini ve hareketlerini genel hatlarıyla belirten kuralları ve talimatları bilmekten ve uygulamaktan ibarettir.

Bir teknik, temelde negatif bir görünüm sunar. Görevin,

neyin eksikliğinde yerine getirilemeyeceğini söyler. Eğer bir öğretmen müfredatı takip etmezse, bir yargıç usule göre hüküm vermezse, bir bankacı yasal olmayan bir faiz oranıyla iskonto uygularsa; tüm bu durumlarda faaliyetleri amacına ulaşmaz. Elbette bu, böyle görevlerin yalnızca tek bir yönü ve en kolay kısmıdır.

Kural, tıpkı bir araç gibi hem devinimsiz hem de tek tip olduğunu farz ettiğimiz bir gerçekliğe uygulanır. Bu nedenle kimi zaman, o denli çeşitli ve değişken karakterleri, duyguları ve zevkleri değerlendirmek için bir kural olmadığı söylenir. Ancak kural tatbik edilebildiğinde, şayet sürekli olarak değiştirilmek, anlık koşullara ve çok farklı amaçlara uydurulmak zorunda kalırsa tüm yetkinliğini yitirir. Elbette, dışarıdaki insanlara benimsetilen idari, hukuki ve pedagojik kurallar onlara, toplumun eseri olarak görünür. Bunlar fiziki yasalar değildir ancak esnemedikleri ve durağan oldukları için maddenin yasalarını ve kuvvetlerini de taklit ederler. Onların arkasında olduğunu sezinlediğimiz toplumsal irade sabitlenmiş ve basitleşmiştir. Kaynağını aldığı grupta zaman ve mekân içinde vuku bulan tüm değişimler karşısında bükülmeyi reddetmiştir. Tüm toplumsal eylemler içinden bir tekniğin şeklini alanlar, toplumsal olmayan şeylerin işleyişine en çok benzeyenlerdir.¹⁵

Elbette, böylesi teknikler ancak insanlar, insan toplulukları ve üzerinde etki etmek istediğimiz insani nitelikler, kimi bakımlardan tek tip, değişmez ve ölçülebilir, sayılabilir gerçeklikler olarak kabul edilebildikleri; insanlar, belirli sayıda kategorilere bölüştürülebilen, birbirlerine benzer birimler olarak ele alınabildikleri için mümkün olurlar. Ücretli çalışan ve sıklıkla memur, insanları bu şekilde değerlendirir.

Bununla birlikte, toplumun farklı işlevlerinin tatbik olduğu varlıklar, belirli bir yönden maddeden oluşuyor olsalar bile özlerinde beşerî birer maddedirler; bu, bir anlamda maddileşmiş ve anlık olarak hareketsizleşmiş insanlıktır. Öte yandan, şayet toplumun üzerlerinde gerçekleştirdiği eylem tek

¹⁵ Teknik ve görev arasındaki bu fark için bakınız, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*, a.g.e., ss. 328 ve 339.

biçimliliği ve sabitliği yönünden fiziki bir eyleme benziyorsa dahi insanları insanlar ile ilişkiye sokan yine bu eylemin kendisidir.

Çalışanlar ve memurlar gibi bu tür teknik işlemlerde görevli olanlar; bu işlemleri fazla düşünmeden, gerçek bir inisiyatif almadan yerine getirmekle yetinen başkasının emrinde çalışanlar, yine de işte bu nedenle tekniklerini yalnızca durağan bir madde üzerinde uygulayan işçilerden ayrılırlar. Bilhassa insan ilişkileriyle ilgilenen bir toplumda, çalışanlar ve memurlar bu sebeple işçilere göre daha yüksek bir toplumsal sınıfta yer alırlar.

Buna karşılık, en yüksekteki sınıfın seviyesinin altında kalırlar çünkü her teknik, bütünlüğünde değerlendirilen işlevin sadece ikincil bir parçası ve veçhesidir. Toplum, gerçekten de bu şekilde saptadığı biçimlerde hapsolamaz. Teknik, yeterli değildir. Kendi başına bırakıldığında kısa sürede bir düzeneğe ve rutine döner. Sınırlı bir zaman diliminde bile her gerektiğinde kuralları, karmaşık ve devingen toplumsal koşullara uyduracak durumda olmak gerekir. İşlevin en zor fakat aynı zamanda en önemli kısmı budur. Burada, bir zabıt kâtabi hâkimin, usta başı müteşebbisin ve yardımcı eleman tüccarın yerine geçemez.

Bu bakımdan, ya sanayi ve ticaret alanında özel kişi ve şirketler tarafından ya da hukuk, kamu hizmetleri ve büyük devlet hizmetlerinde devletin yüksek rütbeli memurları tarafından yerine getirilen ve yönetilen işlevlerin teknik kısmında görevli çalışanlar ile küçük memurlar arasında büyük bir fark yoktur. Zanaatkârlara ve küçük tüccarlara gelince, onlar teşebbüslerinin tüm yönetimini ve kontrolünü üstleniyor olsalar da söz konusu olan küçük teşebbüslerdir ve burada da onların, teamüllere ya da kurallara tabi olduklarını ve vazifelerini yerine getirmeleri için hızlı bir eğitim ile biraz tecrübenin yeterli olduğunu belirtebiliriz. Sipariş üzerine çalışıyor ve üretiyor olsalar dahi beklentileri, netice itibarıyla, hayli benzer kalan müşterilere tabidirler. Her halükârda, piyasa kurallarını belirleyen büyük teşebbüslerin talimatlarına itaat ederler ve onlara düşen ticari işlemlerin payı hayli kısıtlı ve basittir ve yalnızca ilksel bir teknik görev talep eder.

Tüm bu orta sınıf üyeleri az çok teknisyen olduklarına göre bu durumdan, öğrendikleri ve epey uzun bir dönem boyunca, az çok geniş bir gruba sokmak, onun içinde uygulamak ve sahip oldukları şekilde muhafaza etmek zorunda oldukları kurallara bağlılık neticesi çıkar.

Toplumsal ve insani bir faaliyet alanında bilgisi ve yeterliği olan bir kişinin mesleki öz saygısına sahiptirler. Özenlidirler, kılı kırk yarararak çalışırlar; düzenlemelere, yöntemlere ve prosedürlere harfiyen sadık kalırlar. Eski rejim zamanında da krallık, vilayet ve belediye yönetimlerindeki tüm madun çalışanların, dairelerin, divanların, mahkemelerin, kâtiplerin, vb. konformist ve biçimci zihniyeti de bu olmuştur. Onlar, Fransız Devrimi'nde, Paris Komünü'nde ve tüm Fransa topraklarındaki devrimci komitelerde önemli bir rol oynamışlardır. Fransa'nın tüm bölgelerinde, yönetimin alt kademelerindeki işlerde kazandıkları tecrübeyi her türlü yürütme tedbirinin yerine getirilmesi için yeni rejimin hizmetine sunanlar onlardır. Bakanlıklar ve belediyelerde yöntemlere, prosedür ayrıntılarına, dairelerin çalışmasına dair belirli bir zihniyet ve gelenek devamlılığı, onların aracılığıyla yerleşmiştir. Aynı şekilde, üretim ve satış alanunda bu devamlılığı yerleştirenler de zanaatkârlar ve küçük tüccarlardır.

Ancak öte yandan, toplumsal çarklar düzeninde bu şekilde istikrarı ve devamlılığı temin etme işlevine sahip olan bu sınıf, belirli dönemlerde, toplumdaki yerini kesin bir biçimde tanımlamakta ve onu muhafaza etmekte hayli güçlük çekmektedir. Aradaki konumundan dolayı, bir anlamda iki zıt kutbun birbirini çekmesine maruz kalmaktadır. Kimi zaman, ekonomik ve toplumsal gelişimin kritik anlarında, güvencesiz ve tehdit altındaki varlık koşullarının onu işçi grubuna yaklaştırdığını düşünmeye ve kimi zaman (bazen aynı zamanda), aksine, kendini ondan ayrı tutmaya çabalamaya ve onu burjuvaziye bağlayan bağların üzerinde durmaya meyletmektedir.

Bilhassa yakın geçmişte, savaşların ve onları müteakip olayların yol açtığı ekonomik hareketler tarafından en çok etkilenenler -özellikle menkul mülkiyet gelirleri ve sabit gelirler söz konusu olduğunda- orta sınıflar gibi görünmektedir. Hat-

ta, Almanya ve Orta Avrupa ülkeleri gibi enflasyonun bilhassa yüksek olduğu ülkelerde, orta sınıfın yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak kadar sınındığı düşünülmüştür. Daha düşük bir derecede olsa dahi Fransa'da da çeşitli koşullardan ötürü ya içinde bulunulan konum bakımından ya da önem bakımından en azından görece en büyük değişime maruz kalan toplumsal sınıfın orta sınıf olduğu kolaylıkla kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Almanya'da bile son birkaç yıldır orta sınıfın hayli hızlı bir şekilde yeniden oluşumuna tanıklık etmekteyiz. Fransa ve diğer ülkeler için de aynı durum geçerlidir.

Sonuç olarak orta sınıf, bilhassa ekonomik durgunluk ve bunalım dönemlerindeki dalgalanmalar tarafından bir hayli sarsılan ancak hatırı sayılır bir direnç ve hatta dikkate şayan bir yeniden oluşum melekesi ortaya koyan bir toplumsal kategoridir. Simiand'ın da belirttiği gibi, şayet orta sınıfın tarihsel gelişimini izlersek, bir bakıma, kimi çerçevelerde küçüldüğü fakat başka bir bakıma ve başka çerçevelerde de muhafaza olduğu ve hatta geliştiği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu diğer çerçeveleri "kendi gayretiyle kendi kendine oluşturmaz. Onlara, iyi kötü uyum sağlayabilmek için oluşmalarını bekler".¹⁶ Açıkça görülüyor ki orta sınıf, çerçevelerin onun emri altında olduğundan daha fazla onların emri altındadır. Bunun sonucunda birbirini izleyen davranışlar sergiler: Kâh, anlamadığı ve ne sebeplerini ne de sonuçlarını fark ettiği koşullara ve hareketlere boyun eğerek kâh durdurabileceğini ya da yönünü değiştirebileceğini düşündüğü bir dönüşümün karşısında, şiddetli ve kör bir başkaldırıyla dikilir.

Her şeye rağmen rolü, göz ardı edilemez. Fakat orta sınıf büyük çoğunlukla anlık ve çelişkili dürtülere itaat eder. Gerçekten bir olabilmiş bir sınıfı teşkil etmediğinden, yeterince geniş bir toplumsal ufka sahip olmadığından ve gündelik bir yaşam mücadelesi kaygısına kapılıp gittiğinden, kendi davranışlarının kökeninin bilincine asla tamamen varmaz; bu köken onun için, burjuvazi ya da işçi sınıfında ortaya çıkan büyük arzunun yansımasıdır yalnızca. Tocqueville'in orta sını-

¹⁶ François Simiand, *Cours d'économie politique*, 2. Yıl, 1928-1929, ss. 472-473.

fın ruhuna dair ifade ettikleri bugün hâlâ geçerlidir: "Halkın ya da aristokrasinin (günümüzde, burjuvazinin) ruhuna karşarak harikalar yaratabilir, oysa tek başına ancak erdemsiz ve görkemsiz bir yönetim üretebilir."

VI

Sonuç

Kolektif Temsilleri Olarak Sınıf, Vatanseverlik, Din, Bilim, Sanat, Siyaset, Toplumsal Ahlak

“-Bir atın işlevi, diye soruyordu Sokrates Thrasymakhos’a, yalnızca bir atın yardımıyla ya da her şeyden önce onun yardımıyla yapabileceğimiz şey değil midir? -Anlamıyorum. -Gözlerle görmüyor musun? -Evet. -Kulaklarla işitmiyor musun? -Elbette. -Görmek ve işitmek öyleyse gözlerin ve kulakların işlevleri midir? -Doğru. -Bir asma bağı kütüğünü bir bıçak, falçata ya da başka araçlarla budayabilir misin? -Evet. -Ama hiçbirisi bunun için özel olarak yapılmış budama bıçağından daha yararlı değildir, öyle değil mi? -Evet. -Eğer sana bir varlığın işlevinin yalnızca onun yaptığı şey mi yoksa diğerlerine göre daha iyi yaptığı şey mi olduğunu sorsam, daha iyi anlayacak mısın?”¹

Bu metinde, eskilerin, Antik dönem filozoflarının doğalcılığı diyebileceğimiz şey ifade edilmektedir. Onlara göre, her varlık, koşullardan değil kendi doğasından ileri gelen bir işleve sahiptir. Bu işlev, her insan için ya da başka bir şekilde ifade etmek istersek her insan türü için hususi olarak asmayı budamak için imal edilmiş bir budama bıçağının işlevi kadar belirli olabilir.

Bu düşünceden yola çıkarak, eğer insanları tabiatlarına ve davranışlarının saiklerine, doğal saiklere göre ayırt etmek istemiş olsaydık, hangi güçlüklerle karşı karşıya kalmazdık? Bilgeler, cesurlar, aç gözlüler, cimriler, doyumsuzlar, kayıtsız-

¹ Platon, *Devlet*, 352e [Türkçede: Devlet, Çev. Sabahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, 2019].

lar, edilgen kişiler, girişimciler, koyun zihniyetliler, her şeyden önce onur duygusuna itaat edenler, sofular, hırslılar: Ahlakçıların tablosunu çizdikleri tüm kötülük ve erdemleri gözden geçirmemiz gerekirdi. Hem, buradan hangi neticeye varmış olurduk? Öncelikle, toplumun en çeşitli grupları içinde her tabiatın insan bulunduğunu, sonra ve bilhassa, insan tabiatı toplumsal yaşam tarafından tamamen değiştirildiği ve dönüştürüldüğü için insanların, davranışlarını doğal eğilimlerine göre mi ayarladıklarını bilemeyeceğimizi belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu, yanlış sorulmuş bir soru olurdu.

Biz, aksine, dikkatimizi toplum içinde yaşamdan kaynaklandıkları şekilleriyle davranışların saiklerine yönelterek, kendi içlerinde gruplar ile, toplumsal oluşumlar içinde ortaya çıktıkları ve onlar tarafından çevrelendikleri halleriyle insanlar ile ilgilendik.

Bu araştırmayı, ekonomik ve toplumsal sınıflar çerçevesinde sürdürdük. Böylelikle, araştırmada ilerledikçe yavaş yavaş, kişinin doğduğu andan itibaren, organizmasında bu meslekleri icra eden insanları nitelendiren tüm özellikleri önceden ilan edilmiş ve şekillenmiş olarak taşıdığı anlamına gelecek biçimde köylü, büyük arazi sahibi, çiftçi, taşra işçisi olarak doğmadığını şüphesiz daha iyi anladık. İnsan, burjuva, müteşebbis, avukat, hâkim ya da büyük sanayi işçisi olarak da doğmaz. Çalışanın, küçük memurun, küçük tüccarın tabiatı, insan bitkisinin üzerinde kendiliğinden yetişen bir meyve değildir. Ancak buna karşılık, bu toplumsal kategoriler mevcuttur. Çoğunlukla iyi belirlenmişlerdir. Bu kategorilerin sınırları, köylü sınıflarından kentli sınıflara, işçilerden işçi olmayanlara geçildiğinde birbirinden gayet iyi ayrılır. Buna karşılık, yüksek rütbeli çalışanları müteşebbisler ile, daha yoksul çalışanları işçiler ile kıyasladığımızda daha belirsiz bir hal alırlar. Bu kategorilerin her biri, her halükârda, içerdiği üyelerin davranışlarını belirler, onlara daha kesin saikler dayatır; üzerlerinde, her grup için özgün ve farklı, kendi izini bırakır. Bunu öyle bir kuvvetle gerçekleştirir ki, ayrı toplumsal sınıfların parçası olan insanlar aynı ortamda ve dönemde yaşıyor olmalarına rağmen bazen, farklı türlere ait oldukları izlenimini verirler. Böylelikle, pek çok durumda insanların

davranışlarının saikleri ve eğilimleri bize, tamamen içinde bulunduğları toplumsal sınıflara ilişkinmiş gibi görünür.

Doğruyu söylemek gerekirse bu, meselenin yalnızca bir yönüdür. Eskilerin felsefi doğalcılığı, modernlerin bilimsel ve sosyolojik göreciliği: Gerçekliğin birbirinden farklı ama birbirlerini tamamlayan yönlerini ifade eden bu iki kavrama bir yer vermek zorundaydık. Gerçekten de sınıf adını verdiğimiz bu gibi toplumsal gruplarda, birtakım daha dar çevrelerin ve hatta, başkalarındansa bazı belirli kişilerin grubun hâkim güdöleri ve büyük arzuları olarak adlandırabileceğimiz şeyi kit-leye kıyasla daha bütünüyle ve daha doğal bir biçimde temsil etmedikleri açıktır. Başlangıçta, aile, dinî grup ve siyasi parti hakkında da bunu söylemiştik. Toplumsal sınıf için de neden ayrı şey geçerli olmasın?

Kişisel eğilimler ve doğuştan gelenler ile duruma tekabül eden eğilimler arasında olgusal ve belki de tesadüfi olarak bir örtüşme, ancak her halükârda bir ahenk ve neredeyse ön-ahenk olması mümkündür. İyimser tabiatlı insanlar, toplum-sal konumlarında onları kendi yönlerinde gelişmeye teşvik eden bir şey buldukları için ve kendileri olarak ve kendilerini en doğuştan eğilimlerinde gerçekleştirerek, etraflarında arzu-lanan ve onlardan beklenen modeli hiçbir güçlük çekmeden, rahatlık ve tatmin duygusuyla gerçekleştirirler. İşte bu suret-le, krallar geçidinde, az sayıda olsa da krallığa gerçekten ya-kışır ve krallığın modelini belirleyen yalnızca birkaç şahsiyet bulunur. Tüm asil aileler içinde, şaşırtıcı bir şekilde kelimenin tam anlamıyla yanı içlerinden gelerek, cömertlik, yüce ruhlu-luk, menfaat gütmeme kadar görkem vasıtasıyla asil olmuş olan; asillığe yakışmayan pek çoklarının kusurunu telâfi eden ve asilliğin itibarının onlar tarafından yenilendiği birkaç şah-siyet vardır.

Fakat bazı kol işçilerinin de iyi işçiler, gerçek zanaat işçile-ri olduklarını söyleyebiliriz; bu sadece mesleklerini sevdikleri anlamına değil -çünkü bunun gibi bir sevgi alışkanlık ve hatta gereklilik üzerine kurulu olabilir- ama onu, sanki birbirleri için yaratılmışlar gibi çok sayıda mesleğin arasından seçmiş-lercesine sevdikleri anlamına gelir. Mesleklerine daha az uyum sağlamış, ondan daha az tatmin olan, endüstriyel işin

kendileri için sadece ehveni şer olduğunu hisseden iş arkadaşları onları gördüklerinde, onlarla vakit geçirdiklerinde ve öyle insanların yalnızca var olduklarını bile bildiklerinde cesaretlerini yeniden toplarlar, utanç duymayı bırakırlar ve hatta, mesleklerinin tüm gizli anlamını ve bilinmeyen erdemlerini yeni keşfetmişler gibi onunla gurur duyarlar.

Doğayı ve taşrayı, özleri dolayısıyla seven çok köylü var mıdır? Toprakları ile bütünleşen, yaşamları köylü gelenek ve göreneklerine son derece doğal bir biçimde uygun düşen, başka bir toprakta köklenemeyecek gibi görünen köylüler her surette mevcuttur: Bunlar, tüm yenilik denemelerinin, köylü medeniyetine yabancı olan her şeyin üzerlerinde kırılacağı yaşlı kütüklerdir. Bu bir kalıtım etkisi değildir; kimi zaman, burada olduğu gibi başka yerlerde de sert ve ağır ilerleyen yaşama, taşrının ıssızlığına elverişli insanlar doğar. Aynı zamanda, titiz, düzenli ve mütevazı bir tabiata sahip olanlar da vardır ve bunlardan bazen, model olarak gösterilecek olan ve uzun bir özverili meslek yaşamı boyunca yalnızca örnek teşkil etmek suretiyle çok sayıda başka çalışanları da yetiştirecek olan mükemmel çalışanlar çıkar. Böylelikle, her sınıfın, her mesleki grubun ruhu, tabiatları bakımından onu anlamaya ve ondan esinlenmeye daha muktedir birkaç kişiyi daha güçlü bir şekilde canlandırır.

Hem zaten, daha önce de söylediğimiz gibi, bu bireyler böyle bir rol oynuyorlarsa, bir anlamda grubun bilincini teşkil ediyorlarsa -tıpkı, dinleyicilerinin belli belirsiz düşündüklerini ve hissettiklerini onların kendilerinden daha iyi hissetmek ve anlamak için onların varlığına ve bir nevi temasına ihtiyaç duyan bir konuşmacı gibi- gruba verdikleri kadar ondan aldıklarını da göz önüne almak gerekir. Bir sınıfın ruhunun bu şekilde vücut bulduğu insanların -aksi takdirde şekillenemeyecek ve faydalı hale gelemeyecek- eğilimleri geliştirebilmeleri ve onlara belirli bir biçim vermeleri için böyle bir çevrede yaşamış ve orada uygun bir konumda yer almış olmaları gerekmektedir. Toplumsal sınıf, böylelikle ve kolektif bir işlemlerle, kendi tözü üzerinde tatbik ettiği bir tür baskıyla kendi içindeki en iyi sözcüleri, en yetkili aktörleri, sınıfın gayelerine doğal bir biçimde en uyumlu olanları bulur ve ön plana çıkar-

nr. Aynı zamanda onları, kendilerini aşmaya teşvik ve mecbur eder.

Ancak sınıfların dışında gruplar da mevcuttur. İlk olarak ve bilhassa, uluslar. Hangi isimle (vatanperverlik, memleket sevgisi, doğduğu topraklara bağlılık) belirtilirse belirtilsin, millî ruhun üzerinde durmazsak, insanların davranışlarında etkisi olan saikler hakkındaki incelememiz eksik kalır. Ulusal toplulukların, uzun zaman boyunca toplumsal eylemin içinde gerçekleştiği temel çerçeve olduğunu fark etmek için bu bağlılığı tarihsel planda incelemek yeterlidir.

Elbette, toplumsal sınıflar bu çerçevenin dışına taşarlar. Onlar, uluslardan daha geniştir. Günümüzde, sınıfların her birinin Amerika da dâhil olmak üzere Batı medeniyeti bölgelerinin bir ucundan diğerine uzandığını söyleyebiliriz. Eski rejim göçmenleri, Almanya, Avusturya ve hatta Rusya gibi yabancı ülkelere gitmek üzere Fransa'dan ayrıldıklarında, kendi sınıflarından ayrıldıkları hissine kapılmadan çok sayıda ülkeden geçebiliyorlardı. Şimdi bile hâlâ, işçiler Amerika'ya göç ettiklerinde, o ülkede işçi atölyeleri ve mahalleleri, dışına çıkmadıklarını tahayyül ettikleri bir işçi sınıfı bulabiliyorlar. Daha 1848 yılında "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" diyen Marx değil miydi?² Platon, Devlet isimli eserinde, üç sınıftan oluşan bir toplum bölümlenmesi olduğunu ileri sürüyordu: filozoflar ve âlimler, savaşçılar ile zanaatkârlar. Muhtemelen bu önermesinde Yunanistan'ı düşünüyordu ancak filozoflar bu kuramı yorumladıklarında, genel eğilimleri Platon'un insan türünü düşündüğü yönünde oluyor. Böylelikle sınıfların, uluslar gibi daha sınırlı toplulukları parçaları olarak kapsayan çok geniş gruplar olduğunu söyleme eğiliminde olabiliriz.

Bununla beraber Antik kentler nasıl sınıfların alt bölümleri değilse, uluslar da değildir. Antik kentler, tarihsel açıdan öyle değildirler. Hâlihazırda mevcut sınıflardan yola çıkarak sanki, örneğin bir taraftan yüksek sınıfın ve diğer taraftan da alt sınıfın bir parçası, onları bir araya getirmek ve onlardan bir

² Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, 1848 [Türkçede: Komünist Manifesto, Almanca aslından çevirenler: Çelik Akpınar vd., Yazı-lama Yayınevi, 2016].

sınıf inşa etmek üzere alınmış gibi oluşturulmadıklarını biliyoruz. Aksine, kentler bağımsız bir biçimde gelişmiştir ve sınıf ayrımlarının, bu kentlerin içinde ortaya çıktığı görülmüştür. Netice itibarıyla, farklı ulusların sınıfları arasında ihtiyatsız ve sakırsız bir şekilde bir kıyaslama yapamayız.

Ulus adı verilen bu çeşitli sınıf topluluklarının, toplumları on dokuzuncu yüzyıl boyunca ziraî yaşam biçiminden endüstriyel yaşam biçimine geçiren evrimin farklı aşamaları gibi görünmesinden ileri gelen farklılıklar mevcuttur. On sekizinci yüzyılın sonundaki, on dokuzuncu yüzyılın başındaki Almanya, Fransa ve İngiltere'yi kıyaslarsak ne görürüz? İngiltere'de erkenden bir işçi ve endüstriyel sınıfı gelişmiştir; Fransa'da da belirli bir gecikmeyle olsa dahi büyük sanayiye yönelinmiştir; Fransa ve İngiltere'deki sanayi sınıfları arasında, bu sınıfların geliştikleri ülkelere bağlı farklılıklar bulunur. Almanya'da, on dokuzuncu yüzyılın başında hâlâ korporatif düzen ve çiftçiler sınıfında da çok belirgin feodalite izleri mevcuttur: Bu, sınıfların mahiyetini değiştirmeye katkıda bulunur. Sınıflar arasında, ülkeden ülkeye töz devamlılığı yoktur. Kıtanın geri kalanında, kimi Doğu Avrupa ülkesi hakkında; bu, Orta Çağ'ın toplumsal durumunda kalmış bir ülkedir, neredeyse yalnızca ziraî bir ekonomiye, zanaatkârları olan küçük kentlere sahiptir, dediğimiz olur. Bu, ülkeden ülkeye (farklı sınıfların koşullarını birbirlerine yaklaştırma sonucuna sahip olabilecek) bir tek tipleştirme eğilimi varsa dahi onun henüz başlangıç safhasında olduğunu ve bu sürecin tartışmasız bir yavaşlıkla devam ettiğini tespit etmemiz için yeterlidir. Bununla birlikte, ülkeleri ayıran bölünmelere rağmen kaynaşmalar da olduğunu savunabiliriz. Ancak bu kaynaşmalar daha ziyade yüksek sınıflar arasında gerçekleşmektedir. Örneğin, eski rejim dönemindeki soylular sınıfı, kozmopolit bir nitelik taşıyordu: Sıklıkla farklı ülkelerden soylular arasında evlilikler gerçekleşiyordu. Bu çevreleri birbirlerine yaklaştıran şey, diğerlerine göre daha eğitilmiş olmaları ve kültürün, bu çevrelerde aynı seviyeye erişme eğiliminde olmasıydı. Buna, eski rejim döneminde, yabancı ülkelerdeki tüm bu soylu ailelerin neredeyse doğuştan Fransızca dilini konuştuklarını da eklemek gerekir.

Toplumsal hiyerarşinin alt kısımlarına inelim. Burjuvalar, tüccarlar ve iş adamları da yabancı ülkeler hakkında belirli bir açık görüşlülüğe sahiptirler. Ancak köylülere, işçilere yani gerçek halka kadar indiğimizde, diğer ülkelerin gelenek ve görenekleri ile düşünme biçimleri hakkında çok büyük bir anlayışsızlık olduğunu görmek hayli şaşırtıcıdır. Peki bunları neden anlamamaktadırlar? Gerçekten yerel göreneklere, taşralarının ve kentlerinin geleneklerine diğer insanlara nazaran daha fazla katılmalarına yol açan yaşam ve iş koşullarından ve aynı zamanda, yeni diller öğrenmekte ve birtakım kavramları kabul etmekte karşılaştıkları güçlüklerden dolayı, bu bakımdan daha kapalıdırlar. Ayrıca, dışlayıcı milliyetçilik, daima belirli bir kozmopolitliğe sahipmiş gibi davranan ve bununla övünen yüksek sınıflardan ziyade alt sınıfları nitelendirmektedir.

Farklı toplumsal konumlardaki insanları aynı ulusun içinde bir arada tutan kaynaşma kuvvetinin şimdiye kadar, farklı ülkelerde yaşayan aynı toplumsal sınıfın üyelerini tek bir bütün içinde eritebilecek çekim kuvvetinden daha büyük olduğunu ekleyelim. Bunun nedeni, mekân içinde birbirinden çok uzakta olan gruplar arasında konumlarının kimliğinin bir yakınlaşma nedeni teşkil etmemesi değildir. Ancak, özellikle savaştan beri, uluslar birbirlerinden hiç olmadığı kadar belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. ILO yalnızca işçi değil, patron ve hükümet temsilcilerini de bir araya getirmektedir: Bu, ülkeler arasında bir iş birliği eseridir. Uluslararası anlaşma, federasyon ve kongreler, şimdiye dek farklı uluslardan işçi sınıfları ya da diğer sınıflar arasında etkili bir kalıcı iş birliği örgütlemeyi başaramadı. Ekonomik anlaşmaların ülkeler arasında bir ön uzlaşmayı gerektirdiği ve bunun tersinin geçerli olmadığı görülüyor. Gümrük bariyerleri siyasi sınırlar boyunca yükselmiş durumda. İş bölümü, ancak Milletler Cemiyeti'nin kendisi bir gerçeklik olsaydı uluslararası düzlemde örgütlenebilirdi.³

³ "Bir halkın başka bir halkla serbest ekonomik ilişkiler kurabilmesi için, kendini dışlayıcı bir vatanseverliğin içine kapatmayı bırakmış ve daha kapsayıcı bir vatanseverliği öğrenmiş olması gerekmektedir." Émile Durkheim, *De la*

Her halükârda, sınıf temsilleri ile millî ruh arasında, her sınıfın bir hiyerarşi içinde, toplumsal basamaklarda belirli bir seviyede yer alırken tüm ulusların aynı ve ayrıca birinci sıradaki konumlandığını öngören bir fark vardır. Ulusların her biri, gerçekten de kendisine bir üstünlük belgesi verir. Kendilerini kâh seçilmiş halk kâh medeniyetin merkezi olarak kabul ederler yahut etnik tabiatlarına binaen kendilerini diğerlerinden üstün görürler. Bu, sonuçları bakımından değilse bile, tüm ülkelere müşterek olduğuna göre kendi içinde zararsız bir iddiadır. New York'un siyahî tiyatrolarında bu suretle yalnızca siyahîlerin olduğu bir cennet ile yalnızca beyazların olduğu bir cehennem temsili sunulur. Bu, siyahîleri keyiflendirirken diğerlerini rahatsız etmez çünkü onlar bu tiyatrolara gitmezler.

Genel olarak, her ulus benzerlerinden üstün olduğunu düşünür çünkü tüm uluslar arasındaki sıralamayı belirlemek amacıyla dikkatini, diğer uluslarda aynı derecede bulunmayan bir niteliğe yöneltir. Örneğin, düzen ve disiplin anlayışı olan bir ulus bu nedenle diğer tüm ulusların ilerisinde olduğunu, dünyadaki diğer bütün ulusların üzerinde olduğunu düşünebilir: En üstün erdem itaat olduğuna göre, itaat etmek için eğitime ihtiyacı dahi duymayan, kanında itaat olan bir halk dünyanın tuzu⁽⁴⁾ değil midir? Ancak, daha fazla bireysel cesaretin, daha sıkılgan bir gururun, daha asil bir özgürlük anlayışının bulunduğu ve bu erdemlere, onlar âdeta kimsenin egale edemeyeceği unvanlanmışçasına dayanan bir ülke, ilk sırayı hak ettiğini ileri sürecektir. Yine aynı şekilde, modern Yunanlar köklerinin eski Yunanlara dayandığını iddia ederler. ABD'deki Amerikalılar, yüzü tamamen geleceğe dönük bir ulusun parçası olmakla gurur duyarlar. Ancak bu üstün-

division du travail social, Paris, 1902, 2nd ed., pp. 259 vd. [Türkçede: Toplumsal İş Bölümü, Fransızca'dan çeviren Özer Ozankaya, Cem Yayınevi]; bu konuda şu çalışmamıza bakınız: "La doctrine d'Émile Durkheim" [Émile Durkheim'in öğretisi], *Revue philosophique*, Mayıs-Haziran 1918, s.371.

⁽⁴⁾ Halbwachs burada Matta İncili 5:13'teki "Siz dünyanın tuzusunuz. Fakat tuz etkisini kaybederse yiyecekleri artık muhafaza edemez. Hiçbir işe yaramaz; dışarı atılıp ayaklar altında çiğnenir" alıntısına gönderme yapmaktadır -Türkçeye çevirenin notu.

l k duygusu, tüm uluslarca paylaşıldığı andan itibaren bir hiyerarşı oluşturamaz. Bir alt sınıf ise, aksine, yalnızca daha yüksek sınıflardaki insanlar için değil, kendi üyelerinin tanıklığı üzerine de alt sınıftır.

Bunun neticesinde "ulus nedir?" sorusuna basit bir yanıt veremeyeceğimiz ortaya çıkmaktadır. Auguste Comte, ulus düşüncesinin özünde metafizik yani olumsuz olduğunu s y l yordu. Fransız Devrimi sırasında ulus, gerçekten de idari bölgelerin çokluğunun karşıtı olarak ortaya çıkıyordu: Âdeta, eski rejimin feodal özelliklerini ikame eden, tek ve bölünmez bir Fransa'nın simgesiydi. Ancak birliğe giden akım; geleneksel eğilimlerin, sınıf hedeflerinin ya da menfaatlerinin ve nihayetinde, devlete dair şu veya bu siyasi kavramsallaştırmanın ona sunduğu kuvvetten belirli bir olumlu içerik de çıkarılmaktadır.

Bu bakış açısından hareketle, millî duygunun yalnızca farklı ülkelere göre değişen unsurlar bakımından incelenmediğini, fakat aynı zamanda, aynı ülke içinde farklı ve hatta karşıt biçimler aldığını görmekteyiz. Fransa'da sıklıkla "hakik  Fransa"dan söz edilmektedir: Bununla kimi zaman Saint Louis'nin, Jeanne d'Arc'ın Fransa'sı, Krallık, Kilise'nin büyük kızı, kimi zaman da, Anatole France'ın belirttiği gibi Avrupa'nın hukuk  ğretmeni olmayı bırakmayan, Devrim ve İnsan Hakları Fransa'sı kastedilmektedir.

Başka ülkelerde, tüm ulusu temsil ettiğini ileri süren, belirli bir sınıftır ve millî duygu bilhassa bir sınıf ruhunu ifade etmektedir: Bu sınıf ruhu, centilmen ülküsünün kol işçilerine dayatıldığı İngiltere'de aristokratik ya da kapitalist; Sovyetler Birliği'nde işçi, proletarya diktatörlüğünün proleteridir ve bizim ülkemizde daha ziyade orta sınıflardır.

Yine başka bir ülkede, ilk sırayı alan totaliter devlet kavramıdır: Nazi Almanya'sında bu kavram etnik birlik temeline dayanırken faşist İtalya'da yeni bir siyasi formül temeline dayanmaktadır. Faşizmin en bilindik kuramcılarından biri bu rejimi, üreticilerin ve siyasi erkin ideal birliği olarak tanımlıyordu. Ona göre, Bolşevizm, birliği yalnızca üretim alanında gerçekleştirmişti; nasyonal sosyalizm, ekonomi ve siyaseti iki ayrı alan olarak var etmeye devam etmekteydi (bu, kapita-

lizmin kurtulmak için ümitsiz bir çabası ve son çırpınışıydı) ve yalnızca İtalya'da devlet, sermaye ve emek birbirleriyle kaynaştırılabiliyordu.⁵ Bu temel fikirler, kolektif düzlemde, yabancı olan her şeye karşı doğal bir husumeti mutlak seviyeye çıkarmaları bakımından şüphesiz yerküre kadar yaşlı bir duyguyu gizlemektedir.

Günümüzün yeni dünyasında vatanseverlik, farklı biçimleriyle ve koşullara ve dönemlere göre büyük bir değişkenlik gösteren bir yoğunlukla, mekân içinde birbirine yakın insanlar arasındaki benzerliğin üzerine kurulu, Durkheim'ın mekanik dayanışma olarak adlandırdığı şeyi iyi bir şekilde karşılamaktadır. Dilsel birlik, geleneklerin müşterekliği, ekonomik ve siyasi menfaatlerin hareketi vasıtasıyla daha kuvvetli kılınmıştır. Vatanseverliğin ulusal grupların kapsamıyla, onların nicel büyüklüğüyle ve hatta, doğumların ölümlere göre fazlalığıyla ifade edilen halkların demografik gücüyle ilişkili olduğunu söyleyemeyiz.

Elbette ki böyle bir duygunun sınırları vardır. Avrupa'dan Amerika'ya doğru ve hatta, savaş öncesi ve savaştan beri Avrupa içinde bir ülkeden diğerine doğru gerçekleşen göç hareketlerinin büyüklüğü, ekonomik güçlüklerin kimi zaman vatana olan bağlılıktan daha kuvvetli olduğunun ispatıdır. Bunun nedeni, bizim medeniyetlerimizde, nispeten köklerinden edilmiş ve var oluşunu sürdürebileceği yere gitmeye hazır bir insan topluluğu bulunmasıdır. Bununla birlikte, insanların alışkanlıklarını edindikleri ülkelerinden sökülmeleri için bir akıntıyla sürüklenmeleri gerekir. Güncel göçler, eski kavimler göçleriyle kıyaslanabilir kolektif hareketlerdir: Göçmen, kendisi gibi göç edenlerden oluşan kitleye doğru çekilir ve onun tarafından çevrelenir. Vardığı yeni ülkede, en azından bir süre boyunca, içgüdüsel olarak kendi milletinden insanların topluluğunu arar. Ancak uzun vadede, bir ve bazen de iki nesil sonra asimile olur. Her halükârda, ABD'nin nüfus artışı, ne kadar hızlı gerçekleşmiş görünse bile, Amerika'nın nüfus yoğunluğu bir buçuk asır sonra dahi eski kıtarunkî ile aynı sevi-

⁵ Ugo Spirito (1935), *Nuove esperienze economiche* (yabancı yazarların kolektif bir eseri) içindeki sonuç bölümünde, Floransa.

yeye ulaşamamıştır. Avrupa'nın içinde bile ülkeler arasında bu bakımdan büyük eşitsizlikler bulunmaktadır. Öyle ki, ulusun üyelerini içinde tutma eğilimi gösterdiği ve bunu büyük ölçüde başardığı doğrudur.

Belirli sınıflara ve uluslara özgü saiklerin haricinde, konuları bakımından ve aynı zamanda nüfusun tamamı onlara belirli bir ölçüde riayet ettiği için daha genel; ama bir anlamda da daha sınırlı çevrelerde yoğun ve sürekli bir biçimde geliştirildikleri ve beslendikleri için daha hususi olan saikler de vardır.

Şayet yazmakta olduğumuz bu çalışmayı, on sekizinci yüzyılda ve hatta on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda bir sosyolog kaleme almak mecburiyetinde olsaydı, şüphesiz dini ve dinî saikleri ön plana koyardı. Böylelikle karşımıza, Thomas Carlyle'in "Past and present" [Geçmiş ve gelecek] isimli eserinde sunduğuna benzer bir *diptik* [iki kanatlı tablo] çıkardı. Ancak biz, bugün içinde yaşadığımız toplumsal dünya ile yetinelim. Avrupa'daki farklı dinî mezheplere tekabül eden bölgeleri gösteren haritalar çizilebilir ve çizilmektedir. Ve belki de onlar, Reform'un ertesinde çizilebilecek olanlardan pek farklı değildirler. Böyle bir karşılaştırmanın hayli haricî olacağını ve insanların dinî pratiklerine ve bilhassa, inançlarına dair bir neticeye varabilmek için onların Katolik ya da Protestan etiketlerini taşıyor olmalarının yeterli olmadığını düşünüyoruz.

Daha önce kısaca bahsettiğimiz yakın dönemde gerçekleştirilen bir araştırmaya başvuralım.⁶ Yazar dikkatini yalnızca kitlelere ve kitlelerin dinî pratiğine yöneltmiştir. Halkın kültürel yaşama, daha kesin bir biçimde söylemek gerekirse, dinsel törenlere, ayinlere ve ibadet eylemlerine katılımı meselesiyle yetinmektedir. "Neden, diye sorar, yaşayan dinlere bu denli az dikkat ediyoruz? Onların emirlerine itaat, yakın çevremizdeki binlerce varlığı, milyonlarca grubu meşgul ediyor, şekillendiriyor: çünkü dinî pratik, bireysel bir olgu olmaktan ziyade toplumsal bir olgudur". "Dinî pratik, diye ekler, yal-

⁶ Gabriel Le Bras (1937). *A.g.e.*

nuzca ilahî kuvvetlere bağlanmak değildir. Aynı zamanda, ka-
teşizm, günah çıkarma ve vaazın vazifelerini aşıladığı ailevi
ve kişisel bir ahlaka katılınaktır. Öyleyse, dinî pratiğin aile
üzerinde bir yansıması olacağı muhtemeldir. Özgür cinsel
ilişkiler ile boşanmaları, yeni-Malthusçuluk ile kürtaşı önle-
meye; evlilikler ile doğumları ve daha mütevazı bir ölçüde,
gönüllü bekârlıkları ve (ilişkinin sonlanması yerine) beden
ayrılıklarını artırmayı amaçlar. Bu noktaların pek çoğu daha
önce araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Dinî pratiğin top-
lumsal ahlak üzerindeki eylemini, suçun önünde oluşturduğu
engeli ve yurttaşlık vazifelerinin gerçekleştirilmesindeki itici
gücünü kavramak, her ne kadar buna gayret edilmiş olsa da
daha zordur”.

Ancak dinî pratik, grubun tutarlığı ve grupların hiyerarşi-
sinde de etkili olur. Proudhon daha önce “Pazar ayınınin dü-
zenlenmesinin ve genel olarak, içerdiği mesafeler ve (ayınler
için yerler, sınıflar) öncelik haklarıyla birlikte Katolik törenle-
rin düzenlenmesinin hiyerarşik duyguyu nasıl kuvvetlendir-
diğini; aynı zamanda, kalabalık bir meclise geçici olarak ka-
tılmanın köylüye, iş günleri boyunca asla sahip olmadığı gi-
yim ve temizlik kaygılarını nasıl dayattığını” göstermiştir.
“Dinî pratik halka yalnızca yöntem ve davranışları değil, be-
lirli bir noktaya kadar, giyim kuşamını ve yaşam alanını da
dayatır. Sürekli ve neredeyse hissedilmeyen bir eylemle kitle-
leri disiplin altına alır”.

Burada, dinî pratiğin on sekizinci yüzyıldan günümüze
dek yaşadığı değişikliklerin tarihçesini anlatmaya girişmeye-
ceğiz. Fakat 1930-1935 yılları arasındaki dönem için, Paskal-
ya’da Kudas ayinine katılanların sayısının belirtildiği, Fran-
sa’nın kırk bin belediyesinin dâhil olduğu bir haritayı incele-
yelim. Burada göze çarpan nokta “ülkenin geniş, mümin ve
mümin olmayan bölgelere ayrılmış olmasıdır”. “On sekizinci
yüzyılda, dinî pratik her yerde aşağı yukarı benzer nitelikleri
ve aynı geçişleri gösteriyordu. Bugün ise dinî Fransa, apayrı
bölgelerden oluşan bir konfederasyondur. Üç büyük dinî pra-
tik bölgesi (Kuzeybatı, Doğu ve *Massif Central*) ile birkaç daha
küçük bölge (Bask ülkesi, *Dauphiné*’deki *Terres Froides* ve
Queyras) bulunmaktadır ve buralarda Paskalya’da ibadet

edenler nüfusun çoğunluğunu ve kimi zaman neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Bu bölgeler arasında, dinî ayinlere katılanların toplam erişkin nüfusun yüzde onuna nadiren ulaştığı, dinî pratik çölleri uzanmaktadır. Her bölge grubu birden fazla vilayeti, milyonlarca insanı içermektedir ve aralarındaki sınırlar, devletler arasındakiler kadar belirgindir”.

Böyle bir durumun sebepleri muhtelif, çeşitli şekillerde bir araya gelmiş ve eşitsiz olarak faaldir. “Batıdaki mümin bölgelerde genellikle uysal ve birkaçı idealist ve on yedinci yüzyılın misyonlarının, Devrime ve lâik harekete direniş tecrübelerinin derinden sarstığı halklar yaşamaktadır. Orta Fransa ve hatta komşu kentler ile olan ilişkiler daima fasılalı ve dar kapsamlı olduğu için yeni ruh, dışarıdan fırtına gibi esmemiştir. İçeride, teamüller bir zırh tarafından korunmaktadır; parçalanmalara rağmen ruhban sınıfı kalabalıktır ve feodal yapı ayakta kalmıştır: Her cemaatin kendi papazı vardır ve papazın evi genellikle derebeyi tarafından korunmaktadır. Büyük toprak sahipleri ve kolaylıkla vergiye bağlanan, inançları bakımından katı bir halk tarafından desteklenen özel okullar, kızların büyük çoğunluğuna ve oğlanların pek çoğuna geleneksel ilkeleri aşlamaktadır. Kısmen cemaatin papazı tarafından kaleme alınan denetimli basın, Ortodoks öğretilerinin propagandasının yapılmasını sağlamaktadır”.

Neredeyse daima “ya gevşek ya da bulanık bir dinî geleceğe” sahip olmuş, Hristiyan özelliklerini yitiren bölgeler için ise durum farklıdır. “Tüm bu Orta Fransa bölgeleri, seyyahlar ya da kendi göçmenleri, devletin ve basının eylemi ve Paris’in, Limoges’un, Toulouse’un etkisi vasıtasıyla alışkanlıklarının ve fikirlerinin sarsılmasına maruz kalmıştır. Buralardaki ruhban sınıfı ve sofı asiller ile burjuvalar sayıca azdırlar; her papaz birden fazla cemaati yönetmektedir ve bölgenin bir ileri geleninin Kilise’nin etkisi altında muhafaza ettiği bir cemaat yoktur. Neredeyse çocukların hepsi devlet okulu tarafından eğitilmektedir, Katolik eylemin icra edildiği hayır kuruluşları nadirdir, öte yandan lâik cemiyetlerin sayısı artmaktadır... Vaktiyle, Kilise şenlikleri insanlar için bir araya gelme ve dinlenme fırsatı teşkil ediyordu. Eğlencelerin, ulaşım araçlarının ve Parisli modaların gelişmesi, Kilise dilinin Hristiyan

tevazu yani âdetlere teslim olma dediği şeyin aleyhine olacak şekilde gerçekleşmektedir".⁷

Dinî saiklerin, müminlerin birbirine kenetlenmiş gruplarında kuvvetlerini koruyor olması şaşırtıcı değildir. Örfî din-darlık için büyük bir tehlike oluşturan şey, dine karşı kayıtsızlar ya da inançsızlar ile olan temastır. Din, geçmişte, insanların yaşamına ve düşüncesine bütünüyle nüfuz ediyordu: Üstünlüğünün karşılığı buydu. Bugün ise, geçici menfaatlere yönelmiş modern bir medeniyet doğmuştur. Lâik kurumlar çocuğu ve insanı almakta ve onları, dinî çevrelerde solunan havadan bambaşka bir atmosfere sokmaktadır. Her birey, eş zamanlı olarak, büyük çoğunluğunun başka bir dünyaya ilişkin tüm düşüncelerden bağımsız ve kendi gayesine sahip olan gruplar içinde yer almaktadır. Sürekli olarak dinî bir topluluktan onun varlığından tamamen bihaber başka topluluklara geçtiğinden ötürü, Kilise'yi diğer kurumlar ile aynı görmeye ve ona, kişiliğinin giderek daha küçük bir kısmını adanmaya başlamıştır. Bilhassa ulus, dine tabi olmayı bırakır bırakmaz, en üstün gayesi olarak kendini görmeye başlar başlamaz dine karşı ister istemez muhalif olur. İnsanı, kendi şeyi haline getirmek, onu soğurmak ve bütünüyle kendi tekeline almak için onu eğittiğini iddia eder. O da hiçbir paylaşımı kabul etmez. Kilise'nin en büyük rakibi, totaliter devlettir. Devletin her yerde üyeleri üzerindeki hâkimiyetinin sağlamlaşması, dinin aleyhine gerçekleşir.

Dinin kendini savunmasının, ışınım kuvvetini muhafaza

⁷ Robert S. Lynd ve Helen Merrel Lynd tarafından yazılan ve 1929 yılında New York'ta basılan "Middletown" isimindeki ilginç bir kitapta, Amerika Birleşik Devletleri'nde, yirmi beş yıl öncesinde ve günümüzde dinî ayinlere katılım üzerine bunun gibi bir araştırmanın sonuçları bulunmaktadır. Aslına bakılırsa bu araştırma yalnızca orta ölçekli birkaç şehirde yürütülmüştür yani bu, basit bir yoklama sayılabilir. Ve geçmiş döneme ait rakamları elde etmek için yaşlı papazların belirsiz anılarına başvurmaları gerekmiştir. [Fransa'daki yakın tarihli veriler için bkz: Charles Bettelheim ve Suzanne Frère (1950), *Une Ville française moyenne. Auxerre en 1950. Étude de structure sociale et urbaine* (Orta ölçekli bir Fransız şehri. 1950 yılında Auxerre. Toplumsal ve kentel yapı incelemesi), 4. Kısım, 2. Bölüm, Paris: Armand Colin ve Yvan Daniel (1952), *Aspects de la pratique religieuse* (Dinî pratiğin veçheleri)], Paris: Éditions Ouvrières]-Editörün notu.

etmesinin tek yolu, seçkin sınıfını kuvvetlendirmesidir. Gerçekten de müminler grubu içinde yer alan "koyu dindar bir azınlığın işaretleri şunlardır: kamusal çerçevede, dinî cemaate coşkulu bir iştirak, ayinlerde, akşam dualarında yahut başka törenlerde günlük ya da olağan olarak hazır bulunma, ayin alaylarına ve hac seferlerine katılım; aile çerçevesinde, toplu olarak edilen dualar, oruç ve perhiz. Ruhban sınıfı, dinî örgütler, tarikatlar ve dinî dernekler üyelerini bu seçkin grup içinden seçmektedir". Bununla birlikte, dinî duygunun yoğunlaştığı bu gibi çevrelerin mevcudiyeti ve varlıklarını sürdürmeleri, biraz önce gördüğümüz gibi, toplumsal koşullar, örfler, mülkiyet düzeni, medeniyetin kentli ya da köylü mahiyeti ve aynı zamanda, kalıtım etik özelliklerini kuvvetlendirirken geleneksel etkiler tarafından da şekillendirilen nüfusun tabiatının oluşturduğu bir bütün ile ilişkilidir. Dinî çevreler kolektif ortam tarafından koşullandırılmaktadır. Fakat dinî tabiatlar ancak dindarlığa yönelmiş, sofulukla meşgul olan bu çevrelerin içinde bütünüyle gelişebilir ve kendilerini gerçekleştirebilirler. Dinî grup, bu en dokunulmamış bölgelerde ilahî çağrılarını arar ve teşvik eder: Çünkü aynı zamanda "inancı değişenler", yani inançsızlar çevresi içinden bu çağrıyı duyduğunu hissedenler, kendilerine daha uygun buldukları ve onun içindeyken dışarıya doğru daha fazla eylem icra edebilecekleri insan, imge ve simge çevresini burada bulurlar.

Bergson, dinin iki kaynağı arasında yani saptanmış ve örfi biçimler içindeki kapalı din ile yazılı kurallardan ziyade ruhuna inanan, hayırsever ve gizemci gönül bağıyla nitelenen açık din arasında bir uçurum olduğunu ileri sürüyordu. Ancak gizemciler, aslında uzantısı ve öncüsü oldukları Kilise'ye ihtiyaç duyarlar; onun ruhuyla o kadar doludurlar ki, geleneğin dışına taşarlar. Ancak bu geleneği diğer rahiplerden daha fazla özümledikten sonra yükselmiş ve onun dışında konumlanmışlardır. Gizemcilerin büyük çoğunluğu keşişlikten ve din adamlığından geçmiştir ve her halükârda, rahipler ya da papazlar ile temas halinde yetişmişlerdir. Öte yandan, Kilise, geleneksel dinî düşüncenin asla erişemediği noktalara kadar görebildiklerini iddia eden bu meczuplara pek çok koşulda şüpheyi yaklaşmıştır. İnançlarının değerini ve sağlamlığını

sınamış, kapsamlı ve eski bir topluluk, ihtiva ettiği bireylerin ya da daha küçük grupların yeniliklerinden korku duyar. Fakat, dinî duyguları yücelen ve derinleşen bu müminlerin gerekli bir rol oynadıklarını, onlar olmadan dogma ve ritüellerin yavaş yavaş bozulacağını ve giderek çekiciliğini yitireceğini ve hatta tüm dindarlığın, haricî ve donuk bir konformizme indirgeneceğini kabul etmekten de geri durmazlar.⁸ Dolayısıyla, dinin bu iki unsuru birbirlerinden ayrı ve âdeta birbirlerinin karşısı gibi olmaktan uzaktır: Şasi ile yaylar ya da motorlar, düz ve dirençli kıyıları arasında akan akarsu ve kanallar ile daima yeni bir akıntının geldiği canlı kaynak birbirinden ayrılamaz. Müminlerden oluşan sınırlı bir grup, dünyadaki inancı devam ettirir fakat kurumlardan ve örflerden oluşan ve onun dışında şekil alamayacağı dinî çevreyi tek başına idare etmeye muktedir değildir. Düsturlar, yaşam yöntemleri, yönetimler ve programlar, inananlar topluluğu için ruhban sınıfı ve onun çevresi tarafından hazırlanır: Dinî gelenek, ılımlılara ve hatta neredeyse tamamen özgürleşmiş olanlara bu çevrelerden itibaren yayılır.

Yalnızca -belki dağılmış olsalar da ortak bir yönelimin birbirlerine yaklaştırdığı- küçük bir insan grubunu sıkı bir biçimde kavradığı için etki sahibi olan yahut etkisini kitleye yaydığını ileri süren diğer düşünce ve eylem saikleri hakkında da aynı türden tespitlerde bulunabiliriz. Tüm dalları ve uygulama alanlarıyla birlikte kuramsal ve pratik bilim, buna bir örnektir. Tarih boyunca neden âlimlerin, büyük âlimlerin ayrı ayrı değil ama mekân ve zaman içinde yakınlaşmış olarak karşılaştıkları birkaç istisnai dönem ve ülke olmuştur? Şayet bu bağları kopan kişilerin etrafında ve arkalarında, bilimsel topluluklar var olmuştusa, varsa bunun mucizevî bir yönü yoktur. Gerçekten de neredeyse tüm büyük Antik Yunan filozoflarının ve fizikçilerinin okul liderleri olduğu ve talebeleri diyebileceğimiz ama seleflerini de içeren ve onlarla ortak bir düşünce oluşturmuş başka filozofların meydana getirdiği bir grup adına konuştukları iddia edilmiştir.

⁸ Maurice Halbwachs, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*, a.g.e., s. 286.

Elbette bilim, bilhassa âlimlerle, âlimlerin düşüncesinde yaşar. On yedinci yüzyılda, bilimsel dergilerin çıkmasından önce bilim, üyelerinin Avrupa'nın dört bir köşesine dağıldığı ve her bir daldaki keşifleri ve ilerlemeleri hakkında hususi yazışmalar vasıtasıyla ya da kişisel ziyaretler sırasında iletişim kuran sınırlı bir çevrenin dışına pek çıkmıyordu. Bu çalışmalara dâhil olan kişilerin sayısı arttıkça ve özellikle, yakın ya da dolaylı yaratıcıları oldukları pratik icatların kamunun dikkatini çekmesinden itibaren bu kişiler arasındaki irtibatlar çoğaldıkça bilim, çeşitli saikleri izleyerek bilimsel olmayan çok sayıda çevreye nüfuz etmeye başladı. Bu saikler, kendilerine doğaüstü görüneni anlamak isteyenlerde doğal merak; "âlim kadınlar" da ve gerçek âlimlerle bir olduklarını iddia eden erkeklerde övünme ve züppelik; on sekizinci yüzyıl filozoflarında felsefi kanılar, Aydınlanma felsefesi ve daha sonraki Fransız pozitivistlerinde insanlığın gelişiminin ancak fikirlerin dönüşümüyle, tüm zihinlerin bilimsel harekete ve kültüre katılımıyla gerçekleşeceğine yönelik kanıydı.

Ancak, tüm kamusal düşünce ve bilim hakkındaki fikir hareketlerinin kaynağı olan âlimler, genellikle kendi kendilerine yetişmemişlerdir. Üniversitelerden mezun olmuş, laboratuvarlarda, kütüphanelerde çalışmış, bilimsel çevrelerde yaşamış, âlimler cemiyeti olarak adlandırabileceğimiz, diliyle, uzlaşımlarıyla ve aynı zamanda gelenekleriyle diğer tüm gruplardan ayrı ve kendi kendine yeten bir grubu oluşturmayı ve muhafaza etmeyi hedefleyen kurumlar topluluğundan faydalanmışlardır. Çok sayıda biçim ve tür içeren bu topluluk, daha geniş anlamdaki toplum ya da grupların bütünü ile ilişki içindedir: Bilim, yayılımı ve gelişimi bağlamında genel toplumsal şartlara bağlıdır. Âlimler bunun farkına her zaman varmazlar. Özel araştırma alanlarına kapanarak kendilerini dünyanın geri kalanından ve hatta araştırmalarına başka dallarda devam edenlerden yalıtılabildiklerini sanırlar. Bilimsel saik böylelikle iki şekilde zuhur eder: Birincisi, münhasır bir nesne olarak bilim ama ardından bir bütünün mütemmim parçası olarak bilim ve beşerî ilerleme yolunda bir araç olarak bilim. Bazen, âlim olmayanlardan oluşan grubun, bilimin birliği ve toplumsal hedefi hakkında âlimlerin kendilerine kıyasla daha net bir farkındalığa eriştiği de vakidir.

Sanat, sanatsal zevkler ve üretim seçkin bir tabakaya ait bir imtiyaz gibi görünmektedir. Burada, doğa ve toplumsal eğitimin karşıtı olarak doğuştan gelen yetenekler, hak ettikleri şekilde ön plana çıkmazlar mı? Sanat, sanatçılar olmadan ne olurdu? Diğer insanların sanatsal duyarlılığını yavaşça ve sanki dışarıdan itibaren şekillendiren güzel eserler, sanatçıların yaratıcı eylemi vasıtasıyla can bulmazlar mı? Bize, dikkatimizi haricî dünyanın ses, şekil ve renk birleşimleri gibi belirli yönlerine vermeyi, onlar olmadan bilemeyeceğimiz estetik değerlerini anlamayı öğreten öncü ve mucit rollerini oynamazlar mı? Fakat aslında, bir müzisyenler topluluğu, ayrı bir ressamalar topluluğu ve başka bir heykeltıraşlar topluluğu bulunmaktadır. Ne denli kişisel olursa olsun, doğal benzerliklerinin birbirlerine yaklaştırdığı ama sezgilerini ve tecrübelerini ortaklaştıran insanları içeren bu çevrelerin hem teknik hem estetik disiplinine tâbi olmak zorunda kalmayan bir yetenek, deha yoktur. Dahası, bir bakıma geniş anlamıyla toplumun içindeki sanatsal duyarlık organlarını temsil eden bu topluluklar ancak sanatçılar o toplum ile temas ve devamlılık içinde kalırlarsa meydana gelebilir ve kendi işlevlerini yerine getirebilirler. Yine bu noktada, sanatçılar, sanatı sanat için icra ettiklerini ve kendilerini ebediyen kapalı bir dünya içine hapsedtiklerini iddia ettiklerinde genellikle bir yanılsamanın kurbanı olurlar.

Auguste Comte, sanatların, ilerleme yasası bakımından teşkil ettikleri aşikâr istisnanın bununla açıklandığını; gelenekler ve yaşam biçimleri ile belirlenmiş olduklarından sanatçıların toplum ile tam bir uyuşum içinde olabildikleri, ondan aldıklarını ona geri verebildikleri, sanatlarını etraflarındaki canlı amaç ve temsiller ile besleyebildikleri uzun istikrar dönemleri ile gelenek ve düşüncelerin daima gelişmekte ve dönüşmekte olduğu, sanatçının topluma göre geç kaldığı uzun süreli dönemler olduğunu anlamıştı.⁹ Torquato Tasso, "*Jérusalem délivrée*" [Kurtarılmış Kudüs] isimli şiirini, Haçlı seferlerinin yalnızca bir hatıradan ibaret olduğu dönemde yazdı

⁹ Auguste Comte, *Cours de philosophie positive* [Pozitif felsefe dersi], 5. Cilt, s. 328 ve devamı; 6. Cilt, s.163 ve devamı.

ve Cervantes'in *Don Quijote*'si bize, uzun zaman öncesinde kalmış şövalye geleneklerine dair ancak bir karikatür sunmaktadır.

Kendi yerini keşfetmiş ve kendinin gerçekten bilincine varmış modern bir toplumda, aldığı tüm biçimleriyle sanata geniş bir alan açılabilir. Şu ana dek bireycilik kendini bu alanda dayatmak zorunda gibi görünüyor ve sanatsal akımlar sanatçıların olduğu kadar seyircilerin üzerinde de ancak yer yer ve kesintili bir biçimde tam anlamıyla kolektif bir eylem icra edebilirler.

Siyaseti burada yalnızca, insanların ve grupların düşünceleri, duyguları ve daha sınırlı anlamda eylemleri için saik olabilmemesinin öneminin altını çizmek üzere yeniden ele alacağız. Siyaset bir araç mıdır yoksa bir amaç mı? Öyle görünüyor ki bilhassa bir amaçtır: Ortalama bir insanın gündelik meşguliyetlerinde sahip olduğu yeri düşünelim. Jules Romain's'in *Le Docteur Knock* [Doktor Knock] isimli piyesinde, köylüleri, hasta olduklarına ve tedavi görmeleri gerektiğine inandırmayı başaran bir taşra doktoru, pencereden köye, evlere ve çiftliklere bakarak bir meslektaşına şöyle söyler: "Tıp artık burada yoğun bir biçimde yaşamaktadır". Aynı şekilde, parlamento üyeleri, parti kurmayları ve gazetecileri de Avrupa ülkelerinin herhangi birinde şunu söyleyebilirler: "Siyaset artık burada yoğun bir biçimde yaşamaktadır." Bu şüphesiz, en azından görünürde, onların eseridir. Çünkü siyaset öncelikle ve bilhassa onunla faal olarak ilgilenen, partilerin şiarlarını yaratan, programları saptayan, propaganda yapan, komuta mevkilerinde bulunanların oluşturduğu çevrelerde yaşar. Bu rolü, zevkleri ve kabiliyetleri vasıtasıyla oynamaya çağırıyorlar.

Fakat tekrar söylemek gerekir ki, bu rolü ancak böyle bir faaliyetin tüm kitle içinde yayılmış derin kolektif eğilimlere karşılık verdiği ve ihtiyaç duyduğu işlev için gereken organları kendi suretinde şekillendiren bir toplumda oynayabilir ve bu meslekleri icra edenlere ya da içlerinde bu istidadı hissedенlere yine sadece böyle bir toplumda yer vardır. Düzen ve ilerleme: Siyasal yaşamın iki *leitmotivi* budur. Oysa insanlar, şüphesiz mizaçlarına göre ama bilhassa ait oldukları toplumsal sınıfa, dinî alışkanlıklarına, vatanseverliklerinin aldığı bi-

çime ve aynı zamanda yerel ya da ailesel geleneklerine göre bir siyasi cephede ya da diğesinde, uçlarda yahut ara konumlarda yer alırlar. Gerçekten de her birinin ülke, eyalet ve şehir ölçeğindeki siyasal yaşamın işleyişine seyrek aralıklarla oy vererek müdahil oldukları doğrudur. Ancak yine de devamlı bir biçimde kamuoyunu oluştururlar. Oysa, dar anlamda siyasi çevreler kamuoyunun baskısı altında düşünür ve eyleme geçer. Kamuoyunu değiştirir ve yönlendirirler fakat bunu, bir anlamda onun uzantısında yer alarak, onu ifade ederek ve kendinin bilincine daha iyi varmasına yardım ederek yaparlar.

Bireylerin davranışlarının toplumsal yaşam içinde esinlendiği saiklerin tamamını gözden geçirdik mi? Ahlakçılar belki bizi, vazife duygusunu ilk sıraya koymamakla eleştirebilirler. Gerçekten de saf ve yalın vazifeden, koşulsuz zorunluluktan, insanın içsel yaşamını ilgilendirdiği için ahlaki yasadan hiç bahsetmedik. Toplumsal ahlaka, toplumsal vazifelere gelince, onların biçimi parçası olduğumuz çeşitli topluluklar tarafından belirlenmektedir: sınıf ahlakı, mesleki ahlak, dinî ahlak ve aynı zamanda, âlimin ahlakı, sanatçının ahlakı. Tüm bu çalışmanın konusu, bir kuram oluşturmak değil, insanların inandıkları yani yaptıkları üzerinde düşünmektir.

Ne adaletten ne de hayırdan bahsetmemiş olduğumuz doğrudur. Öyleyse, Herbert Spencer'ın bu iki erdemi ya da bu iki vazifeyi şu şekilde tanımladığını ve ayırt ettiğini hatırlatalım. Adalet, kurulu yasalara itaate dayanır ve bu yasaların düzenin yani toplumun içinde bulunduğu tekâmül aşamasında muhafazasının koşulu olması düşüncesinde temellenir. Olumsuzdur çünkü bize bilhassa çekimser kalmamızı buyurur; kolektiftir çünkü kendini benimsettiği grubun tüm üyeleri için aynıdır. Hayır, toplumsal durumu iyileştirmek, ya da daha ziyade, katı adaletin ürettiği, her ne olursa olsun bertaraf etmeyi başaramadığı, kötülüğü, toplumsal eşitsizliği, sefaleti yok etmek amacıyla yaptıklarımızın tamamıdır. Olumludur çünkü karşımıza çıktığı her durumda bizden bir girişim, bir gayret, bir nevi kendimizden bir şey vermemizi talep eder; bireyseldir çünkü hayrı kendi etrafında, toplumsal çevrenin

içinde yaşadığı ve erişebildiği kısımda gerçekleştirmek bireyin kendisine aittir.¹⁰

Burada, iki davranış biçimi ve birbirlerinin karşısı olmalarının yanı sıra birbirlerini tamamlayan iki insan türü vardır. Fakat ikisinin arasında toplumsal adalet dediğimiz, tam anlamıyla yasal adaletin ötesine geçen ve kolektif bir biçim alması bakımından hayırdan ayrılan daha geniş bir adalet tasarlayabiliriz. Çeşitli toplumsal grupların içinde tatbik olduğu şekliyle dayanışma dediğimiz şey budur: modern toplumsal yaşamın çerçevelerini örnek alan iş birliği ve yardımlaşma ahlakı. Burada, toplumlarımızın üyelerinin artan bir payının esinlendiği bütün bir program bulunmaktadır.

Bununla birlikte, toplumsal yaşamın bilhassa ekonomik yönünü inceleyen bir çalışmayı sonuçlandırmak için daha güncel kaygılara karşılık veren başka bir ayrımın, üretici ve tüketici ahlakları arasında kurabileceğimiz ayrımın üzerinde durmayı tercih ediyoruz.¹¹

Her insan şüphesiz hem üretici hem tüketicidir. Ancak bir yüzyılı aşkın bir süredir kapitalizmin şiarı altında gerçekleşen ekonomik gelişim, doğrusu bilhassa artışa, üretimin sınırsız artışına yönelmiş gibi görünmektedir. Tüketmek için değil üretmek için üretilmekte ve tüketicilerden, üretimin gerektirdiği fiyatlardan (üretimin gelişebilmesi için öyle olmaları gerekmektedir) pazarları güvence altına almaları beklenmektedir. Şüphesiz bu, belirli bir ekonomik ilerlemenin koşuludur fakat şöyle çelişkili bir neticeye yol açar: Ürünlerin artan bolluğuyla, halkın bazı sınıflarının tamamı modern tekniklerin onlara sağlaması gereken mallardan ve hatta kimi zaman zaruri olandan yoksun kalır. Ekonomik ilerlemeyi, alt sınıfların yaşam düzeyini yükseltecek şekilde, artan zenginliklerin daha iyi bir dağılımı ile uzlaştırmak mümkün olmalıdır. İnsanların büyük çoğunluğu için, tüm faaliyetleri gereksinimlerin tatmininin buyruğu altına sokan tüketici ahlakının esinlendiği

¹⁰ Herbert Spencer (1893, 2. Baskı 1903). *Justice* [Adalet], İngilizce'den çeviren M. E. Castelot, Paris: Librairie Guillaumin et cie.

¹¹ Horace M. Kallen, *The Decline and Rise of the Consumer, a Philosophy of Consumer Co-operation*, New York, 1936.

ilke budur. Bu şekilde kurulan ekonomik düzenin tüm sorunu budur.

Stendhal'in ilgisini en çok çeken şey, insanların "mutluluk arayışı"nı nasıl gerçekleştirdiklerini gözlemlemektir. Bu, doğrusunu söylemek gerekirse, davranışın temel saikidir ya da en azından öyle olmalıdır. Bireyler talihlerine, mizaçlarına, becerilerine ve tecrübelerine göre daha az ya da daha çok başarılı olurlar. Tek başlarına ve âdeta dağınık bir düzende mutluluk avına çıkarlar. Bununla beraber, bireyleri değil, grupları ele alalım. Kentsel medeniyetin neticesi, daha önce de gösterdiğimiz gibi, üretici faaliyet ile tüketim alanlarını belirgin bir biçimde ayırmak oldu. Fakat işler, yalnızca üretimin ya da mesleğin gereksinimlerine tekabül eden kurallara göre bu suretle birbirlerine yaklaşıırken ve birbirleriyle birleşirken; grupların tüm gayretleri bu yönde olurken, varlığın, gereksinimlerin tatminine adanmış ve netice itibarıyla en önemli diğer parçasını bu denli etkili bir biçimde düzenlemeyi başarmışlar mıdır? Çünkü tüketim kelimesini imha değil bitirme anlamıyla ele almak gerekir. Söz konusu olan, insanın kolektif yaşamın çerçevelerinde ve onun araçlarıyla kendini bütünüyle gerçekleştirmesidir. Oysa kolektif yaşam bize, bu bakımdan, şu ana dek istifade edilmemiş ve hatta keşfedilmemiş çok zengin olasılıklar sunmaktadır.

İnsanlar bunun gayet farkındadırlar; tüm ortaklaşma biçimlerine ve cemaat ruhundan esinlenen tüm kurumlara karşı birkaç zamandır ve gitgide artan bir biçimde duydukları tutkulu ilgi bu şekilde açıklanır. Bu denli karmaşık modern medeniyetimizde, toplumsal biçimler alan mutluluğun arayışını düzenlemek için kolektif bir gayret gerektiğini anlarlar. Gerçekten de böyle bir haldeki mutluluk, ürünlerin ve zenginliğin artışının, çoğalmasının kendiliğinden bir neticesi olarak ortaya çıkmaz. Üstelik belki de Bergson'un da düşündüğü gibi, kimi dönemlerde maddi tatminlerle ilgili olarak sınırlamalar, bir daralma ve hatta bir çilecilik payı olduğunu varsayar. Sonuç olarak bu, hâlâ belirlenmemiş ancak şekillenmekte olan bir saiktir. Büyümesi ve kuvvetlenmesi için gereken koşul, şüphesiz, dikkatin giderek daha fazla toplumsal yaşam tecrübelerine odaklanması ve beşerî bilimin nihayet oluşmasıdır.

Yine bu noktada, araştırmalarını bu yönde ilerletmeye en muktedir bireyleri kendi içinde bulmak ve aynı zamanda, bu gibi araştırmaların gelişmesine elverişli ortamları yaratmak toplumun elindedir.

Maurice Halbwachs Bibliyografyası

Kitaplar

Leibniz, Collection : les Philosophes [Koleksiyon: Filozoflar], 1907, genişletilmiş yeni baskı, Mellottée, 1928.

La Classe ouvrière et les niveaux de vie. Recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines. [İşçi sınıfı ve yaşam seviyeleri, çağdaş endüstriyel toplumlarda ihtiyaçların hiyerarşisi üzerine araştırmalar]. Travaux de l'Année sociologique ["Année sociologique" dergisi çalışmaları], Alcan, 1913.

La Théorie de l'homme moyen. Essai sur Quételet et la Statistique morale [Ortalama insan kuramı. Quételet ve ahlaki istatistik üzerine bir deneme], Alcan, 1913.

Le Calcul des probabilités à la portée de tous [Herkes için olasılık hesabı], Maurice Fréchet ile birlikte, Dunod, 1924.

Les Origines du sentiment religieux d'après Durkheim [Durkheim'e göre dinî duygunun kökenleri], Stock, 1925.

Les Cadres sociaux de la Mémoire [Hafızanın toplumsal çerçeveleri]. Travaux de l'Année sociologique, Alcan-Presses Universitaires de France, 1925.

La Population et les tracés de voies-Paris depuis cent ans, avec deux plans hors texte [Yüz yıldan beri Paris'te nüfus ve yollar, metin dışı iki planla birlikte], Cornély, 1928.

Les Causes du suicide [İntiharın nedenleri]. Travaux de l'Année sociologique, Alcan-SS.U.F., 1930.

L'Évolution des besoins dans les classes ouvrières [İşçi sınıflarında ihtiyaçların gelişimi], Alcan-SS.U.F., 1933.

L'Espèce humaine (3e partie : le point de vue du nombre [İnsan türü (3.bölüm): sayısal bakış açısı], "Encyclopédie française" içinde, 7. cilt, Alfred Sauvy ile birlikte, 1936.

Morphologie sociale [Toplumsal morfoloji], Collection Armand Colin, 1938, yeni baskı, 1946.

Esquisse d'une psychologie des classes sociales [Toplumsal sınıfların psikolojisine dair bir eskiz/taslak] 1938

La Topographie légendaire des Évangiles en Terre sainte, étude de

mémoire collective [Kutsal Topraklardaki İncillerin Efsanevi Topografyası, kolektif bellek çalışması], SS.U.F., 1942.

La Mémoire collective, reproduction du mémoire publié *Année sociologique* içinde de 1949 sous le titre *Mémoire et Société* [Kolektif Bellek, Bellek ve Toplum başlığı altında 1949 yılının "Année Sociologique" dergisinde yayımlanan tezin yeniden basımı], Bibliothèque de Sociologie contemporaine, P.U.F., 1950.

Makaleler ve Dersler

"Budgets de familles ouvrières et paysannes en France en 1907" [1907 yılında Fransa'da işçi ve köylü ailelerinin bütçeleri], *Bulletin de la Statistique générale de la France*, Ekim 1914, ss. 47-83.

"La Doctrine d'Émile Durkheim" [Émile Durkheim'in öğretisi], *Revue philosophique*, Mayıs-Haziran 1918.

"La Doctrine sociologique de Vilfredo Pareto" [Vilfredo Pareto'nun sosyolojik öğretisi, *Revue d'économie politique*, 1918 ve 1920.

"Matière et société" [Madde ve Toplum], *Revue philosophique*, 1921, ss. 89-122.

"L'Instinct ouvrier dans l'art industriel (Étude sur la sociologie de Thorstein Veblen)" [Endüstriyel sanatta işçi içgüdüğü (Thorstein Veblen'in sosyolojisi üzerinde bir çalışma)], *Revue philosophique*, 1921, ss. 21-233.

"L'Interprétation du rêve chez les primitifs" [İkel toplumlarda rüyanın yorumlanması], *Journal de Psychologie*, 1922, ss. 577-604.

"Le Rêve et les images-souvenirs, contribution-une théorie sociologique de la mémoire" [Rüya ve imge-hatıralar, bellek üzerine sosyolojik kurama bir katkı], *Revue philosophique*, Mart 1923, ss. 57-97.

"L'Expérimentation statistique et les probabilités" [İstatistiksel deneyleme ve olasılıklar], *Revue philosophique*, 1923, ss. 340-371.

"Les Plaies d'extension de Paris du XVIIe au XIXe siècles" [17. yüzyıldan 19. yüzyıla Paris'in genişlemesinin yaraları], *la Vie urbaine*, 1924.

"La Population et les tracés de voies-Paris depuis cent ans" [Yüz yıldan beri Paris'te nüfus ve yollar], *Metron* (Padova), 1925, 23 sayfa.

"Les Origines puritaines du capitalisme (d'après Max Weber)" [(Max Weber'e göre) Kapitalizmin püriten kökenleri], *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, Strasbourg, 1925, ss. 132-157.

"Histoires dynastiques et légendes religieuses en Chine, d'après un livre récent de M. Marcel Granet." [Marcel Granet'nin yakın tarihli bir kitabına göre, Çin'de hanedanlık hikayeleri ve dinî efsaneler], *Revue de l'histoire des religions*, 1926.

"Max Weber : un homme, une oeuvre" [Max Weber: bir insan, bir eser], *Annales d'histoire économique et sociale*, 1929.

"Le Suicide et les maladies mentales" [İntihar ve zihinsel hastalıklar], *Revue philosophique*, 1929, ss. 321-360.

"La Psychologie collective d'après Charles Blondel", *Revue philosophique*, 1929.

"Esquisse d'une psychologie des classes sociales" [Toplumsal sınıfların psikolojisine dair bir taslak/eskiz], 1938.

"Les Économistes étrangers : Gottl von Ottlilienfeld" [Yabancı ekonomistler: Gottl von Ottlilienfeld], *Revue d'économie politique*, 1930.

"La Représentation de l'âme chez les Grecs : le double corporel et le double spirituel" [Yunanlarda ruh temsili: bedensel ikilik ve tinsel ikilik], *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1930, ss. 493-534.

"Chicago, expérience ethnique" [Chicago, etnik deneyim], *Annales d'histoire économique et sociale*, Ocak 1932, iki planla birlikte 42 sayfa.

"Les Budgets de familles ouvrières aux États-Unis" [Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işçi ailelerinin bütçeleri], *Bulletin de la Statistique générale de la France*, 1931, ss. 395-430.

"Une Théorie expérimentale du salaire (d'après le livre de François Simiand)" [(François Simiand'ın kitabına göre) Deneysel bir ücret kuramı], *Revue philosophique*, 1932, ss. 321-363.

"Recherches statistiques sur la détermination du sexe à la naissance. Communication à la Société de statistique" [Doğumda cinsiyetin belirlenmesi hakkında istatistiksel araştırmalar. İstatistik Cemiyeti'nde tebliğ], *Journal de la Société de Statistique de Paris*, Mayıs 1933, 32 sayfa, grafikler.

"Un grand marchand d'Amérique : John Jacob Astor" [Amerika'nın büyük bir tüccarı: John Jacob Astor], *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933.

"La Loi en sociologie" [Sosyolojide yasa], *Cinquième semaine du Centre international de synthèse*, 1934, ss. 173-196.

" 'Gross-Berlin' : grande agglomération ou grande ville ?" ["Gross-Berlin: büyük bir yerleşim yeri mi büyük bir şehir mi?], *Annales d'histoire économique et sociale*, Kasım 1934, ss. 547-570.

"Les Débuts du Néo-malthusianisme en Angleterre" [İngiltere'de yeni-Malthusçuluğun ilk dönemleri], *Mélanges d'économie politique et sociale offerts à Edgard Milhaud* içinde, 1934.

"Les Facteurs biologiques et la population" [Biyolojik etkenler ve nüfus], *Revue philosophique*, 1935, ss. 285-303.

"La Nuptialité en France pendant et depuis la guerre (1914-18)" [Savaş sırasında (1914-18) ve savaştan beri Fransa'da evlenme oranları], *Annales sociologiques* içinde, E dizisi, 1. fasikül, 1935, 46 sayfa.

"La Méthodologie de François Simiand : un empirisme rationalis-

te" [François simiand'ın metodolojisi: akılcı bir görgülcülük], *Revue philosophique*, Mayıs-Haziran 1936, ss. 281-319.

"Les Méthodes en science économique : le point de vue du sociologue" [İktisat bilimi yöntemleri: sosyolojik bakış açısı], *X-Crise* içinde, Centre polytechnicien d'études économiques, sayı 35, 1937.

"La Population de la terre et des continents" [Dünya'nın ve kıtaların nüfusu], Uluslararası Nüfus Kongresi, Paris, 1937, *Hermann*, 1938, 7. cilt, 8 sayfa.

"La Psychologie collective du raisonnement" [Muhakemenin kolektif psikolojisi], *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1938, ss. 357-375.

"La Notion du double et les rites funéraires en Chine" [İkilik kavramı ve Çin'deki cenaze törenleri], *Journal de Psychologie*, 1938, ss. 518-547.

"Esquisse d'une psychologie des classes sociales" [Toplumsal sınıfların psikolojisine dair bir eskiz/taslak], 1938.

"Analyse des mobiles dominants qui orientent l'activité des individus dans la vie sociale" [Toplumsal yaşamda bireylerin eylemlerini yönlendiren baskın muharrik kuvvetlerin analizi], *Institut de sociologie Solvay*, Bruxelles, 1938, ss. 59-210 [Bu, tezin yeniden basımıdır].

"La Mémoire collective chez les musiciens" [Müzisyenlerde kolektif bellek], *Revue philosophique*, 1939, ss. 136-165.

"Individual and collective Consciousness" [Bireysel ve kolektif bilinç], *The American Journal of Sociology*, 1939.

"Genres de vie. De la France d'avant-guerre-la France d'aujourd'hui" Savaş öncesi Fransa'dan günümüz Fransa'sına yaşam tarzları", *Revue d'économie politique*, 1939, ss. 439-455.

"Sociologie économique et démographie, Chronique annuelle de l'Institut international de collaboration philosophique" [İktisat sosyolojisi ve nüfusbilim, Uluslararası Felsefi İş birliği Enstitüsü'nün yıllık kaydı], *Hermann*, 1940, 63 sayfa.

"Célestin Boufflé sociologue" [Sosyolog Célestin Boufflé], *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1941, ss. 24-47.

"La Population d'Istanbul depuis un siècle" [Bir asırdır İstanbul nüfusu], *Annales sociologiques* içinde tez, E dizisi, 3. ve 4. fasiküller, 1942, ss. 16-43.

SORBONNE DERSLERİ. "Les Classes sociales" [Toplumsal Sınıflar], Centre de Documentation Universitaire, 1937. – "La Psychologie collective" [Kolektif Psikoloji], C.D.U., 1942. – "La Statique et la Dynamique sociales chez Auguste Comte" [Auguste Comte'un düşüncesinde Toplumsal Değişmezlik ve Hareketlilik], C. D. U., 1943.

"Mémoire et Société" [Bellek ve Toplum], *Année sociologique* içinde, 3. dizi, 19., 10. ve 48. ciltler, P.U.F., 1949, ss. 3-177.

Toplumsal Sınıfların Psikolojisi

Maurice Halbwachs

Daha evvel sosyolojiye yaptığı en önemli katkı olan *Kolektif Bellek* adlı çalışmasını yayımladığımız Maurice Halbwachs'ın sosyolojik ve psikolojik perspektifleri harmanladığı bir başka önemli çalışmasını Türkçeye kazandırmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Bu çalışmasında Halbwachs okurunu toplumsal dünyanın içinde bilimsel bir geziye davet ediyor. Bu gezide "insanın, hayvanat bahçesindeki kafeslerin içindeki yırtıcılar ya da bir akvaryumun camlarının arkasındaki bölmelere kapatılmış deniz hayvanları gibi temsilleriyle" değil; doğal yaşam biçimleri içindeki insanın kendisiyle karşılaşılacaktır. Bu doğal yaşam biçimleri "toplumsal bir tabiat olan insan tabiatını tüm içgüdüleri ve eğilimleriyle birlikte ortaya koyacaktır". Kitapta farklı beşerî gruplar ele alınırken "bu topluluklar içinde hangi kolektif temsillerin hâkim olduğu, kuvvetlerinin ve yayılma alanları ile sınırlarının ne olduğu" anlaşılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu kolektif temsiller, aynı zamanda içinde bulundukları ilişkiler bağlamında incelenmekte, bunların toplumsal evrimin farklı aşamalarına tekabül edip etmedikleri sorgulanmakta ve böyle bir karşılaştırmadan yakın gelecek hakkında tahminler çıkarılmaktadır. Halbwachs'ın saiklerin kolektif biçimlerine ilişkin incelemesi, toplum içinde yaşayan insanlara dayatılan çerçeveler içinde en geniş, en doğal ve en az yapay olan şeklinde nitelediği "toplumsal sınıflar" çerçevesinde sürdürülmektedir.

ISBN : 978-605-9460-97-2

9 786059 460972

24 ₺ (K.D.V.'den muafir)

🏠 pinhanyayincilik.com

📱 [/pinhanyayincilik](https://www.facebook.com/pinhanyayincilik)

📖 [/pinhankitap](https://www.instagram.com/pinhankitap)